

FONS

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XIV. évfolyam

2007. 2. szám

E számunk szerzői

Gál-Mlakár Zsófia (ME, Irodalomtudományi Doktori Iskola,
Textológia program, PhD-hallgató),
H. Németh István (MOL, főlevéltáros),
Kármán Gábor (CEU, ELTEK BTK, PhD-hallgató),
Tózsá-Rigó Attila (ME BTK, Történeti Intézet, tanársegéd)

BTK = Bölcsészettudományi Kar, CEU = Central European University,
DE = Debreceni Egyetem, ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem,
ME = Miskolci Egyetem, MOL = Magyar Országos Levéltár

*

Lapunkat támogatták:
Budapest Főváros Levéltára

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Szakkollégium

*

A címlapon

Pozsony. – A városháza (mellette a jezsuiták temploma).
Körper K. felvétele. In: Pozsony vármegye, Pozsony sz. kir. város,
Nagyszombat, Bazin, Modor és Szentgyörgy r. t. városok.
In: Magyarország vármegyéi és városai. Szerk.: Borovszky Samu. Bp., é. n. 151. p.

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Szedte és nyomta Budapest Főváros Levéltára Nyomdája

Felelős vezető: Pesti Márta

ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XIV. évfolyam

2007. 2. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente három alkalommal (összesen 30 ív).

Publikációs kör: A történelem segédtudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtudományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR, OROSS ANDRÁS (felelős szerkesztő), SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS szerkesztők. *Székhely:* Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék.

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

E-mail: kenyeresi@bparchiv.hu, dreska@vipmail.hu
siposa@bparchiv.hu, sarusikb@bparchiv.hu
oross.andras@mol.gov.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat és lemezeket nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

TÓZSA-RIGÓ ATTILA

A POZSONYI POLITIKAI ELIT A XVI. SZÁZAD ELSŐ KÉT HARMADÁBAN

I. Változások a város életében a XVI. század első felében

A késő középkor és a kora újkor közötti átmeneti időszakból több olyan nagy horde-rejű eseményt vagy inkább történelmi folyamatot is kiemelhetünk, amelyek döntő hatással voltak nemcsak Pozsony, hanem az egész ország, illetve a tágabb közép-európai térség újkori történelmére is. Ilyenként értékelhetjük a kereskedelmi útvonalak súlypontjának az Atlanti-térségbe történő áthelyeződését, illetve ezzel szoros összefüggésben a kontinentális régiók közötti nemzetközi munkamegosztás megszilárdulását. Hasonlóan kiemelt jelentőséget tulajdoníthatunk a Kárpát-medencén belül lezajlott változásoknak, azaz az oszmán hatalom 1526 utáni előrenyomulása és a ket-tős királyválasztás eredményeként előállott új hatalmi helyzetnek. A politikai határok megváltozása magától értetődően nagymértékben átalakította a gazdasági viszonyokat is. Harmadikként pedig a reformáció terjedését emelhetjük ki. Jelen bevezetőben először Pozsony pozícióinak az országos politikai változások függvényében történő megváltozását vizsgáljuk. Ezután — egyelőre áttekintésszerűen — röviden ki kell térnünk a városvezetés hierarchiájára, a főbb tisztségviselők feladataira, stb.

Pozsony városa már a Mohácsot megelőző évszázadokban is az ország jelentős regionális központjai közé tartozott. A státusz elérésében többek között városi intézményei — melyek létüket a korábbi királyi kiváltságoknak köszönhették —, vármegyei központisága, lüktető kereskedelmi élete, a falain belül zajló élénk ipari tevékenység és nem utolsósorban kiváló földrajzi fekvéséből adódó stratégiai helyzete bírt nagy jelentőséggel. A város több szempontból is összekötő szerepet töltött be. Egyrészt a Pozsonyi- és a Bécsi-medence, valamint a Duna által kialakított sík vidék, s a tőle észak-északnyugati irányban félkör alakban elterülő Kis-Kárpátok találkozásánál fekszik. A térség Ausztriához való közelsége is kiemelendő, hiszen ez serkentőleg hatott mind a kereskedelmi, mind a kulturális kapcsolatokra.¹ A Duna pozsonyi szakaszán már a középkor elején is kiváló átkelési lehetőség adódott, egyúttal az egész térséget jól szemmel lehetett tartani a Várhegyről. Bár a középkorban éppen ez a határszéli fekvés volt az egyik oka annak, hogy a város nem válhatott országos poli-

tikai központtá, a mohácsi vereség következtében beállt új viszonyok egészen más helyzetet teremtettek Pozsony számára is.

A makrotörténeti struktúráként alkalmazott „centrum-periféria modell” szellemében vizsgálva² Pozsony helyzete a Mohács utáni időszakban több szempontból is összetett volt. Regionális centrum szerepe, átmenetileg megnövekedett gazdasági ereje, illetve országos jelentőségű közigazgatási és politikai központi szerepe mellett gazdasági értelemben továbbra is Bécs vonzáskörzetébe tartozott, ugyanakkor a XV–XVI. század fordulóján kialakult és a nemzetközi munkamegosztás alapján strukturálódó világpiacon mindkét város a (szemi)perifériához tartozott.³

Mária királynénak még maga II. Lajos ajánlotta a várost, ha a hadi helyzet kedvezőtlenre fordulása esetén Budán veszély fenyegetné, de bécsi tanácsurai is hasonló megoldást javasoltak. A tanácsokat megfogadva, Mária a vereség hírére valóban Pozsonyba menekült, s ott rövid ideig mint I. Ferdinánd magyarországi helytartója tevékenykedett.⁴ Ekkorra az örökös tartományok közelségének jelentősége többszörösére nőtt, hiszen a Habsburg fennhatóság alá került északnyugati országrész csak innen várhatott segítséget.

Az elkövetkező évtizedekben a Habsburgok csapatai általában Pozsonyon keresztül, vagy legalábbis térségét érintve vonultak az ország belseje felé, s a hadjárat végeztével ide is tértek vissza, mint utánpótlási bázisra. Ferdinánd külföldről érkező diplomatái és a magyar ügyekkel foglalkozó tanácsosai, illetve a hozzá hű főurak és főpapok is általában itt találkoztak országos jelentőségű ügyek megtárgyalására, sőt a Szapolyai Jánoshoz induló külföldi – például pápai – követek is először Pozsonynál léptek az ország területére, s a városban pihenés végett eltöltött

- 1 A Regensburgtól Ausztrián át a Kárpát-medence felé tartó „dunai útvonal”, amely egyben posztóbehozatalunk fő forrása volt, szintén itt lépett Magyarország területére. *Pach Zsigmond Pál*: Magyarország nyugati gyapjúszövet behozatala a XV. és a XVI. század közepén. In: *Történelmi Szemle (= TSz)* 14. (1971) 1–2. sz. 24–33. p. hiv. hely: 25. p.
- 2 Az említett modellhez bővebben ld. *Mitterauer, Michael*: Zentralorttheorie und historische Zentralitätsforschung. In: Bericht über den neunzehnten österreichischen Historikertag in Graz. Veranstaltet vom Verband Österreichischer Geschichtsvereine vom 18. bis 23. Mai 1992. Szerk.: Lorenz Mikoletzky. Graz, 1993. 215–222. p. hiv. hely: 216–217. p.
- 3 A város-vidék viszonylatban kialakult központiségéből adódóan ide összpontosult a kézműipar és a kereskedelem, ugyanakkor a környező vidék a városi iparnak felvevőpiacot, a teljes városi népesség számára élelmiszert, illetve demográfiai szempontból fontos utánpótlási bázist biztosított. *Beck, Rainer*: Unterfinning: ländliche Welt vor Anbruch der Moderne. München, 1993. 301–303. p.
- 4 Mária augusztus 30-án értesült férje haláláról, s még azon az éjjelen hajón Pozsonyba menekült. *Ortvay Tivadar*: Pozsony város története. IV. k. Pozsony, 1912. 11. p. (A továbbiakban: PVT IV.)

néhány nap után indultak csak tovább. 1533-ban itt kezdődtek a béketárgyalások a két szembenálló király képviselői között. Szent Márton városa tehát regionális központból rövid idő leforgása alatt országos politikai centrummá vált. A város adott helyet a Ferdinánd által összehívott országgyűléseknek is, amelyek közül természetesen nagyon sok országos jelentőséggel bírt. Így a legelső, az 1526. évi királyválasztó országgyűlés, amelyen a város központjában található Ferences-rendi templomban Ferdinánd követei és az özvegy királyné képviselői mellett többek között Pozsony és Sopron tekintélyes polgárai vettek részt.⁵ Az 1535. novemberére összehívott diétán elfogadott törvények formálisan is elismerték Pozsony jelentőség-növekedését. Kimondatott ugyanis, hogy Pozsony legyen a közigazgatási székhely, mindaddig, amíg az ország elfoglalt részeit Isten segítségével nem sikerül visszaszerezni.⁶ A törvények értelmében a helytartói tanács is itt kezdte meg működését eleinte 7, majd 1542-től 10 taggal.⁷

Még 1531-ben ugyancsak Pozsonyban került sor a Budáról két évvel azelőtt elmenekült Magyar Kamara újjászervezésére.⁸ Ferdinánd uralkodásának fontos hozadéka volt a modern igazgatási rendszer kiépítése. E folyamat első lépése – a háborús helyzet okozta körülményekből eredően – a pénzügyigazgatás terén végrehajtott szervezeti reform volt. Az 1528-ban létrehozott Magyar Kamara jelentőségét mutatja, hogy a XVI–XVII. század folyamán ez volt az egyetlen központi szerv, amely megszakítás nélkül folytatta tevékenységét, a kor színvonalához mérten jól szervezett adminisztratív apparátussal.⁹ A szervezeti keretek kiépülésével hamarosan a személyi állomány is rögzült. 1537-ben már mintegy húsz tisztviselő dolgozott ebben a hivatalban. A Kamara élén a praefectus, vagy superintendens

5 PVT IV. 89. p. Természetesen a pozsonyiak az összes többi országgyűlésen képviseltették magukat, s az 1527. évi budai koronázó gyűlésen is jelen voltak küldöttjeik, nevezetesen Michel Vischer bíró (egy 1530-ban kelt végrendelet tanúsága szerint akkor is ezt a címet töltötte be. Archiv mesta Bratislavy 4 n 2 Protocollum Testamentorum II. fol. 29r — a továbbiakban: AMB 4 n 2 Prot. Test. II.), Jacob Körbler, Georg Plantscher [...] és a városi kamarás. PVT IV. 149. p. Jacob Körbler 1524 és 1530 között megszakítás nélkül viselte a polgármesteri címet, Michel Vischer pedig 1524 és 1528 között volt bíró. Tisztségeikhez ld. bővebben III. I. alfejezetet, ill. a Melléklet 1/4. sz. archontológiai tábláját.

6 *Fraknói Vilmos*: Magyar Országgyűlési Emlékek. I. k. Bp., 1874. (Monumenta Hungariae historica III.) 559. p.

7 PVT IV. 240. p.

8 *Sinkovics István*: A három országrész igazgatása. In: Pach Zsigmond Pál (főszerk): Magyarország története 3/1. Bp., 1985. 393–474. p. hiv. hely: 399. p.

9 *Oborni Teréz*: Die Herrschaft Ferdinands I. in Ungarn. In: Kaiser Ferdinand I. Aspekte eines Herrscherlebens. Münster. Szerk.: Martina Fuchs – Alfred Kohler 2003. 147–165. p. hiv. hely: 155. p. (A továbbiakban: *Oborni*, 2003.).

állt, a döntési és végrehajtói jogkör a négytagú kamarai tanács kezében volt. Az alsóbb hivatalnokok közé tartoztak a jegyzők, írnökök, írnöksegédek és küldöncök.¹⁰ Témánk szempontjából azért érdemel külön figyelmet a Kamara szervezeti felépítése, mert a polgárság felső- és kisebb részben a középső rétege számára vonzó lehetőséget jelentett a kamarai állások betöltése. Az 1542. évi 30. tc. értelmében a főváros egyben bírósági székhely is lett, egy évvel később pedig, még Esztergom eleste előtt, ide költözött az ottani prépostság teljes levéltárával, míg maga az érsek Nagyszombatot választotta székhelyéül.¹¹

A XVI. században jelentősen megváltozott a városi polgárságnak a korabeli társadalmakban betöltött szerepe. Otto Brunner ennek kapcsán a korszak döntő újdonságaként azt hangsúlyozza, hogy a városok megszűntek számottevő politikai-katonai tényezőnek lenni.¹² Ennek az időszaknak az elején I. Ferdinand személyében olyan uralkodó került a Habsburgok osztrák ágának irányítása alatt álló országok élére, aki elődeinél sokkal nagyobb érdeklődést mutatott a városok ügyei iránt. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az örökös tartományok városainak kiadott rendeletei, melyekben sokszor a korábban a városok belügyeinek tekintett igazgatási kérdésekben is állást foglalt.¹³ Bár magyarországi viszonylatban a tárgyalt korszakból nem ismerünk a városok belügyeibe történő ilyen jellegű beavatkozást, mégis a magyar viszonyokra is elfogadhatónak tarthatjuk Brunner fenti megállapításait.¹⁴ Pozsony helyzete ebből a szempontból is összetettnek mondható, hiszen ebben az időszakban megnőtt az országos politikában és a közigazgatási rendszer-

10 *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Bp., 1946. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivaltörténet 1.) 61. p. (A továbbiakban: *Ember*, 1946.) A XVI–XVII. század folyamán az ügyvitel differenciálódásával számos új tisztséget hoztak még létre (pl. fogalmazó, kancellista, ellenőr stb.), s a tanácsosok száma is nőtt. Uo. 1946 130–134. p.

11 Végül 1552-ben a Szent Korona számára is Pozsonyban találtak menedéket. Korszakunk utolsó jelentősebb országgyűlése pedig 1563-ban zajlott, amelyen az ifjú trónörökös, Miksát fényes külsőségek közepette megkoronázták. Az ünnepségek előkészítésében tetemes részt vállalt magára a város is.

12 A gondolatsort folytatva a politikai-katonai jelentőség mellett, kisebb mértékben ugyan, de csökkent a városok gazdasági szerepe is. *Knittler, Herbert*: Die Städtepolitik Ferdinands I. – Aspekte eines Widerspruchs? In: Kaiser Ferdinand I. Aspekte eines Herrscherlebens. Szerk.: Martina Fuchs – Alfred Kohler. Münster, 2003. 71–86. p. hiv. hely: 79. p. (A továbbiakban: *Knittler*, 2003.)

13 Pl. Langenlois számára 1523-ban, Krems und Stein városrendelete 1524-ben és talán a legfontosabb a Wiener Stadtordnung 1526-ban. *Knittler*, 2003. 76–77. p.

14 Jól érzékelhető ez a folyamat az „újonnan” létrehozott központi kormányzati szervek befolyásának növekedésében a korábbi rendi önkormányzati szervek rovására.

ben elfoglalt szerepe, azonban nem mint valós politikai tényező, hanem „csak” mint a legfontosabb magyarországi közigazgatási szerveknek otthont adó település. A város jelentőségének megnövekedését tehát nem hosszú távú szervez fejlődésnek, hanem sokkal inkább a különleges körülmények okozta változásoknak köszönhette.

Az országos szinten is meghatározóvá vált stratégiai és politikai jelentőség, a városba települt megnövekedett létszámú hivatalnoksereg, a közvetlen „szomszédságban” állomásozó katonaság természetesen komoly hatással volt a város gazdasági és politikai életére. A városvezetés feladatai tovább differenciálódtak, s ezzel párhuzamosan — és részben ennek eredményeként — egyben a városi adminisztráció írásbeli tevékenysége is nagymértékben nőtt. A városi közösség gazdasági teljesítő-képessége szempontjából lényeges momentum, hogy a korszakban jelentős mértékben nőttek a város kiadásai. A XVI. század közepének költségvetését két év kiemelésével szeretném szemléltetni. A két bázisév az 1528/29-es, illetve az 1540/41-es pénzügyi év. A kamarai számadáskönyvek tanúsága szerint a város a vizsgált korszakban jelentős mértékben növelte bevételeit.¹⁵ Erre természetesen nagy szükség is volt, mivel a legtöbb kiadási tétel növekedett. Legnagyobb mértékben (több mint 120%-kal) a dologi kiadásokra fordított összegek nőttek. Emellett jelentős volt még a tisztviselők és alkalmazottak fizetésében bekövetkezett közel 40%-os növekedés, ill. a kézműves munkákra kiadott összegek növekedése (22,2%). Az „egyéb” kategóriába sorolható kisebb eseti kiadási tételek részesedése is igen jelentős mértékben nőtt. Összességében elmondható, hogy a vizsgált 12 éves időszakon belül mintegy 54%-kal nőttek a város kiadásai (~1980 fontdénárról ~3057 fontdénárra). Az első vizsgált év még negatív költségvetési mérleget mutat: a mintegy 1980 fontdénárnyi összegű kiadással szemben csak közel 1720 fontdénár bevételt könyvelhetett el a kamarás. Ezzel szemben a bő egy évtizeddel későbbi adatok pozitív mérlegről tanúskodnak (~165 fontdénárral). Az összesített adatok tehát azt mutatják, hogy a városvezetésnek sikerült olyan mértékben növelni a városháztartás bevételeit, hogy azok ellensúlyozni tudták a korszakban megnövekedett kiadásokat. A bevételek növekedése döntő mértékben a polgárokra kivetett adó emelésének volt köszönhető. Fontos kiemelni, hogy a városvezetés számolhatott azzal, hogy a megnövekedett terheket az adók megemelésén keresztül nagymértékben a polgárokra tudja terhelni, s mindezt egy olyan időszakban, amelyben nőtt a közszükségleti cikkek ára. Mindez jól mutatja a pozsonyiak gazdasági teljesítő-képességét, s azt, hogy utóbbi segítségével jelentős tartalékokat tudtak még a későbbiekben is mozgósítani.

---

¹⁵ AMB Kammerbücher K 79, ill. AMB Kammerbücher K 92.

I. 1. A városvezetés hierarchiája, a fontosabb tisztségek

A gazdasági élet tárgyalása után meg kell vizsgálnunk a város belső szervezetét. Pozsony a XV–XVI. század fordulóján a Királyi Magyarország nyugati régiója legnépesebb városának számított.¹⁶ A XV. századtól elfogadott gyakorlat szerint a polgárjogért folyamodóknak ígéretet kellett tenniük arra, hogy egy év alatt ingatlant szereznek a városban, illetve hogy három éven át Pozsonyban fognak tartózkodni, az ígéretek hitelessége végett két kezet kellett állítani a polgárság köréből. A felvételért kifizették az ún. „Bürgerrechtgeld”-et¹⁷ vagy „Burgerphening”-et,¹⁸ amely a XVI. században 1 font 5 schilling és 10 dénárnyi summára rúgott.¹⁹ Aki a felsorolt feltételek közül valamelyiket nem teljesítette, letelepedhetett ugyan, de ipart nem űzhetett, kereskedelmet nem folytathatott és hivatalt sem viselhetett.²⁰

A városi jogkönyvet — amely a korábbi évszázadok során kialakult szokásjogot tartalmazta — az 1410-es, 1420-as évektől kezdték összeállítani,²¹ XV. és XVI.

-
- 16 A Mohács utáni időszakban a hódoltsági területek nemessége nagy számban költözött ide. A városban házzal bíró nemesek és a polgárság között folyamatos surlódásra adott okot, hogy az előbbieket általában nem voltak hajlandók magukat alávetni a városvezetés által érvényesíteni kívánt jogi normáknak, s teljesíteni a rájuk is érvényes adó- és/vagy védelmi kötelezettségeket. Hasonló problémával álltak szemben a felső-magyarországi városok is. *H. Németh István*: Polgár vagy nemes? A városok nemesi rendű lakosainak problematikája a felső-magyarországi városszövetség tevékenysége tükrében. In: *Korall* (2002), 9. szám 79–106. p. hiv. hely: 82. p. és 89–90. p. A nemességen kívül más rétegeknek a városba irányuló migrációja is jelentős volt, említhetjük itt a más településekből származó kézműveseket, vagy a vidéki lakosság paraszti származású elemeit, továbbá a törökök által megszállt területekről számos egyházi személy is Pozsonyban talált menedéket. Nagyobb méretű elvándorlás csak 1526-ben következett be, amikor a szultáni sereg közeledtének hírére a zsidó lakosság elmenekült a városból. *Tandlich, Tomaš*: A zsidók Pozsonyban II. Lajos uralkodása alatt. In: *Fcjezctek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel*. Szerk.: *Czoch–Kocsis–Tóth*. Pozsony, 2005. 201–209. p. hiv. hely: 207. p.
- 17 *Király János*: Pozsony város joga a középkorban. Bp., 1894. 85. p. (A továbbiakban: *Király*, 1894.)
- 18 *Vámosy István*: Adatok a gyógyászat történetéhez Pozsonyban. Pozsony, 1901. 13. p. A kamarai számadások Bürgerrechtgeld-ként említik.
- 19 *Ladomérszky Pál*: Kassa gazdaságpolitikája a török hódítás korában. Szeged, 1943. 23. p.
- 20 *Tárkány Szűcs Ernő*: Magyar jogi népszokások. 1. kiad. Bp., 1981. 72. p.
- 21 *Csukóvits Enikő – Majorossy Judit*: Pozsonyi peregrínusok. (Végrendeleti zárandoklatok a középkori városi gyakorlatban). In: *Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk.: *Neumann Tibor*. Budapest-Piliscsaba, 2004. *Analacta Mediaevalia* II. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Medicvisztika Tanszékének Kiadványsorozata. 29–70. p. hiv. hely: 30. p.

századi feljegyzések egyaránt maradtak fenn belőle.²² A város életét különböző protocollumok szabályozták. Használatos volt még a Stadtbuch és a Judiciale. Előbbi a birtoktulajdonosok, valamint az ezen ügyekben bekövetkezett változások adatait tartalmazta, utóbbi pedig a vagyon és hitelügyletekben hozott ítéleteket foglalta magába.²³ A továbbiakban érdemes közelebről megvizsgálni a városvezetés felépítését, s a fontosabb tisztviselők teendőit.

Az első tisztségviselő a bíró (judex primarius, richter, scultetus) volt (a korszak bíróihoz ld. Melléklet, 1/1. sz. archontológiai táblát). Az 1530-as évig a ferences kolostorban választották. Ő felügyelt a többi tisztviselőre, képviselte kifelé a polgárokat. Hatáskörébe a közigazgatás és a bíraskodás is beletartozott. A középkor végén a közigazgatás vezetését a polgármester vette át (a korszak polgármestereihez ld. Melléklet, 1/1. sz. archontológiai táblát). Utóbbi kezdetben kisebb jelentőségű adminisztratív teendőket látott el, mint a számadások készítése, pénzkezelés ellenőrzése, a tanács határozatainak végrehajtása stb.²⁴ Hatásköri viták után ez a terület végleg elkülönült az igazságszolgáltatástól. A bírót a pallos, a polgármestert a kormánypálca illette meg. Mindketten tagjai voltak a belső tanácsnak, ahol rajtuk kívül még tíz további esküdt tanácsos vett részt a döntések meghozatalában. Ez a testület adta ki a város mindennapi életét szabályozó rendeleteket, s egyben a tanács volt hivatva ügyelni a státútumok betartására is.²⁵ A belső tanácsot bizonyos területeken a hatvan fős külső tanács ellenőrizte, így például a kamarásnak — a Gabbuchban rögzített — a város költségvetéséről tett rendes évi jelentésénél a bírón, polgármesteren és az esküdt tanácsosokon kívül több külső tanács tag is jelen volt.

Pozsony jogkönyve előírta, hogy a magisztrátus tagjai legyenek „istenfélők, hivataluk viselésére alkalmasak, háztűzhelyes polgárok és házasemberek [...]. Hallgatagok, vagyis őrizzék meg a hivatalos titkot. Szegények és gazdagok iránt egyenlőképp [...] igazságszeretőek.”²⁶ A tanács tagok egymással rokoni kapcsolatban nem állhattak. A tekintélyesebb tisztviselők megszólítása: *Edle, Ehrenhafte, Nahmhafte, Vorsichtige* stb., illetve a végrendeletekben sokszor előfordul még a *Weiß und Ehrsam*. A leggyakoribb megszólítási formaként — az említettek mellett — a *Herr* szó volt használatos. A tisztviselők választása minden évben Szt. György

22 *Király*, 1894. 373–419. p.

23 1597-ben készült el a városháza tanácssterm. Itt tartották a Judicia octavaliakat, a városi tanács részvételével, azaz itt folyt az igazságszolgáltatás.

24 *Király*, 1894. 67. p.

25 A belső tanácsok hasonló hatáskörrel bírtak az összes szabad királyi városban. *H. Németh István: Kassa város archontológiája. Bírak, belső és külső tanács 1500–1700.* Bp., 2006. (Fons Könyvek 3.) 11. p. (A továbbiakban: *Németh*, 2006.)

26 *Eperjessy Kálmán: Városaink múltja és jelene.* Bp., 1979. 101. p.

napjára esett. Választó volt minden teljes jogú polgár, aki ingatlant birtokolt a városban belül. A bírói, polgármesteri, illetve esküdti állás betöltését csak gyilkosság elkövetése, özvegyi állapot (kivéve ha az illető bejelentette, hogy újonnan nősülni akar), vagy hamis eskütétel zárta ki (a korszak esküdttanácsosaihoz ld. Melléklet, 1/3. sz. archontológiai táblát, a belső- és a külső tanács összetételéhez, feladataihoz, ill. a két testület viszonyához részletesen ld. III. fejezetet).²⁷

A városi közigazgatás fontos személyiségei voltak még a másodbíró, vagy albíró, a kamarás (Chamerer), akit a negyvenes évektől már belső tanácsnokok között említenek, illetve a városi jegyző (Stadtschreiber), aki a tanácsülések, gyűlések jegyzőkönyvei mellett az irattárat is vezette (a korszak kamarásaihoz és jegyzőihez ld. Melléklet, 1/2. sz. archontológiai táblát). A városi adminisztráció fejeként neki volt a legmagasabb a járandósága, s a tisztség aktuális viselőjének nevét gyakran ott találjuk a testamentumok végén, mint azok lejegyzője, vagy ritkábban mint valamelyik esküdttanácsos. Mindezek szintén jelzik a tisztség tekintélyes voltát. A jelentősebb városi alkalmazottak közül említhető még a pénztárnok, az ügyész (Stadtprocurator), az orvos és a városi bába.²⁸

Az országban uralkodó háborús állapotok miatt a legtöbb városban megnövekedett a katonai hatóság szerepe, amely beleszólást kapott többek között az ingatlanforgalomba, számon tartotta a szoba jöhető szálláshelyeket.²⁹ Pozsonyban a városkapitány („Hauptman”, „Stathauptman”) felelt a rend fenntartásáért, kisebb ügyekben ítélezhetett, gondoskodott az ítéletek végrehajtásáról (a korszak városkapitányaihoz ld. Melléklet, 1/3. sz. archontológiai táblát). További tisztviselők se-

27 *Király*, 1894. 67. p., 70. p.

28 *Ortvay Tivadar*: Pozsony város története. II. k. 4. rész. Pozsony, 1898. 285. p. Figyelemre méltó, hogy a város már a XV. század közepétől alkalmazott orvost. Bár Ortvay nem közöl pontos adatot, ha elfogadjuk állítását, úgy kijelenthető, hogy Pozsony ebben a tekintetben „előbbre járt” hasonló méretű német városoknál. Utóbbiak közül Hall városáról tudjuk, hogy az ottani tanács csak 1517-től alkalmazott orvost, s csak 1519-től volt állandó gyógyszerész a városban. *Wunder, Gerd*: Die Bürger von Hall. Sozialgeschichte einer Reichsstadt 1216–1802. Sigmaringen 1980. (Forschungen aus Württembergisch-Franken 16.) 135–136. p. (A továbbiakban: *Wunder*, 1980.)

29 *Gecsényi Lajos*: A 16–17. századi magyarországi városfejlődés kérdéséhez. In: Unger Mátyás Emlékkönyv. Szerk.: E. Kovács–Kalmár–V. Molnár–Bak–Unger. Bp., 1991. 145–159. p. hiv. hely: 146. p. Pozsony annyiban szerencsésebb helyzetben volt, hogy az itt állomásozó katonaságot a városfalakon kívül, a várban helyezték el, így a katonai hatóság nem tudta olyan mértékben korlátozni a városi önkormányzatot, mint ahogyan azt más városok esetében megtehette. Vö. *H. Németh István*: Várospolitikai és gazdaságpolitikai a 16–17. századi Magyarországon. A felső-magyarországi városszövetség. I. k. Bp., 2004. 304. p.

gítették munkájában, így a negyedek élén a Viertelmeisterek, a tizenkettedek élén a Rotmeisterek álltak.³⁰

II. Az elitcsoportok elhatárolásának lehetőségei, kutatástörténet

A késő középkor és a kora újkor fordulójának időszakában a város vezető rétegét képező polgárok csoportjának vizsgálatához először tisztáznunk kell, hogy milyen szempontú megközelítés alapján határozhatók el a közösségen belül az egyes elitcsoportok. Megkülönböztethetünk többek között politikai, értelmiségi és vagyoni elitet. A kutatás alapjául szolgáló csoport kiválasztásánál figyelembe kell vennünk, hogy melyik elit-kategória milyen szempontból nyújt lehetőséget arra, hogy a városi társadalomnak egy adott metszetét vizsgáljuk, illetve, hogy a különböző szempontok szerint elkülönített halmazok között mekkora az átfedés, hiszen egy adott polgár több szempontból is az elit rétegéhez sorolható. Ennek tekintetében főként a vagyoni és a politikai elit „érintkezési területét” tudjuk majd vizsgálni, az utóbbi elemzésre a IV. fejezetben kerül sor.

Az egyes elit-kategóriák elhatárolási lehetőségeinek tárgyalása előtt érdemes röviden kitérnünk az „elitkutatással” és azon belül is a városi elit különböző csoportjaival foglalkozó szakirodalomra. Mivel a teljes idevonatkozó nemzetközi szakirodalom bemutatása szétfeszítené a fejezet kereteit, a témából és az időbeli határokból adódóan az elitkutatás-történet vázlatos bemutatásánál elsősorban azokra a munkákra koncentráltam, amelyek a késő középkori és főként a kora újkori német és magyar polgársággal foglalkoznak. A késő középkori és a kora újkori városok történetével foglalkozó kutatás a XX. század 60-as, és még inkább a 70-es éveitől egyre nagyobb érdeklődéssel fordult a demográfia körébe tartozó, így például társadalomföldrajzi kérdéskörök elemzése felé. A felső-, középső- és alsó réte-

---

30 Egyes városrészeknek, sőt a jelentősebb utcáknak is volt külön kapitánya. A dunai külváros kapitányát említik legtöbbször a végrendeletekben. Az 1540–50-es évekből hat személyt ismerünk ezen a poszton. Két testamentumban tesznek még említést a Mihály utca kapitányairól, illetve egy-egy esetben a Spitalgasse és a széplaki külváros Hauptmanja fordul elő. Itt említhetjük meg a városi hóhért, aki a bűnözők előállítására, kínzására és kivégzésére mellett más tevékenységeket is üzött, így például sajátos módon ő felügyelt a városi nyilvánosházra, illetve ő szedte össze a kóbor állatokat, vagy az elhullott állatok tetemeit. Érdekességként megemlíthető még, hogy a tisztség öröklődött, s a XV. század második felétől a hóhér általában már segéddekkel dolgoztatott. Utóbbi információ Vladimír Segeš szíves szóbeli közlése alapján.

gekre osztott középkori városi népesség szerkezeti elemzésének első jelentősebb képviselői közül Erich Maschke és Jürgen Sydow nevét említhetjük.³¹

A modern szakirodalom felhasználható munkái három nagyobb egységen keresztül mutathatók be a legegyszerűbben. Nyilvánvaló, hogy a szűken vett értelemben a polgárság felső csoportjaival foglalkozó munkák mellett számos hasznos információ, vagy esetleg inspiratív megközelítésmód található olyan általános, átfogó jellegű művekben is, amelyek a teljes városi társadalmat igyekeznek bemutatni, s ezen belül kiemelten foglalkoznak az említett csoportokkal. A teljesség igénye nélkül előljáróban néhányat ezek közül sorolok fel. A leginkább átfogó, ugyanakkor értékes információkat tartalmaz Eberhard Isenmann 1988-ban megjelent összefoglalása a német városok késő középkori történetéről. Munkájában — többek között — olyan, a tanulmány témája szempontjából is fontos kérdéseket érint, mint például a német városok szociális tagozódásának jogi, demográfiai, stb. háttere, vagy — kissé konkrétabb témakörben — a tanácsurak számának, a választások lefolyásának, illetve a hivatali időtartamnak a kérdése.³² Továbbra is az átfogó jellegű műveknél maradva megállapítható, hogy az Isenmann munkája által felölelt széles témakör két irányban szűkíthető. Egyrészt a vizsgálat tárgyát korlátozni lehet egy kisebb régióra, vagy még inkább egy adott városra, ugyanakkor találkozunk tematikai szűkítéssel is, amelynek során a vizsgálat alapjául a szerző számára továbbra is nagyobb régiók, vagy esetleg az egész németajkú terület szolgálhat.

Az első típusra öt példát szeretnék hozni. Raimund Eirich, Memmingen gazdaság- és társadalomtörténetét vizsgálta, jelentős módszertani adalékkal szolgál a vagyoni háttér elemzéséhez használható források, vagy még inkább forrásszegénység bemutatásával. Ennek során feltérképezte a töredékes adatok felhasználásának lehetséges módjait. Kimerítően elemzi a reformáció városon belüli elterjedésének a folyamatát, illetve azt, hogy a kezdeti időszakban milyen mértékben osztotta meg a polgárság vezető csoportját a hitújítás kérdése.³³ Ugyancsak egy város keretei között mozog Gerd Wunder monográfiája, amelyben a korabeli Pozsonyhoz hasonló méretű vesztfáliai középváros, Hall társadalomtörténetét dolgozta föl. Ennek során

---

31 *Baur, Paul*: Testament und Bürgerschaft. Alltagsleben und Sachkultur im spätmittelalterlichen Konstanz. Sigmaringen, 1989. (Konstanzer Geschichts- und Rechtsquellen, 31.) 9. p. (A továbbiakban: *Baur*, 1989.)

32 *Isenmann, Eberhard*: Die deutsche Stadt im Spätmittelalter 1250–1500. Stadtgestalt, Recht, Stadtreform, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft. Stuttgart 1988. 131–136. p. (A továbbiakban: *Isenmann*, 1988.)

33 További fontos adaléknak tekinthető a memmingeni kereskedőtársaságok, illetve a kiemelkedő személyek tevékenységének részletes tárgyalása. *Eirich, Raimund*: Memmingens Wirtschaft und Patriziat von 1347 bis 1551. Weissenhorn, 1971.

például a városi közösség gazdasági teljesítőképességét az adók fényében vizsgálja. A politikai elit összetételének elemzésénél tárgyalja a lakóhely szerinti származást, a családi állapotot, a képzettséget, valamint a rokonsági összefonódás jelentőségét. Példaértékű lehet egy-egy jelentősebb személyiség életpályájának biografikus jellegű bemutatása.³⁴ Szintén a városi vezető réteg összetételével foglalkozott Jörg Rogge nagyszabású 1996-ban megjelent munkájában. Részletesen bemutatja a késő középkori augsburgi városvezetés hierarchiáját. Ennek során azt is közli, hogy milyen arányban terhelte meg a város költségvetését a tisztviselők és alkalmazottak bérezése, ezáltal kiváló összehasonlítási lehetőség adódik az idevonatkozó magyarországi adatsorokkal a fennmaradt számadáskönyvek alapján.³⁵ Negyedikként kiemelhető Heinrich Rüthing munkája, amelyben a szerző Hörter kisvárosának társadalmán keresztül mélyreható részletességgel mutatja be egy német polgári közösség felépítését, belső életét. Tárgyalja többek között a vezető réteg összetételét, a jelentősebb családoknak a politikai eliten belüli pozícióit, illetve ezeknek a pozícióknak a cserélődését. A folytonosság vizsgálata során bevezeti a „politikai örökség” fogalmát.³⁶ Végül, de nem utolsó sorban ennél a csoportnál kell még megemlíteni a Peter Csendes és Ferdinand Opll mint szerkesztők által a közelmúltban kiadott, Bécs történetét feldolgozó nagylélegzetű művet, melynek második kötete foglalkozik a város kora újkori történetével. A kötetben belül kiemelhető a Josef Pauser által írt fejezet, amely részletesen taglalja a bécsi városvezetés hierarchiáját, illetve azt, hogy milyen hatással voltak az 1526. évi Stadtordnung rendelkezései a politikai vezető csoport összetételére és hogyan alakultak a fontosabb tisztségek funkciói a kora újkor további évszázadaiban. A város gazdasági életének a bemutatása több szerző nevéhez fűződik, akik közül megemlítendő Erich Landsteiner és Andreas Weigl neve. A társadalmi szerkezetről szóló nagyobb fejezet egy szerző, Susanne C. Pils nevéhez fűződik. Sajnos a felső réteg tárgyalása eléggé elnagyolt, mivel a szerző szinte kizárólag csak néhány jelentősebb, nemes-

34 *Wunder*, 1980. 12–13. p.; 78–80. p.

35 *Rogge, Jörg*: Für den gemeinen Nutzen. Politisches Handeln und Politikverständnis von Rat und Bürgerschaft in Augsburg im Spätmittelalter. Tübingen, 1996. (Studia Augustana 6.) (A továbbiakban: *Rogge*, 1996.)

36 *Rüthing, Heinrich*: Hörter um 1500. Analyse einer Stadtgesellschaft. Paderborn, 1986. (Studien und Quellen zur westfälischen Geschichte 22.) 86. p. (A továbbiakban: *Rüthing*, 1986.) Kiemelkedő jelentőségű még, hogy Rüthing munkája utolsó nagyobb tartalmi egységében a vagyoni tagozódást és ezzel szoros összefüggésben a társadalmi mobilitást vizsgálja. Uo. 415–427. p. Ezek mellett részletesen foglalkozik még a kegyes adományoknak a XV. század végi rendszerével, illetve — többek között — a házassági szokásoknak a kisváros társadalmi felépítésére, illetve a várostopográfiára gyakorolt hatásaival. Uo. 329–336. p.; 352–361. p.

séget szerzett, vagy a nemesség életszínvonalát elérni kívánó személyiségen, vagy családon keresztül próbálja azt bemutatni. Nagyon kevés teret szentel a középrétegnek, ehhez képest viszont részletesen tárgyalja a városi alsó réteget és a bécsi zsidóság helyzetét.³⁷

A vizsgálati keretek tematikus szűkítésére két példát emelnék ki. Jürgen Ellermeyernak a társadalmi csoportok vagyoni és önértelmezési attitűdjeit a városi rendeletek tükrében elemző tanulmányában többek között a városi közösségek elméleti szinten történő strukturálását hajtja végre. Ennek során — Erfurt példáján keresztül — a felhasználható források nyolc nagyobb csoportját különíti el. A világosan felépített csoportosítás kapcsán már csak az a kérdés vetődik fel, hogy egy adott városban/városról mely forrás(csoport)ok maradtak fenn, amelyek ténylegesen használhatók a társadalmi struktúra mélyelemzéséhez, illetve, hogy a fennmaradt források mennyiben határozzák meg előre a kutatás lehetséges irányait. Ellermeyer röviden tárgyalja még művében a városon belüli politikai tevékenység vagyoni és egyéb feltételeit.³⁸ Hasonló jellegű tanulmányként említhető még Rudolf Endresnek elsősorban a nemesség és a délnémet városok patríciusi rétegének kapcsolatát vizsgáló munkája. Ebben többek között érinti a városi felső- és a középréteg közötti mobilitás kérdését, elsősorban Nürnberg és Augsburg példáján keresztül.³⁹

Az elitkutatás körébe tartozó további tudományos munkák áttekintéséhez már kijelölhet számunkra bizonyos irányt az a néhány tematikus csoportosítású tanulmánykötet, amely a városi társadalom felső rétegével foglalkozik. Kissé elnagyoltan kijelenthető, hogy a német nyelvű szakirodalomban majdhogynem évtizedes rendszerességgel jelennek meg ebben a témában ilyen kötetek. A társadalomtörténeti kutatás fent említett XX. századi átalakulásának időszakából az első „korai” munkaként egy 1965. évi előadásorozatról készült és 1968-ban „Deutsches Patriziat 1430–1740” címmel megjelent tanulmánykötet említhető. Elsőként Gerhard Pfeiffemek a késő középkori és kora újkori Breslau vezető rétegével foglalkozó tanulmányát emelném

---

37 *Pils, Susanne C.*: Die frühneuzeitliche Stadtstruktur. In: Wien. Geschichte einer Stadt. Bd 2: Die frühneuzeitliche Residenz (16. bis 18. Jahrhundert). Szerk.: Karl Vocelka – Anita Traninger. A 2. kötetet szerk.: Peter Csendes – Ferdinand Opll. Wien–Köln–Weimar, 2003. 241–310. p.

38 *Ellermeyer, Jürgen*: Sozialgruppen. Selbstverständnis. Vermögen und städtische Verordnungen. In: Blätter für deutsche Landesgeschichte. Neue Folge. 113.(1977) 203–275. p. hiv. hely: 213–218. p., ill. 238–243. p. (A továbbiakban: *Ellermeyer*, 1977.) Az utóbbi témakörhöz példaként felsorakoztatott városoknak elsősorban inkább csak a XIV–XV. századi viszonyait tárgyalja.

39 *Endres, Rudolf*: Adel und Patriziat in Oberdeutschland. In: Ständische Gesellschaft und soziale Mobilität. Szerk.: Winfried Schulze. München, 1988. (Schriften des Historischen Kolloqiums. Kolloquien 12.) 221–238. p. hiv. hely: 222–229. p.

ki. A munka fontos elméleti hozadékának tekinthető, hogy a középréteget a szerző szerint egyfajta „második felső réteggént” kell értelmeznünk, amelynek általánosan erős önmeghatározási igénye nagy hatással volt az egész polgárság közösségtudatának formálódására. Pfeiffer további fontos megfigyelése, hogy az 1520 utáni időszakban az újonnan a patriciátusba emelkedő családok között növekszik azoknak az aránya, akiknek a tanácsba került tagjai egyetemet végeztek. Ezzel a szerző tulajdonképpen a politikai és az értelmiségi elit — élesen valójában csak elméleti szinten elkülönülő — két csoportját kapcsolja össze.⁴⁰ Heinrich Kramm és Gerhard Hirschmann tanulmánya érdemel még figyelmet a kötetből. Mindkettő főként azért tarthat számot érdeklődésre, mert kiemelten kezelik a politikai eliten belüli fluktuációt, illetve éppen ennek hiányából, vagy minimális mértékéből következően a vezető pozícióknak a legvagyonosabb családok által történő kisajátításának.⁴¹ Hirschmann a fluktuáció mellett — Pfeifferhez hasonlóan — részletesebben érinti még a nürnbergi középréteg felemelkedési lehetőségeit.⁴²

Ugyanebben a sorozatban jelent meg szűk öt éven belül a következő jelentősebb tanulmánykötet, amely elsősorban a gazdasági vezető rétegre helyezi a hangsúlyt.

40 Pfeiffer, Gerhard: Die Entwicklung des Breslauer Patriziats. In: Deutsches Patriziat 1430–1740. Büdinger Vorträge 3. Szerk.: Hellmuth Rössler. 1965. Limburg/Lahn, 1968. (Schriften zur Problematik der deutschen Führungsschichten in der Neuzeit 3.) (A továbbiakban: Rössler, 1968.) 99–124. p. hiv. hely: 101. p., ill. 113. p.

41 Kramm, Heinrich: Streiflichter auf die Oberschichten der mitteldeutschen Städte im Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit. In: Rössler, 1968. 125–156. p. hiv. hely: 135–136. p. (A továbbiakban: Kramm, 1968.); Hirschmann, Gerhard: Das Nürnberger Patriziat. In: Rössler, 1968. 257–276. p. hiv. hely: 257–261. p. (A továbbiakban: Hirschmann, 1968.) Mindezek mellett Krammnál még egy rövid, de érdekes kifejtését találjuk a vagyoni háttér árnyaltabb megközelítésének, amelyben a vagyonképződés folyamatának összetettségét hangsúlyozza. Kramm, 1968. 141–142. p.

42 Hirschmann, 1968. 261–264. p. Nürnberggel kapcsolatban általánosságban elmondható, hogy jelentős korabeli szerepe, illetve jó forrásadottságai miatt számos tanulmány és nagyobb lélegzetű munka is készült már a városról. Hirschmann sajnos csak kevés figyelmet szentel az általam vizsgált időszaknak. A feldolgozott korszakot tekintve közelebb áll témámhoz Albrecht Riebernek ugyancsak ebben a kötetben szereplő tanulmánya. Sajnos nagyon zavaró viszont, hogy a szerző túl gyakran változtatja a vizsgálat térbeli és időbeli kereteit, s bár a több város viszonyait vizsgáló elemzés ezt lehetővé tenné, mégsem próbál meg átfogó jellegű szintézist vonni a felsorolt „példákból”. Rieber, Albrecht: Das Patriziat von Ulm, Augsburg, Ravensburg, Memmingen, Biberach. In: Rössler, 1968. 299–352. p. Hasonló felsorolászerű munkára találunk példát Josef Kurmann-nak a luzerni vezető rétegről szóló tanulmányában. Kurmann, Josef: Die politische Führungsschicht in Luzern 1450–1500. Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Universität Freiburg. Luzern, 1976. (A továbbiakban: Kurmann, 1976.)

Két munka emelhető ki a kötet anyagából. Wolfgang von Stromer a vagyoni és a politikai elit kapcsolatát igyekszik föltárni Nürnberg késő középkori és kora újkori viszonyain keresztül. Érdekes megközelítésmódot használ, amikor a vagyoni osztályozást a hadi költségekhez történő hozzájárulás fényében végzi el. Ezen túl érinti még a politikai hatalomnak a családonkénti koncentrációját, illetve munkájának fontos módszertani értéke, hogy igyekszik táblázatos formában is bemutatni a politikai elit összetételét, sajnos csak nagyon szűk (három éves) perióduson belül.⁴³ A kötet másik tanulmánya, amely a feldolgozott korszakot tekintve fontos lehetne még, Friedrich Blendinger tanulmánya az augsburgi vezető rétegről. Sajnos azonban a munkát csak egy felületes áttekintésként értékelhetem, amely érinti — többek között — a felső réteg fő vagyonszerzési lehetőségeit és felsorolja a jelentősebb családokat, azonban konkrét elemzések nélkül.⁴⁴

Több fontos tanulmányt tartogat viszont a Städteforschung sorozat 1985-ben megjelent kötete, „Bürgerliche Eliten in den Niederlanden und in Nordwestdeutschland” címmel. A kötetben közölt tanulmányok közül külön figyelmet érdemel Heinz Schilling elemzése. „Vergleichende Betrachtungen zur Geschichte der bürgerlichen Eliten in Nordwestdeutschland und in den Niederlanden” c. munkájában a politikai elit összetételének, illetve az értelmiségi elit helyzetének változása mellett nagyobb teret szentel a kora újkori polgárságon belül kialakuló új típusú gazdasági elit vizsgálatának.⁴⁵ A gazdasági és a politikai elitek helyzetét tárgyalja Olaf Mörke is itt megjelent tanulmányában. Munkájának fő értéke, hogy a reformáció hatásának fényében tárgyalja — többek között — a lüneburgi tanácsnokok családonkénti koncentrációjának, a politikai elit összetételének, topografikus eloszlásának a változását.⁴⁶ A kötetből két további tanulmány említhető még. Bár a

---

43 *Stromer, Wolfgang von*: Die wirtschaftliche Führungsschicht der Reichsstadt Nürnberg 1348–1648. In: *Führungskräfte der Wirtschaft in Mittelalter und Neuzeit 1350–1850. Büdinger Vorträge 1968–1969*. Szerk.: Herbert Helbig. Limburg/Lahn, 1973. (Deutsche Führungsschichten in der Neuzeit 6.) (A továbbiakban: *Helbig*, 1973.) 1–50. p. (A továbbiakban: *Stromer*, 1973.)

44 *Blendinger, Friedrich*: Die wirtschaftlichen Führungsschichten in Augsburg 1430–1740. In: *Helbig*, 1973. 51–86. p.

45 *Schilling, Heinz*: Vergleichende Betrachtung zur Geschichte der bürgerlichen Eliten in Nordwestdeutschland und in den Niederlanden. In: *Bürgerliche Eliten in den Niederlanden und in Nordwestdeutschland*. Szerk.: Heinz Schilling–Herman Diederiks. Köln–Wien, 1985. (Städteforschung, A/23.) (A továbbiakban: *Schilling-Diederiks*, 1985.) 1–32. p.

46 *Mörke, Olaf*: Der gewollte Weg in Richtung ‘Untertan’. Ökonomische und politische Eliten in Braunschweig, Lüneburg und Göttingen vom 15. bis ins 17. Jahrhundert. In: *Schilling-Diederiks*, 1985. 111–134. p. (A továbbiakban: *Mörke*, 1985.)

Jos Gabriëls által tárgyalt időszak nagyrészt kívül esik az általam vizsgált időszakon, mégis a munka fontos hozadékaként értékelhető, hogy a szerző az észak-németalföldi városok példáján keresztül kísérletet tesz a társadalmi- és a politikai elit szétválasztására.⁴⁷ Dick E. H. De Boer a kutatástörténet és a felhasználható forrásbázis áttekintése után a leideni politikai elit nyitottságát, illetve az egyes társadalmi csoportok közötti mobilitást vizsgálja. Munkájában központi szerepet kap a családi monopólium kérdése, de emellett szemléletesen ábrázolja még a vagyon – reprezentáció – gazdasági aktivitás hármasságát is.⁴⁸

A kilencvenes években is született egy tanulmánykötet, amelynek számos munkája említhető. Jörg Rogge a XIV–XVI. századi Augsburgon belül a tanács és a közösség viszonyával foglalkozik, s leginkább a tanácsstagok választása, illetve ezen keresztül a tisztségek monopolizálása kap nagyobb hangsúlyt. A középréteg felemelkedési lehetőségei kapcsán kitér a feltörekvő csoportok és a már hatalmon lévők közötti konfliktusok jelentőségére is.⁴⁹ Hasonló kérdések vizsgálatára helyezi a hangsúlyt Gerd Schwerhoff is a XVI. századi Köln esetében. A munka további jelentősége, hogy közli egy kölni tanácsosnak 1588-ból származó, a város politikai

47 *Gabriëls, Jos*: Patricier und Regenten: städtische Eliten in den nördlichen Niederlanden 1500–1850. In: Schilling-Diederiks, 1985. 37–64. p. (A továbbiakban: *Gabriëls*, 1985.) Paul Baur korábban említett nagy jelentőségű művében maga is megpróbálkozik a városi felső- és középrétegnek a testamentumokból nyert adatok alapján történő szétválasztásával. Ennek során a pénzhagyatékok állnak az elemzés fókuszában. *Baur*, 1989. 113–126. p.

48 *Boer, Dick E. H. de*: Die politische Elite Leidens am Ende des Mittelalters. In: Schilling-Diederiks, 1985. 85–110. p. (A továbbiakban: *Boer*, 1985.) A Städtforschung sorozatnak még egy korábbi kötete említhető „*Städtische Führungsgruppe und Gemeinde in der werdenden Neuzeit*” címmel. Sajnos csak Looz-Corswarem tanulmánya illik az általam vizsgált korszakba és témakörhöz. Ebben a szerző azzal foglalkozik, hogyan kezelte a XV–XVI. század fordulóján Köln és más Rajna-menti városok vezető csoportja a középrétegnek a hatalom ellenőrzését, illetve a teljesebb hatalommegosztást célzó törekvéseit, valamint az ebből eredő városon belüli nyugtalanságot. *Looz-Corswarem, Clemens von*: Unruhen und Stadtverfassung in Köln an der Wende vom 15. zum 16. Jahrhundert. In: *Städtische Führungsgruppen und Gemeinde in der werdenden Neuzeit*. Szerk.: Wilfried Ehbrecht Köln, 1980. Städtforschung A/9. 53–97. p.

49 *Rogge, Jörg*: Ir freye walc zu haben. Möglichkeiten, Probleme und Grenzen der politischen Partizipation in Augsburg zur Zeit der Zunftverfassung (1368–1548). In: *Stadtregiment und Bürgerfreiheit. Handlungsspielräume in deutschen und italienischen Städten des Späten Mittelalters und der Frühen Neuzeit*. Szerk.: Klaus Schreiner – Ulrich Meier. Göttingen, 1994. (A továbbiakban: Schreiner-Meier, 1994.) 244–277. p. (A továbbiakban: *Rogge*, 1994.) Az augsburgi városvezetéssel foglalkozó, két évvel később önállóan megjelent, nagyobb szabású munkáját már említettem. Ld. fent.

rendszerét bemutató leírását.⁵⁰ A feltörekvő csoportokat Nürnberg esetében Valentin Groebner a választott polgárok közösségével azonosítja. A középréteg helyzete mellett a mobilitást korlátozó legfőbb tényezőt, a tisztségek betöltésénél tapasztalható családi kontinuitást, illetve annak státútokban rögzített legitimizálását is vizsgálja.⁵¹

Amint azt korábban említettem, a szakirodalmi áttekintés utolsó nagyobb egységét azok az önállóan megjelent munkák képezik, amelyek az előzőekhez hasonlóan konkrétan a városok vezető csoportjaival foglalkoznak. Témaválasztás tekintetében természetesen nincs jelentős eltérés a tematikus tanulmánykötetekben megjelent tanulmányokhoz képest. Számos további munka tárgyalja még a felső réteg körülhatárolásának lehetséges módjait.⁵² Monnet és Schattenhofer is nagy hangsúlyt fektet a politikai hatalom megalapozásához szolgáló vagyon lehetséges forrásainak kérdésére,⁵³ s mindkét szerző igyekszik körülhatárolni a patriciátus fogalmát.⁵⁴ Ingrid Bátori továbblép a pusztá meghatározásnál, amikor kifejti, hogy miért helytelen a „patriciátus” kifejezés használata a vizsgált korszak polgárságát illetően. Véleménye szerint az előkelő polgárok önmeghatározási fogalomkészletében csak a XVII–XVIII. század fordulójától kezdve válik gyakoribbá ez a kifejezés, így annak a korábbi kor-

50 *Schwerhoff, Gerd*: Rats Herrschaft und korporative Partizipation im spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Köln. In: Schreiner-Meier, 1994. 188–243. p. (A továbbiakban: *Schwerhoff*, 1994.)

51 *Groebner, Valentin*: Ratsinteressen. Familieninteressen. Patrizische Konflikte in Nürnberg um 1500. In: Schreiner-Meier, 1994. 278–308. p. (A továbbiakban: *Groebner*, 1994.) Az 1990-es évek elejéről ismert még egy kötet, amely a német és az itáliai városok viszonyait egyaránt tárgyalja. Ebből Knut Schulz tanulmánya említendő, amelyben a szerző elsősorban a nemességnek a délnémet városokban tapasztalható csökkenő jelenlétét, s ezzel párhuzamosan a városban élő nemesség csökkenő politikai befolyását tárgyalja. *Schulz, Knut*: Stadtadel und Bürgertum vornehmlich in oberdeutschen Städten im 15. Jahrhundert. In: Stadtadel und Bürgertum in den italienischen und deutschen Städten des Spätmittelalters. Szerk.: Reinhard Elze-Gina Fasoli. Berlin, 1991. (Schriften des Italienisch-Deutschen Historischen Instituts in Trient 2.) 161–182. p.

52 *Hofmann, Hubert Hanns von*: Nobiles Norimbergenses. Beobachtungen zur Struktur der reichsstädtischen Oberschicht. In: Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte 28. (1965) 1/2. sz. 114–150. p. hiv. hely: 132. p. (A továbbiakban: *Hofmann*, 1965.); *Schattenhofer, Michael von*: Das Münchner Patriziat. In: Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte 38. (1975) 1. sz. 877–899. p. hiv. hely: 877. p. (A továbbiakban: *Schattenhofer*, 1975.); *Monnet, Pierre*: Führungseliten und Bewußtsein sozialer Distinktion in Frankfurt am Main (14. und 15. Jahrhundert). In: Archiv für Frankfurts Geschichte und Kunst 66. (2000) 22–23. p. (A továbbiakban: *Monnet*, 2000.)

53 *Schattenhofer*, 1975. 880–889. p.; *Monnet*, 2000. 35–40. p.

54 *Schattenhofer*, 1975. 878. p.; *Monnet*, 2000. 23. p.

szakokra vonatkozó használata anakronizmusnak minősíthető.⁵⁵ Ezzel szemben Richard Loibl azon a véleményen van, hogy már a XVI. század folyamán is használták a patríciátus kifejezést arra a vagyonos rétegre, amely kezében tartotta a politikai hatalmat, s életstílusában igyekezett a nemességhez közelíteni.⁵⁶

Végezetül mindenképpen szólnom kell még Ulf Dirlmeier nagyszabású munkájáról. Az előzőekkel ellentétben itt nem csupán a városi vezető rétegről esik szó. Dirlmeier 1978-ban megjelent könyvében a késő középkori délnémet polgárság jövedelmeit, illetve az ezekben a városokban a létfenntartásra szánt költségeket elemzi részletesen. Ennek során képet nyerhetünk a kereskedők és a kézművesek jövedelmei mellett az alsóbb rétegek, így például a szolgáltók, vagy a napszámosok jövedelméről is. A vagyoni rétegek körülhatárolásának kapcsán kritizálja az adólisták egyedüli használatát, illetve a forrás további hiányosságaként emeli ki, hogy az alsó rétegek vagyoni helyzetét nehéz ezekből a forrásokból még csak hozzávetőlegesen is megítélni.⁵⁷ Külön jelentőséggel bír, hogy a bevételi források ilyen részletes tárgyalása által képet kaphatunk a teljes polgárság és azon belül a vagyoni, vagy másképp gazdasági elit teljesítőképességének lehetőségeiről. A továbbiakban a magyar nyelvű szakirodalom idevonatkozó munkáit kívánom vizsgálni.

A gazdasági elit Lengyel Györgynek — elsősorban az újkorra vonatkozó — megfogalmazása szerint azoknak a gazdasági szereplőknek a csoportja, akik döntéseikkel érdemben befolyásolhatták a gazdaság alakulását.⁵⁸ A kora újkori város gazdasági életére ható döntési mechanizmusban részt vevő személyek köre nyil-

55 *Bători, Ingrid*: Das Patriziat der deutschen Stadt. Zu den Forschungsergebnissen über das Patriziat besonders der süddeutschen Städte. In: Zeitschrift für Stadtgeschichte, Stadtsoziologie und Denkmalpflege. 2. (1975) 1–30. p. hiv. hely: 1–2. p. (A továbbiakban: *Bători*, 1975.) A városi vezető csoportok összetételének politikai-, társadalmi- és gazdasági/foglalkozási szempontú vizsgálatában leginkább Alfred Stolze korábbi munkáira alapoz. Im. 4–5. p.; 15–16. p.

56 *Loibl, Richard*: Passauer Patrizier. Zur Führungsschicht der Bischofs- und Handelsstadt im späten Mittelalter. In: Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte 62. (1999) 41–98. p. hiv. hely: 83. p. Bár Loibl a passauai patríciátusról szóló tanulmányában hosszú bevezető részben foglalkozik a felhasználható forrásbázis szegényességével, mégis — talán némi szakmai „irigységgel” — meg kell jegyezmem, hogy az 1441-től fennmaradt folyamatos „*Stadtratlisten*” valószínűleg azért egész jó kiindulási alapként szolgálhatott a szerző számára. Munkájának külön érdekessége, hogy a vezető réteg reprezentációjának kérdését szemléletesen kapcsolja össze a városkép alakulásával (patríciustornyok). Uo. 52–53. p.

57 *Dirlmeier, Ulf*: Untersuchungen zu Einkommensverhältnissen und Lebenshaltungskosten in oberdeutschen Städten des Spätmittelalters. (Mitte 14. bis Anfang 16. Jahrhundert). Heidelberg, 1978.

58 *Lengyel György*: Vállalkozók, bankárok, kereskedők. A magyar gazdasági elit a 19. században és a 20. század első felében. Bp., 1989. (Gyorsuló idő).

vánvalóan azzal a politikai elitel azonosítható, amelynek tagjai túlnyomórészt a vagyonos felső réteg szűkebb csoportjából kerültek ki. Bár így a vagyoni rétegnek igen jelentős szerep tulajdonítható a közösség életére ható gazdasági döntésekben, mégis a későbbiekben árnyalni szeretném majd azt az általános elképzelést, miszerint a két elitcsoport megfeleltethető egymásnak, vagy legalábbis a politikai vezető réteg csupán a vagyoni elit egy kiváltságos csoportját alkotta volna.

Több, a politikai elitről szóló tanulmányt tartalmaz a Bónis György és Degré Alajos által szerkesztett 1971-ben megjelent kötet. Az első tanulmányban Bácskai Vera — többek között — a mezővárosi politikai elit vagyoni-, illetve foglalkozásbeli megoszlásával foglalkozik, s a politikai konfliktusokat a XVI. századi Gyula példáján keresztül mutatja be.⁵⁹ Közelebb áll jelen tanulmány témájához a Tirnitz József által feldolgozott kérdéskör. Bár a soproni belső és külső tanács viszonyáról szóló rész időnként egyfajta leegyszerűsített marxista megközelítést mutat, mégis fontos információkat olvashatunk a „választópolgárság” összetételéről, a külső tanács feladatkörének módosulásáról (leginkább szűküléséről), illetve a tagok vagyoni megoszlásáról. Tirnitz tanulmánya is rámutat arra, hogy milyen jelentőséggel bír a vagyoni elit elhatárolása. Éppen a vizsgált korszakra tehető ugyanis az a folyamat, amelynek során a vagyoni elit, illetve annak egy szűkebb csoportja teljesen kisajátítja a közösség feletti politikai hatalmat.⁶⁰

A magyar nyelvű szakirodalomban a vagyoni és a politikai elit egyaránt legfontosabb alkotóelemét, a kereskedők csoportját teszik leggyakrabban vizsgálat tárgyává.⁶¹ A vagyonosság alapján elkülönített csoportok foglalkozási ágak szem-

59 *Bácskai Vera*: A mezővárosi önkormányzat a XV. században és a XVI. század elején. In: Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából. Szerk.: Bónis György – Degré Alajos. (A továbbiakban: Bónis-Degré, 1971.) Bp., 1971. 9–34. p. (A továbbiakban: *Bácskai*, 1971.)

60 *Tirnitz József*: Sopron szabad királyi város külső tanácsa. In: Bónis-Degré, 1971. 53–80. p. hiv. hely: 57–58. p. (A továbbiakban: *Tirnitz*, 1971.) Említhető még a kötetből Komoróczy György tanulmánya, amelyben a kora újkori Debrecen városvezetésével, a lakosság XVI. századi differenciálódásával, illetve a reformációnak a vezető csoportokra tett hatásával foglalkozik. *Komoróczy György*: Debrecen város képviselői rendszere a XVI–XVII. században. In: Bónis-Degré, 1971. 81–116. p.

61 A teljesség igénye nélkül említhető itt: *Kubinyi András*: A budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagelló-korban. In: Levéltári Közlemények 37. (1966) 227–291. p., *Kubinyi András*: Buda és Pest szerepe a távolsági kereskedelemben a 15–16. század fordulóján. In: Történelmi Szemle 37. (1994) 1–2. sz. 1–52. p., *Mollay Károly*: Kereskedők, kalmárok, árosok. Moritz Pál kalmár, 1511–1530. Soproni Szemle 45. (1991) 1–31. p. vagy *Gecsényi Lajos*: Kelet-magyarországi kereskedők a nyugati távolsági kereskedelemben 1546-ban c. tanulmánya In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XVIII. 1991. 25–35. p. Ezek a munkák elsősorban a városi lakosság említett csoportja által végzett kereskedelmi tevékenységgel foglalkoznak.

pontjából azonban korántsem mondhatók homogénnek, azaz egy vagyoni réteg nem azonosítható egyetlen, foglalkozási ág szerint elhatárolt csoporttal sem.⁶² Ennek fényében tehát hasznos lehet, ha szakítunk azzal az általánosan elterjedt gyakorlattal, amelyben az elkülönítés alapját az egyes foglalkozási ágak adják. Ehelyett tisztán a vagyoni mértékét kell a városi társadalom egyes rétegeinél az elhatárolás alapjává tenni. Az így elkülönített csoportok magukba foglalhatják több foglalkozási ág képviselőjét is, hiszen ahogy a foglalkozási ágak alapján elhatárolt csoportok a vagyoni szempontjából nem voltak homogének, úgy a vagyoni rétegek is erősen heterogén jeleget mutatnak a foglalkozási ágak szerint.

Granasztói György „A középkori magyar város” c. átfogó jellegű művében több helyen is szerepelnek a városok vezető rétegére vonatkozó fontos információk. Szó esik többek között a vagyoni túlnyomórészt földbirtokra alapozó nemzetségi patriciusrétegnek az „új típusú” elitréteg által történő „leváltásáról”, a város vezetését hamarosan kisajátító új elit és a középréteg szembenállásáról, az elit tagjainak vagyonáról, végül pedig a kézművesek felső vagyoni rétegéről.⁶³ A könyv további jelentősége, hogy számos fontos adatot közöl magára Pozsonyra vonatkozóan is.⁶⁴

-
- 62 Hasonló jelenségről olvashatunk *Bácskai Vera*: A polgári vagyon nagysága és szerkezete a XIX. század első felében c. tanulmányában (In: Győri Tanulmányok 1993/13. 39–58. p.). A szerző az újkori Sopron és Győr polgárságának vagyoniességét kvantitatív jellegű elemzésekkel vizsgálja, s ezeken keresztül képet kapunk az egyes foglalkozási ágak ilyen értelmű differenciált megoszlásáról is. A foglalkozási ágak alapján történő elkülönítésre találunk példát Jaritz egyik tanulmányában is, amelyben a szerző a leggazdagabb felső réteget egyszerűen a kereskedők csoportjával azonosítja, míg a középréteget a kézművesekkel. *Jaritz, Gerhard*: Die realienkundlichen Aussagen der sogenannten „Wiener Testamentsbücher”. In: Das Leben in der Stadt des Spätmittelalters. Internationaler Kongress Krems a. d. Donau 20. bis 23. September 1976. Wien, 1980. Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs 2. ÖAW Phil.-Hist. Klasse Bd. 325. 171–190. p. hiv. hely: 175. p.
- 63 *Granasztói György*: A középkori magyar város. Bp., 1980. (Magyar História). 120. p.; 121–125. p.; 171. p. és 183–188. p.
- 64 A korabeli családstruktúra témáját vizsgálva természetesen több szerző tárgyalja a polgárság felső rétegének helyzetét is. Ezekben a munkákban a vagyoni felső rétegre jellemző családstruktúra — magától értetődően — a teljes városi társadalomra jellemző általános viszonyok bemutatásának a részét képezik. Ilyen munkák pl.: *Granasztói György*: A polgári család a középkorvégi Magyarországon. In: Történelmi Szemle 4. (1982) 605–664. p. (A továbbiakban: *Granasztói*, 1982.); *Szendé Katalin*: Családstruktúra és örökösödési szokások a késő középkori Sopronban és Pozsonyban. In: Levéltári Közlemények 68. (1997) 1–2. sz., 77–98. p.; *Uő*: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. Bp., 2004. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 32.) 92–115. p.; vagy *Mollay Károly*: Családtörténet és társadalomtörténet (az 1532. évi mécsárosok). In: Soproni Szemle 42. (1988) 1–4. sz. 109–121. p. Szendénél nagy hangsúlyt kap az anyagi kultúra kérdésköre is, amelyhez általában

A kutatástörténeti kitérőt lezárandó, feltétlenül szólnom kell még H. Németh Istvánnak 2006-ban megjelent kötetéről, amelyben maga a szerző is igyekszik áttekinteni az elitkutatás-történetet, elsősorban abból a szempontból, hogy a városi archontológiák mennyiben járulhatnak hozzá a városvezető rétegről alkotott általános történetírói képhez.⁶⁵ H. Németh a tárgyalt kötetben Kassa város kora újkori archontológiáját adja közre, amelynek összeállítását nyilvánvalóan többéves és rendkívül alapos kutatómunka előzött meg. A kötetben szereplő információs bázis önmagában is jelentős mértékben járul hozzá a témával foglalkozó magyarországi kutatáshoz, egyúttal az ilyen jellegű archontológia összeállítása iránymutató lehet a jövőbeli elitkutatás számára. A továbbiakban részletesen vizsgálom a különböző elitcsoportok elhatárolásának módját, illetve az így létrehozható egyes csoportok elemzésében rejlő lehetőségeket.

A fejezet elején említett három elit-kategória közül a pozsonyi politikai elitel kapcsolatban előjáróban annyit elmondható, hogy ebbe a körbe legegyszerűbben azok a személyek sorolhatók, akik többször viseltek esküdt tanácsosi, bírói, vagy polgármesteri címet. Ennek a csoportnak a körülhatárolására Pozsonyban egyrészt a kamarásnak a tanács tagjai előtt tett éves pénzügyi beszámolóját tartalmazó Gabbuch, másrészt a pozsonyi Actionale Protocollum idevonatkozó kötetei használhatók.⁶⁶ Az ezekből a forrásokból nyerhető adatok azonban nem fedik le teljes mértékben a címben megjelölt korszakot. A Gabbuch csupán az ötvenes évekig közlő viszonylag folyamatos adatsorokat, az Actionale első kötete 1507-ig terjed, a második az 1539 és 1548 közötti évekből fennmaradt dokumentumokat foglalja magába. Továbbá az utóbbiból hiányzik az 1543. és az 1546. évi, illetve a harmadik kötetből az 1550. és az 1551. évi tisztújítás során megválasztott személyek névsora. A két forrás közül a Gabbuch esetében némi bizonytalansági tényezőt jelent,

---

kiváló információs bázissal szolgálnak a végrendeletek. A kötet erre vonatkozó részében az elite jellemző anyagi kultúráját illetően számos fontos adatot ismerhetünk meg. Ennek kapcsán két művet kell még megemlíteni: *Laszlovsky József: Social Stratification and Material Culture in 10th–14th Century Hungary* c. tanulmányában (In: *Alltag und materielle Kultur im mittelalterlichen Ungarn*. Szerk.: Kubinyi András – Laszlovsky József. Krems, 1991. *Medium Aevum Quotidianum* 22. 32–67. p.) a középkori magyar társadalom rétegződésének az anyagi kultúrára vonatkozó régészeti leletanyagban való tükröződését vizsgálja. *Klaniczay Gábor: Alltagsleben und Elite im Spätmittelalter. Zivilisierte und Barbare* c. munkájában (In: *Mensch und Objekt im Mittelalter und in der frühen Neuzeit. Leben-Alltag-Kultur*. Wien, 1990. *Veröffentlichungen des Instituts für Realienkunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit*. Nr. 13. ÖAW Phil.-Hist. Klasse Bd. 568. 255–284. p.) pedig a középkori magyar társadalom vezető rétegének mindennapi életével foglalkozik.

65 Németh, 2006. 12., 19–35. p.

66 Magyar Országos Levéltár, Mikrofilmár (a továbbiakban: MOL MF) C489, illetve AMB 2 a 2.

hogy a kamarás által tett jelentéseket utólag — néha egy-két évi késéssel — vezették be, így a részt vevő tisztviselők felsorolásában előfordulhat tévedés. Az Actionale adatai már sokkal megbízhatóbbak, mivel a belső tanács tagjai az adott hivatali év első bejegyzéseként szerepelnek.

Azokban az években, amelyekben mindkét fent említett dokumentumból hiányoznak a kérdéses adatsorok, többek között a végrendeletek szolgálhatnak kiegészítő információkkal, mivel a testamentumok végén viszonylag gyakran szerepelnek tanúként magas rangú tisztviselők.⁶⁷ Az eddig felsorolt források mellett — korlátozott mértékben — használhatók még a méltóságosok pontosításához a kamarai számadáskönyvek (Kammerbücher), a Tilalmi Könyv, illetve a Magyar Országos Levéltárban mikrofilmen megtalálható pozsonyi okleveles anyag. A forrásokból nyert információs bázis alapján megállapítható, hogy az említett szempontok szerint elhatárolt csoport egy szűk réteget képviselt, azaz a városi vezetést egy mintegy 25-30 családból álló politikai elit tartotta a kezében, amelynek tagjai között cserélődtek a legjelentősebb tisztségek.

Az értelmiségi elit kapcsán kiemelhető, hogy a városi társadalomnak szintén egy nagyon szűk körére volt jellemző, hogy fő megélhetési forrása szellemi tevékenységből származott. Az 1529 és 1557 közötti időszakban született végrendeleteket tartalmazó Protocollum Testamentorum második kötetéből kiderül, hogy a 391 örökgyónak mindössze 4,6%-a (18 végrendelező) sorolható ebbe a csoportba. Ezen belül, még ha kis mértékben is, de tovább szűkül azoknak a köre, akik valóban az értelmiségi elit rétegéhez tartoztak, azaz valószínűleg hosszabb-rövidebb ideig látogatták valamelyik egyetemet és/vagy magasabb rangú városi, vagy egyéb adminisztratív funkciót láttak el. A vagyoni szempont alapján elkülönített felső réteggel történő összehasonlítás során pedig egyértelműen látszik, hogy az értelmiségi elit tagjai kivétel nélkül a vagyoni felső réteg körébe tartoztak.⁶⁸

Láthatjuk tehát, hogy az eddig tárgyalt két megközelítés alapján a végrendelező polgároknak viszonylag szűk körét lehet elitként definiálni. A politikai elit vizsgálatánál mindenképpen érdemes figyelembe venni a vagyoni rétegződés szempontjából elkülöníthető csoportosítást is. Utóbbi elvégzéséhez elsődlegesen a po-

---

67 A XVI. századi pozsonyi végrendeleteknek ilyen célú használhatósága sajnos csak kiegészítő jellegű lehet. Ebben a tekintetben nem oszthatjuk H. Németh Istvánnak azt az optimista véleményét, miszerint a testamentumok végén „biztosan” szerepel egy-két tanácsos neve. *Németh, 2006.* 18. p.

68 A polgárságnak ezen csoportja inkább abból a szempontból érdemel kiemelt figyelmet, hogy éppen korszakunkra esik az a folyamat, amelynek során fokozatosan növekszik a város életében játszott szerepe, s ezzel együtt erősödnek a közösségen belüli pozíciói.

zsonyi Protocollum Testamentorum második kötete (1529–1557) szolgált információs bázissal.⁶⁹ A kötet 388 testamentumot tartalmaz. Az ezekhez a végrendeletekhez tartozó 391 testálót két csoportra osztottam annak alapján, hogy mekkora vagyonról rendelkeztek. A felső réteg elhatárolásánál az ingatlanról és az ékszerekről tett rendelkezések, ill. a pénzhagyatékok játszották a legfontosabb szerepet. A Végrendeleti Könyv információi mellett bevontam az elemzésbe az 1542/43-as pozsonyi adójegyzék és az 1538–1566 közötti pozsonyi Tiltáskönyv idevonatkozó adatait is. Mindezek alapján elkülönítettem egy 106 főből álló vagyoni elitet (27,1%), a fennmaradó 285 örökhagyó csoportját (72,9%) a városi középréteghez tartozónak vélhetjük, hiszen általánosan elfogadott, hogy a korszakban a városi polgárság közép- és felső rétegének képviselői tettek írásban végrendeletet. A politikai elit vizsgálatát kiterjesztettem az 1495–1560 közötti időszakra. Ebből következően annál a néhány személynél, aki a kérdéses időszakban részt vett a városvezetés munkájában, illetve testamentumát az első Végrendeleti Könyv tartalmazza, szintén el tudtam végezni a vagyoni helyzet alapján történő besorolást.⁷⁰

69 A szerző 2007 áprilisában védte meg PhD disszertációját, amelynek fő témája a fent említett végrendeleti anyag és a korszakból fennmaradt további források információi alapján definiálható vagyoni elit és középréteg vizsgálata.

70 Az első Végrendeleti Könyv (AMB 4 n 1) testamentumait — a Pozsony Városi Levéltár határozatlan időre történt bezárása miatt — jelenleg „csak” mikrofilmes anyagból ismerhetjük meg. (MOL MF C 9.) A forrástípus jelentősége, hogy bár a végrendeletek lejegyzése és a végrehajtásuk feletti felügyelet a városi adminisztrációhoz köthető, mégis létrejött nem közvetlenül a városi adminisztráció tevékenységének eredménye, hanem a forrás olyan, a polgárok által lejegyeztetett dokumentumként értékelhető, amelyből viszonylag átfogó képet kaphatunk arról, hogy maguk a végrendelező polgárok hogyan nyilatkoztak vagyoni helyzetükről, családi, lokális és városon kívüli kapcsolataikról.

A vagyoni helyzet megállapításánál mindenképp számolni kell a forrástípusoz kötődő — szokásjogi és egyéb körülményekből adódó — bizonytalansági tényezőkkel. A legnagyobb problémát az jelenti, hogy a teljes vagyonról általában nem kapunk részletes adatokat. A törvényes főörökösre hagyott javakról a végrendelezőnek nem kellett külön megemlékeznie. Valószínű, hogy a hátrahagyott vagyonnak ezen kívül is voltak még más részei, amelyekről a testamentum megalkotásakor nem tettek említést. Szerencsére éppen a tekintélyes vagyonnal rendelkező polgároknál volt elterjedtebb az a gyakorlat, hogy az „automatikusan” a főörökösre szálló vagyonrész is részletesen tárgyalták. Mindezt éppen a vagyon nagysága indokolta, hiszen pontosan körül kellett például határolni azt a vagyonrész is, amelyre az oldalági rokonság nem jelenthette be igényét. Az említett bizonytalansági tényezők figyelembe vételével, de meg kell kísérelnem a vagyoni elit elválasztását a középrétegtől. Mindhárom témakörben (ingatlanok, ékszerek, pénzhagyatékok) három-három kategóriát állítottam föl. Az első kategóriába a rendelkezésknek azon csoportja tartozik, amely alapján a végrendelező nagy biztonsággal a vagyoni elithez sorolható csupán az egyik témakör figyelembevételével is. A második kategória a rendelkezésknek azt a mennyiségét jelöli, amelynek alapján feltételezhető, hogy a testáló

III. „Potentes”. A politikai elit Pozsonyban

Amint azt az egyes elitcsoportok elhatárolásának kérdésénél már említettem, ebben az esetben egy, a vagyoni elitnél szűkebb körrel van szó. A politikai elit definiálásánál némileg egyszerűbb helyzetben voltam, hiszen csak azt kellett megvizsgálni, hogy kik viseltek vezető tisztséget. Az viszont kérdésként merül fel, hogy pontosan mely tisztségek sorolhatók ebbe a körbe, illetve hogy milyen időhatárokat szabjunk meg a vizsgálat keretében. Tudjuk, hogy a legfőbb döntéshozó szerv, a belső tanács (másképp esküdt polgárok) létszáma már a XIII. század végén tizenkettőben rögzült. A XV. század első évtizedeiben huszonnégyre emelkedett a tanácsban részt vevő esküdtek száma, majd a század második felében visszaállt az eredeti tizenkét fő.⁷¹ A XVI. század folyamán már nem változott a létszám. A belső tanács munkáját segítette — és egyben ellenőrizte is — a külső tanács, amely kezdetben huszonnégy választott polgárból állt, majd a XV. század közepén ez a szám kiegészült hatvanra. A külső tanács tagjai (Genante, másképp választott polgár) ki-

---

az elithez tartozik, azonban az információ önmagában még nem tekinthető mérvadónak és valamely más területről, vagy más forrásból (leginkább a korszakból fennmaradt adójegyzékből) megerősítésre szorul. A harmadik kategória az ingatlanról, értéktárgyokról, vagy pénzről tett rendelkezések azon (legnagyobb) csoportját jelöli, amelynek alapján egyértelmű, hogy a végrendelező nem sorolható az elithez.

- 71 Magyarországi analógiaként Kolozsvár említhető, ahol 1405-től kezdve a városi közösség választotta a tizenkét esküdtet, ezután a város öregjeivel és birtokosaival megválasztotta a bírót. *Kiss András*: Más források – más értelmezések. Marosvásárhely, 2003. (Erdély emlékezete) 163. p. (A továbbiakban: *Kiss*, 2003.) A jelentősebb magyarországi mezővárosokban is leginkább bíróból és 12 esküdtből állt a várost irányító önkormányzati szerv (*Bácskai*, 1971. 12. p.). Bár a mezővárosi önkormányzat hatásköre korlátozottabb volt, mint a szabad királyi városoké, mégis néhány mezőváros elérte, hogy lakói szinte a királyi városi polgárság jogaihoz mérhető szinten élvezzék az önkormányzati szabadságot (Uo. 9. p.). Többek között ebből a szempontból is megalapozottnak tekinthető a fenti analógia.

A német városokban is a tizenkét fős irányító szerv volt a legelterjedtebb forma. Néhány városban (pl. Basel, Straßburg, Augsburg) nem határozták meg szigorúan, hogy hány fős legyen a tanács, annak létszáma időről-időre változott. A tizenkettes létszám mellett pedig gyakori volt még a huszonnégy- a harminkét- és a harminchat fős grémium is. *Isenmann*, 1988. 134. p. Augsburghoz ld. még *Rogge*, 1994. 244. p., 258–259. p., 266–267. p.

Bécsben a városi közigazgatás feje a polgármester volt, akit a belső tanács segített munkájában. Utóbbi 1500 körül még 18 főből állt. Az 1526-os Stadtordnung első nagyobb egysége a városvezetés több kérdésével is foglalkozott, ennek keretében a belső tanács létszámát tizenkettőre szálaltotta le. *Pauser, Josef*: Verfassung und Verwaltung der Stadt Wien. In: *Wien. Geschichte einer Stadt*. Bd 2: Die frühneuzeitliche Residenz (16. bis 18. Jahrhundert). Szerk.: Karl Vocelka – Anita Traninger. A 2. kötetet szerk.: Peter Csendes – Ferdinand Opll. Wien–Köln–Weimar, 2003. 47–90. p. hiv. hely: 48. p. és 53–54. p. (A továbbiakban: *Pauser*, 2003.).

sebb jelentőségű feladatokat (pl. küldöttség, számadások ellenőrzése, végrendeletek hitelesítése, stb.) láttak el.⁷² Király és Ortvy véleménye eltér abban a tekintetben, hogy játszott-e szerepet a külső tanács az esküdtek megválasztásában. Utóbbi szerint a külső tanács választotta a bírót, a polgármestert és a többi esküdtet.⁷³ Ezzel szemben Király azon az állásponton van, hogy a városi polgárok közössége (Gemain) választotta a legmagasabb tisztviselőket a Ferences-kolostor, vagy a Városháza előtti téren.⁷⁴ Inkább az Ortvy által képviselt álláspontnak kell igazat adnunk. Bár a tárgyalat időszakból nem rendelkezünk erre vonatkozó konkrét pozsonyi információval, az viszont H. Németh István kutatásainak köszönhetően ismert, hogy a XVII. század végi Nagyszombat tisztújítási módszerét — a kamara által kiküldött biztosok javaslatára — az uralkodó pozsonyi mintára szabályozta. Ennek értelmében pedig a belső tanács tagjait a 60 fős külső tanács választotta meg, utóbit pedig a polgárjoggal rendelkezők teljes közössége.⁷⁵

72 *Király*, 1894. 87–88. p.; *Ortvy Tivadar*: Pozsony város története. II. k. 2. r. Pozsony, 1898. 27–31. p. (A továbbiakban: PVT II/2). A késő középkori városi élet differenciálódása — többek között — a normatív szabályozás egyre növekvő elaprózódásában csapódott le. Ennek következményeként a tanács munkája és jogosítványai is egyre szélesebb területet fogtak át. A külső tanácsok felállításáa általános tendencia volt a német városokban is a XIII. és főként a XIV. század folyamán. Tehetős és tekintélyes polgárok szélesebb köre képezte ezeknek a szerveknek a személyi hátterét, s politikai síkon legtöbbször a gazdaságilag ebben az időszakban megerősödő és leginkább a céhes kézművesek közül rekrutálódó középréteg képviselőinek biztosított beleszólási lehetőséget a város közügyeibe (*Isemann*, 1988. 134–136. p.). Kiss a kolozsvári külső tanács szerepét ugyancsak egyfajta kontrolláló funkcióként értékeli. Itt 1441-től van adatunk egy hatvantagegú testület fennállásáról, amelyből később — az 1458-as „unió” rendelkezése értelmében — kialakul a „százférfiak” intézménye (*Kiss*, 2003. 163–164. p.). A belső tanács ellenőrzésének szándéka azonban nyilván nagyban csorbult, hiszen egészen 1568-ig a tanács választotta meg a százférfiakat, csak 1568-tól bízták ezt a procedúrát a magyar, illetve a szász közösségre. *Kiss*, 2003. 171. p.

Groebner szerint a nürnbergi külső tanács szerepe elsősorban reprezentatív jellegű volt, s feladata is csak abban merült ki, hogy a belső tanácsnokok formális választásának eredményét, illetve a belső tanács fontosabb döntéseit megerősítse (*Groebner*, 1994. 279–280. p.). Augsburg politikai viszonyait elemelve Rogge — Isenmann véleményéhez közelítve — a reprezentációs funkcion túl fontosnak tartja kiemelni, hogy a külső tanács egyben felemelkedési lehetőségként is jelentkezett a középréteg tagjai számára (*Rogge*, 1996. 235. p.). Bécsben hasonló volt a helyzet, ugyanis míg a belső tanács tagság el volt zárva a kézművesek klól, addig a 76 fős külső tanácsnak mintegy fele már a kézművesek közül került ki (*Pauser*, 2003. 53. p.). Utóbbi városban már 1365-től van tudomásunk a negyventageg külső tanács létezéséről. *Kiss*, 2003. 163. p.

73 PVT II/2 31. p.

74 *Király*, 1894. 68. p.

75 *Németh*, 2006. 9. p.

Mindebből azonban még hiba lenne azt feltételezni, hogy a városi középréteg a külső tanácson keresztül hathatós ellenőrző funkciót gyakorolhatott volna a belső tanács által megtestesített mindenkori politikai elit felett. Később még részletesen tárgyalni fogjuk, hogy általános jelenség volt, hogy a belső tanácsban több éven át részt vevő befolyásos személyek — főleg pályájuk elején, illetve életük utolsó éveiben — a külső tanácsban jutottak szerephez, ezáltal nyilván annak a szűk csoportnak az érdekeit erősítve, amely a politikai eliten belül is a felső réteget képezte. A pozsonyi külső tanácsnak tehát inkább csak formálisan volt befolyása a bíró, a polgármester, valamint a belső tanácsnokok megválasztására, s a városvezetésen belüli fluktuációt tulajdonképpen csak az elvi szabályozás síkján biztosította az említett eljárás, gyakorlatilag a feltörekvő középrétegnek ilyen értelemben nem volt érdemi befolyása az eseményekre.

Elemzésemben a pozsonyi politikai elithez való tartozás alapkritériumának azt tekintettem, ha valaki legalább egy évre bekerült a belső tanácsba. Némileg problémát okoz azok besorolása, akik egy-két évig kamarásként tevékenykedtek, de azon kívül egyszer sem voltak esküdt polgárok. Összesen tíz ilyen személyt ismerünk. Ezek közül heten feltűnnek a választott polgárok (azaz a külső tanács tagjai) között is — egy személy kivételével több éven át. Ennél a hét polgárnál a külső tanács tagság erősített meg abban, hogy őket is a politikai elithez kell sorolnom. Három olyan kamarást ismerünk a negyvenes-ötvenes évekből, akiket még a külső tanács tagjai között sem említenek. Esetükben az a tény játszott mérvadó szerepet, hogy éppen a negyvenes évektől tapasztalható, hogy az addigiakkal ellentétben már nem a Genanten felsorolásánál, hanem az esküdt polgárok között említik a kamarást, ami az egyébként is fontos tisztség presztízs-emelkedéséről tanúskodik.⁷⁶

A vizsgálat időbeli kereteinek meghatározása nyilvánvalóan szubjektív gondolatmenetet követ. Egyértelmű, hogy a tisztségek viselőit nem lett volna elég csak a vagyoni elit elhatárolásának elsődleges forrásául szolgáló második Végrendeleti Könyv adta intervallumon belül vizsgálni, szélesebb kereteket kellett alapul vennem. A kezdő év kiválasztása „önkéntesebb”. A vizsgálat kezdő dátumaként az

---

76 A kamarások más városokban is jelentős szerepet játszottak a gazdasági életben, s ennek köszönhetően a közösség politikai elitjében is. Bécsben a főkamrás (Oberkämmerer) tagja volt a belső tanácsnak (a város pénzügyeinek egyre nagyobb mértékű differenciálódása miatt 1485-ben létrchozták az alkamarási tisztséget, utóbbi személy nem volt tagja a Stadtratnak). Az Oberkämmerer tanács tagsága éppen azzal magyarázható, hogy tisztsége kiemelt fontossággal bírt a városvezetésen belül, illetve a főkamrás napi kapcsolatban állt a polgármesterrel. *Pauser*; 2003. 65. p.

1497/98-as hivatali évet jelöltem meg.⁷⁷ Ez az első év, amelyben az egyik legfelső pozícióban (polgármester) találunk olyan személyt, akinek a politikai eliten belül meghatározó szerepe volt a XVI. század első három évtizedében. Végrendeletét elsőként jegyezték be a *Protocollum Testamentorum*nak 1529-ben megnyitott második kötetébe. Az illető tekintélyes személy Pozsony egyik legtekintélyesebb családjának akkori feje: Wolfgang Vorster. A kezdő dátum kiválasztását indokolhatja még, hogy — amint azt korábban már említettem — a XV. században több strukturális változás történt a városvezetés hierarchiáján belül, amelyek eredményként csak a század második felére rögzültek — a kora újkorra jellemző — létszámok.

A politikai elit vizsgálatának időintervallumát lezáró dátum 1560/61. Utóbbi döntés azzal indokolható, hogy az ötvenes évek közepe felé érezhető egy kezdődő generációváltás a vezető rétegen belül. Új személyek jelennek meg, s egyre inkább átveszik a „kiöregedő”, vagy pontosabban fogalmazva „kihaló” nemzedék tisztségeit. Az 1560/61-es év még az utolsó, amikor a „rég” generáció képviselői töltik be a bírói és a polgármesteri címet is. A teljes váltás tulajdonképpen 1566/67-re megy végbe, ekkor már mindkét említett poszt az „új” kezében van. A záró dátumot indokolja még — némileg opportunista módon — a forráshiány is, ugyanis az 1561–63, illetve az 1564–66 közötti 2-2 évből nem ismerjük a méltóságsorokat.⁷⁸ A társadalomtörténeti elemzések szinte egyhangúlag elfogadják, hogy mintegy 30-35 év volt szükséges ahhoz, hogy egy generációs váltás során teljesen kicserélődjön egy XVI. századi város lakossága.⁷⁹ Ily módon a vizsgált 64 év nagyjából két generációt ölel föl, amely elégséges keretet biztosít arra, hogy kellő mélységben vizsgálni tudjuk a politikai eliten belüli fluktuációt, illetve a további felmerülő kérdéseket.

A konkrét elemzés előtt ki kell még térnem arra, hogy mely források szolgáltak a méltóságsorok felállításának alapjául. A korszak első felének vizsgálatához leginkább az ún. Gabbuch volt segítségemre.⁸⁰ Ebben a városkönyvben azok a jelentések olvashatók, amelyeket a kamarás tett a polgármesternek. A kamarás hivatali évére vonatkozó kiadások és bevételek összesített egyenlegét a bíró, illetve néhány esküdt és választott polgár jelenlétében mutatták be. Ezen adatsorok segítségével

77 A tisztségviselő választása Szent György napján zajlott le ünnepélyes keretek között. Így egy hivatali év (általában) április 24-től a következő év hasonló időpontjáig tartott.

78 Ezekből az évekből sajnos már a végrendeletek sem álltak rendelkezésemre a hiánynak legalább részleges pótlásához. Ehhez a jövőben a *Protocollum Testamentorum* harmadik kötetének idevonatkozó végrendeleteit kell majd részletesen megvizsgálni.

79 *Granasztói*. 1982. 618. p. Baur szintén elfogadja a 30-35 éves periódust egy generációra vonatkoztatva. *Baur*, 1989. 115. p.

80 MOL MF C489.

viszonylag jól rekonstruálható a belső tanács összetétele. Sajnos a Gabbuch nem folyamatos, így a felhasználható információkat több évben más források bevonásával kellett kiegészíteni. További bizonytalansági tényezőt jelent, hogy a kamarás által tett jelentéseket utólag — néha egy-két évi késéssel — jegyezték be, így a jelenlévő tisztviselők felsorolásában előfordulhat tévedés.

Az Actionale adatai már sokkal megbízhatóbbak, mivel minden év elején kiemelve feljegyezték, hogy kit választottak meg Szent György napján bírónak, polgármesternek, esküdtnak, illetve városkapitánynak. Utóbbit mindig az esküdtek között említik, így ezzel a tisztséggel — időnként — tulajdonképpen tizenháromra emelkedik a belső tanács tagjainak a száma, egyelőre a kamarás nélkül. Az Actionale Protocolum második kötete 1539-ben „indul”. Sajnos a kötetben szereplő méltóságsorok nem teljesek, így — amint azt már korábban is érintettem — 1543-ban, 1546-ban, 1550-ben és 1551-ben nem vezették be a tisztségviselők nevét.

A Végrendeleti Könyv első és második kötete csak korlátozott mértékben volt alkalmas arra, hogy pótolni tudjam a Gabbuch és az Actionale hiányosságait, így sajnos nem minden évből ismerjük az összes kérdéses tisztségviselő nevét, sőt van olyan év is, amelyből egyetlen esküdtet sem sikerült azonosítani.⁸¹ Végül meg kell még említenem olyan „elszört” információkat, amelyek a kamarai számadáskönyvekben (Kammerbücher), az 1538–1566 közötti Tilalmi Könyvben, illetve a Magyar Országos Levéltárban mikrofilmen megtalálható pozsonyi okleveles anyagban lehetők fel. Bár ezeknek az információknak a felkutatása nyilván lényegesen hosszabb időt és több energiát vett igénybe, mint a fent említett — többé-kevésbé összefüggő adatsorokat képező — forráscsoportok átvizsgálása, mégis számos fontos hiánypótló információt tudtam ezen anyagok által beépíteni a felállítandó méltóságsorokba.

Összességében tehát kijelenthető, hogy az itt felsorolt források adatai jól elemezhető metszetként szolgálnak ahhoz, hogy átfogó képet nyerjünk a pozsonyi politikai elittről a XV–XVI. század fordulójának, illetve a XVI. század első két harmadának időszakából. Az említett forráscsoportok felhasználásával a vizsgált 64 éven belül négy, illetve két esetben nem tudtam megállapítani, hogy ki volt a polgármester, illetve a bíró. Összesen 498 további belső tanácstagot sikerült azonosítani, azaz a 62 bírói és 60 polgármesteri címmel együtt 620 esetben ismerjük a belső tanács tagjainak a nevét.

A politikai elit összetétele kapcsán több tényezőt is vizsgálnunk kell. Előljáróban annyi máris kijelenthető, hogy bár az évenkénti választás – elvben – a fluktuá-

81 Azokhoz az 1529 előtti évekhez, amelyekből a források nem szolgáltak megfelelő adatokkal, korlátozott mértékben még az Ortway által írt pozsonyi várostörténet harmadik kötete használható. *Ortway Tivadur*: Pozsony város története. III. k. Pozsony, 1894.

ciót volt hivatva biztosítani, a tisztségviselők cserélődése csak nagyon kis mértékben valósult meg. Ehelyett sokkal inkább egy olyan tendenciáról beszélhetünk, melynek során egy szűk réteg kisajátította magának a legmagasabb posztokat, s a vezető személyiségek cserélődése valójában csak a politikai eliten belüli kontinuitás fényében vizsgálható.⁸²

Az elemzés árnyaltabbá tehető, ha megkülönböztetjük a folytonosság egyes fajtaíait. Eszerint vizsgálható személyi- családi- és csoportkontinuitás. A folytonosság vizsgálatához általánosságban megállapítható, hogy az említett 620 tisztség a 64 éven belül mindössze 88 személyhez köthető. Némileg nagyobb a fluktuáció, ha

82 Közismert tény, hogy a korabeli városokban szinte kivétel nélkül hasonló állapotokkal számolhatunk. A délnémet kisváros, Hall polgársága is elfogadta a tisztségviselők újraválasztásának gyakorlatát, ennek lehetőségétől csak a magas életkor, rossz egészségi állapot, ritkábban hűtlen kezelés, vagy a tanács többi tagjával szembeni tiszteletlen viselkedés foszthatta meg a korábbi tagokat (*Wunder*, 1980. 81. p.). Bécs 1517. évi privilégiumában kimondták, hogy ugyanazt a személyt polgármesterré csak három év szünet után lehet újra megválasztani. 1561-ben ezt két évre mérsékeltek (*Pauser*, 2003. 56. p.). A kontinuitásnak a hallgatólagos elfogadottságán túl találunk olyan eseteket is, amikor a folytonosságot a választási procedúra átalakításával is támogatták. Nürnberg példája említhető, ahol a leköszönő belső tanács két tagja, illetve a külső tanács három tagja alkotott minden évben egyfajta választási bizottságot, s ténykedésük — ha kimondatlanul is — azt a célt szolgálta, hogy az aktuális politikai elit tagjait „benn tartásák” a vezetcsben (*Iseemann*, 1988. 134. p.). A belső tanács tagok megválasztásánál a nürnbergihez hasonló eljárásról tudósítanak Höxter forrásai is, itt a választási grémiumnak a kereskedőtársaságok és kisebb részben a céhek által delegált tagok csak olyan jelöltek közül választhattak, akik vagy már „benn ültek” a tanácsban, vagy még nem voltak tanácsnokok, de a hivatalban lévő tanács tagok jelölték őket (*Rüthing*, 1986. 80–81. p.). Mind ezekből nyilvánvaló, hogy tényleges választásról, esetleg modern értelemben vett választási „küzdelmekről” nem beszélhetünk, tulajdonképpen a város közép- és még inkább alsó rétege inkább csak követte a politikai eseményeket, a vezetők kiválasztásába valódi beleszólásuk csak igen korlátozott, áttételes formában lehetett.

A vezető tisztségeknek deklarált módon történő monopolizálására is ismerünk példát: az 1521. évi nürnbergi Tanzstatut-ban meghatározták, hogy mely nürnbergi családok tagjai táncolhatnak a Városházán rendezett ünnepeken, sőt ezen a körön belül is még három szintet különített el aszerint, hogy az illető családok előkelőség tekintetében milyen sorrendben kapcsolódhatnak be a táncba. Ezzel tehát nem csak azon nemzetségek körét határozták el, akik részt vehetnek a tanácsban, hanem még azon a csoporton belül is rangsort állítottak föl (*Hirschmann*, 1968. 265. p.; *Groeber*, 1994. 286. p.). Hasonló példákna tekintethet még az ún. „Stubenordnung”-ok más német városokból (pl. Ravensburg, Lindau, Rottweil). *Bátori*, 1975. 18. p. A vezető csoport tehát a tisztségek kisajátítása révén bizonyos értelemben el is különült a teljes polgári közösségtől. A késő középkori kölni tanács ennek az elkülönülésnek egyfajta ideológiai hátterét is megfogalmazta: a közösség többi tagját összefoglalóan az „Unterhanen” kifejezéssel illették, s a politikai elit önmeghatározása szerint a tanácsot a polgárok fölötti atyai gondoskodás („Väterlich tragender vorsorh”) vezette. *Schwerhoff*, 1994. 206. p.

csak a bírói és a polgármesteri pozíciókat vizsgáljuk. Ennél a két pozíciónál 25 személy jut 122 tisztségre.⁸³

III. 1. Személyi kontinuitás

A személyi kontinuitás vizsgálatánál a fent említett 88 polgárt hat nagyobb csoportba osztottam aszerint, hogy hány éven át vettek részt a belső tanács munkájában. Az első csoportba azok kerültek (összesen tizenkilencen), akik 0-2 évet töltöttek a tanácsban. Korábban említettem, hogy tíz olyan személyt is besoroltam a politikai elitbe, akik csak kamarásként, esetleg emellett még a külső tanács tagjaként fordulnak elő a forrásokban. Arról is esett szó, hogy ezeknek a polgároknak a hivatali idejük többségében a vizsgált időszak második felére esett. A belső tanácsban belüli fluktuáció szempontjából érdekesebb számunkra azoknak a csoportja, akik 1-2 éven át voltak tagjai a legfelső irányító szervnek. Ez a „csoport” kilenc főből áll. A kis létszámnál lényegesebb az a tényező, hogy ezeknek a személyeknek a hivatalviselési idejük egy kivételével a századforduló körüli évekre esik. Az 1510-es évek után tehát tulajdonképpen az az általános gyakorlat, hogy a politikai elit körébe emelkedő személyek — legtöbbször megszakításokkal — legalább három évben részt vesznek a belső tanács munkájában. Ebből következően az is megállapítható, hogy a XVI. század elejétől, ha korlátozott mértékben is, de még zártabb lesz a városvezetést kezükben tartók köre.⁸⁴

Azon személyek között, akik legalább három hivatali évet töltöttek el esküdt polgárként, már nem mutatkozik ilyen pregnáns időbeli súlyponteltolódás, sőt megállapítható, hogy a további csoportok általában egyenletes eloszlást mutatnak abban a tekintetben, hogy az ide tartozó polgárok mikor kezdték pályafutásukat. A politikai elit egyfajta „alsó-középrétegeként” értékeltem azoknak a csoportját, akik 3-5 évet töltöttek el a belső tanácsban. A közel kilencven személynek ez a legnagyobb része, összesen 24 fő sorolható ide. A következő nagyobb csoportot azok képezik, akik 6-9 évig voltak hivatalban, összesen 17 személyre illik ez a jellemző.

Később látni fogjuk, hogy a belső tanácsban eltöltött évek száma átlagosan 7,8–8,8 között mozog, attól függően, hogy a csak kamarási (és választott polgári)

83 A tisztségek évenkénti eloszlásához megdeltként ld. a Melléklet 1/1., 1/2., 1/3. sz. archontológiai tábláit, illetve a személyenkénti hivatali pályákhoz ugyanott az 1/4. archontológiai táblát.

84 A vezető réteg hasonló bezárkózásáról tudósítanak a századforduló körüli időszakból még olyan nagyobb városok, mint München, Nürnberg, vagy Augsburg belső viszonyai is. *Schattenhofer*, 1975. 890. p.

tisztséget ellátókat beleszámítjuk-e az átlag kalkulálásába. Ebből következően a tíz, belső tanácsosként eltöltött évet tekintettem besorolási kritériumnak annál a csoportnál, amely már a politikai eliten belül is kiemelkedő szerepet képvisel.⁸⁵ Ezek közül 14 esküdt 10-15 évig viselte címét. Fontos megfigyelés, hogy ezen a 14 fős körön belül hét személynek a hivatali évei a vizsgált korszak második felére esnek, ezen belül pedig hat fő a negyvenes években kezdte pályafutását. Az első csoport kapcsán említett bezárkózás, tehát kisebb mértékben a század közepén is tovább folytatódott.⁸⁶ A hivatali évek számának emelkedésével a személyek köre is szűkül. Ennek megfelelően már csak kilenc olyan polgárt ismerünk, akiket 16-19 éven át beválasztottak a belső tanácsba. A hivatali pályák kezdő időpontját vizsgálva ennél a csoportnál megintcsak egyenletes időbeli eloszlásról beszélhetünk. Érdemes még előljáróban megjegyezni, hogy ebben, illetve a 20 fölötti hivatali évvel „büszkélkedők” körében már többségében olyanokat találunk, akit végrendelete, vagy közeli rokonának testamentuma alapján a vagyoni elithez soroltam.

Húsz fölötti hivatali évvel már csak öt személyt ismerünk. Ezeket a hosszú hivatali pályákat érdemes kicsit közelebbről is megvizsgálni (a jobb követhetőség érdekében az egyéni pályákhoz ld. Melléklet, 1/4. sz. archontológiai táblát). Valt Preuss összesen 23 évet töltött el a belső tanácsban. Először 1514-ben tűnik föl, két éven át kamarásként dolgozik, 1518-ban választott polgár, majd 1519 és 1523 között három alkalommal bekerül a belső tanácsba. Utána viszont a húszas évek fennmaradó részében csak a külső tanács tagjaként tevékenykedik. 1531 és 1554 között visszakerül a legfelsőbb döntéshozó szervbe: kisebb megszakításokkal legalább húsz éven át tagja a belső tanácsnak, ezen belül 1534–36 között polgármester. Az utolsó években (1554–1560) viszont már megint csak választott polgárként említik.⁸⁷

85 Más megközelítés szerint a belső tanács tagjai között azon személyeket is ki lehet említeni, akik nagyobb politikai aktivitást fejtettek ki az igazságszolgáltatás, a közigazgatás, a diplomácia, vagy a katonai ügyek terén (*Kurmann*, 1976. 12. p.). Sajnos az általam vizsgált források nem tudósítanak ilyen széles körű tevékenységről.

86 Hasonló tendencia érvényesült a század folyamán számos német városban is, így például Freibergben, Chemnitzben, Zerbstben, Halléban, Magdeburgban vagy Plauenben (*Kramm*, 1968. 136. p.). A XVI. századi Köln hatalmi viszonyai is hasonló képet mutatnak: bár a normatív szabályozás két éves szünetet rendelt el minden hivatalban töltött év után, mégis “valódi” választásra, azaz új személynek a politikai vezető rétegbe történő beemelésére a XVI. században már csak haláleset, vagy egy tanácstagnak valamilyen különös indokkal történő visszahívása esetén került sor. *Schwerhoff*, 1994. 207. p.

87 Preuss feltűnően hosszú pályát futott be, első tisztségétől az utolsóig nem kevesebb, mint 55 év telik el. Ld. Melléklet, 1/4. sz. archontológiai táblát. Felmerülhet a gyanú, hogy esetleg két külön személyről van szó. Tisztségeit az első években szinte megszakítás nélkül, emelkedő rangsort követve tölti be, itt tehát valószínűleg egy személyről van szó. Az ötvenes évek külső

Ugyancsak 23 éven át volt tagja a belső tanácsnak Sebastian Schmid. Nála nem ismerjük politikai pályája előtörténetét, 1530-ból arról értesülünk, hogy már esküdt tanácsos, 1536–38 között városkapitányként tevékenykedett, majd 1538–1554 között legalább 14 alkalommal választják be a belső tanácsba. 1554–1560 között egy-egy évben tűnik még föl választott, illetve esküdt polgárként. Összesen 24-szer volt belső tanácsos az egyik legjelentősebb pozsonyi család tagja: Wolfgang Vorster. 1495-ben választott polgárként említik, majd 1497-ben már „rögtön” polgármesteri címet visel. 1500 és 1511 között a bírói, a polgármesteri és az esküdt tanácsosi címet „váltogatja”, a tízes években négy alkalommal a belső, két évben pedig a külső tanács tagja. 1519-től egyhuzamban négy éven keresztül bíró, majd a húszas években még legalább három alkalommal a belső tanács tagja, végül 1528/29-ben újra — és egyben utoljára — bíróként áll a városvezetés élén.⁸⁸ Vorsterhez hasonlóan Michel Klee is az egyik legjelentősebb pozsonyi család tagja. A húszas évek elején kamarás, az évtized közepén már esküdt tanácsos.⁸⁹ Pályája 1530-tól vesz nagy lendületet, ekkor választják először polgármesterré, utána öt éven át bíróként tevékenykedik, majd három éven át esküdt polgár. A negyvenes években két alkalommal polgármester, egy évben pedig bíró, végül pályája — és élete — végén, 1544–58 között legalább 12 évben esküdt tanácsos. Utolsóként Jacob Körblert kell még említenuünk, aki a vizsgált személyek közül a leghosszabb időt, — megszakításokkal — nem kevesebb, mint 31 évet töltött el a belső tanácsban (ezen kívül két évben volt kamarás). Preusshoz és Kleehez hasonlóan ő is először kamarásként került a látókörmbe még a század első éveiben. 1510 és 1523

---

tanácsosi pozíciója már inkább elképzelhető lenne, hogy más személyre vonatkozik, mindenesetre más forrásból nem ismerünk olyan információt, amely ezt támasztaná alá, ezért abból kell kiindulnunk, hogy egy személy futotta be ezt a hosszú hivatali- és egyben életpályát.

88 Saját, 1529. évi végrendelete is még bíróként említi. Ez volt utolsó tisztsége, még ebben az évben meghalt. Erre utal, hogy 1530-ban már nem találkozunk vele a méltóságsorban, illetve a Krisztus Teste céh 1529. évi taglistáján áthúzva szerepel neve, ami ugyancsak megerősíti feltevezésünket. MOL MF C1430 p. 25.

89 Kamarási tisztsége az 1520/21-es hivatali évben még kérdéses, 1521-ből viszont már egyértelmű információval rendelkezünk arról, hogy a kérdéses év szeptemberében már ő látta el ezt a hivatalt. MOL MF C56 5341., 5441. Ugyancsak a család jelentőségét mutatja, hogy Martin Klee halála után özvegyének az okleveles anyagban fennmaradt egy 1544. évi panaszlevele, amelyet egyenesen az uralkodóhoz írt abban az ügyben, hogy férje halála után a neki járó vagyonrésze az elhunyt rokonai tiltást tettek, így az özvegy nem jut hozzá az őt megillető vagyonhoz. Hivatkozik levelében egy korábbi szerződésre, amelyben férje rokonaival rögzítették a neki járó öröksézt, amely jelentős, nem kevesebb mint 5000 guldent tesz ki. Az udvarnak még ugyanabban az évben kelt válasza az özvegynek ad igazat. MOL MF C338 3159/b.

között legalább 12 alkalommal tagja a belső tanácsnak, s 1524-től valószínűleg hat éven át ő látja el a polgármesteri teendőket, majd 1530 és 1538 között váltakozva bíró, polgármester illetve esküdt tanácsos. Utolsó bírói tisztsége (1537/38) után élete hátralévő éveiben — Kleehez hasonlóan esküdt tanácsosként tevékenykedik.

A belső tanácsban eltöltött évek számát még az átlagos időtartamot elemezve is érdemes megvizsgálni. Elemzésem időbeli keretét kis mértékben ki kellett terjesztenem, hiszen az említett 88 személynek 1497/98 előtt, illetve 1560/61 után is voltak tisztségei. Az elemzés alapjául szolgáló csoport viszont szűkül, hiszen — amint azt korábban már többször említettem — tíz olyan személyt is besoroltam az elitbe, akiknek a kamarási poszt volt a legmagasabb tisztségük. Mindennek tekintetében összességében 687 belső tanácsban eltöltött év jut 78 személyre. Ebből következően a belső tanácsban eltöltött évek száma átlagosan 8,80-as értéket mutat (ha az eredeti 88 fővel számolunk, akkor az átlag értéke alacsonyabb: 7,81). A politikai elitnek a kisebb csoportokra történő korábbi felosztása tehát úgy is értelmezhető, hogy az első két csoport az átlagon aluli értékekkel (0-2, illetve 3-5 év) az elit alsó, illetve alsó-középrétegét képezi 43 fővel. Utána elkülöníthető egy átlag körüli értékeket felmutató csoport (6-9 év) 17 fővel. Az eliten belüli felső-középréteggént definiálható a következő, 14 főt magába foglaló csoport (10-15 év), végül a vezető réteg legfelső szegmensét ugyancsak 14 személy alkotja 16 év fölötti hivatali idővel. A politikai elitnek a belső tanácsban eltöltött évek szerinti felosztása az alábbi táblázatban tekinthető át (a második oszlopban szereplő adatok segítségével egyben a városvezetésben részt vevő személyek vagyoni helyzetéről is képet kaphatunk):

III/1. sz. táblázat

Személyi kontinuitás a belső tanácsban eltöltött évek alapján

Név	Vagyon*	Évek száma	Időszak**
0–2 hivatali év, összesen: 19 fő			
Schuss kürsner, Wolfgang	n. a.	0	1510–1523
Raid pekh, Georg	elit	0	1527–1543
Tailnkäs, Michel	elit	0	1527–1536
Preuhofer, Jacob	n. a.	0	1534–1549
Grueber, Hans	elit	0	1539/1540
Gros goldschmid, Blasy	elit	0	1542–1551

Név	Vagyon*	Évek száma	Időszak**
Lausser, Hans	n. a.	0	1543–1545
Rauch, Sigmund	n. a.	0	1546–1551
Rurnschopf, Wentzel	rokon elit	0	1551–1561
Dremel, Thomas	rokon elit	0	1558–1560
Vechnitzer, Wolfgang	n. a.	1	1496/97
Zeller, Thomas	n. a.	1	1496–1503
Zeller, Jacob	rokon elit	1	1499/1500
Metnnpék (/Metnpekh), Mert	n. a.	1	1505–1515
Lausser, Lienhart	n. a.	2	1491–1520
Baier (/Payr/Pair), Mathes	elit	2	1492–1502
Gailsam, Hans	n. a.	2	1506–1509
Marstaller, Steffan	n. a.	2	1511–1513
Maier, Ambros	n. a.	2	1526–1551
3–5 hivatali év, összesen: 24 fő			
Holtzer, Andre	n. a.	3	1495–1498
Klee, Hans	rokon elit	3	1510–1514
Schuman, Wolfgang	elit	3	1528–1547
Meichsner, Cristoff	elit	3	1529–1561
Vorster, Mert	elit	3	1537–1546
Pfintzinger, Cristoff	rokon elit	3	1552–1564
Loy, Lorentz	n. a.	3	1555–1564
Ofner, Mert	kr	3	1559–1564
Eysenreich, Peter	rokon elit	4	1491–1500
Schamberger, Jörg	n. a.	4	1499–1509
Fuchsl, Caspar	n. a.	4	1504–1520
Haymer, Steffan	n. a.	4	1505–1518
Hueter, Steffan	n. a.	4	1505–1514

Név	Vagyon*	Évek száma	Időszak**
Kaiser, Hans	kr	4	1506–1537
Dorffner, Wolfgang	elit	4	1535–1551
Pockh, Valt	elit	4	1545–1550
Khien, Jacob	n. a.	4	1553–1564
Liechtenperger, Caspar	rokon kr	4	1557–1567
Piburger, Hans	kr (/rokon elit)	5	1493–1501
Schwertfeger, Hans	n. a.	5	1498–1520
Stokhinger pek, Georg	n. a.	5	1506–1542
Baier (/Payr/Pair), Hans	kr	5	1525–1530
Kögl, Wolfgang	rokon elit	5	1554–1572
Gruebmulner, Georg	rokon elit	5	1556–1568
6–9 hivatali év, összesen: 17 fő			
Knoll, Wolfgang	n. a.	6	1488–1500
Ecker riemer, Georg	elit	6	1502–1530
Hakowitz, Andre	elit	6	1521–1537
Pfaffstetter, Steffan	elit	6	1524–1542
Heuteur, Jacob	elit	7	1494–1508
Rutenstock, Wolfgang	elit	7	1516–1540
Maier, Augustin	rokon kr	7	1526–1541
Kreuzer, Peter	elit	8	1491–1501
Welser (/Frawenmarckher), Niclas	elit	8	1491–1507
Meichsner, Michel	rokon elit	8	1503–1523
Voyt, Friedrich	elit	8	1504–1520
Ecker, Peter	rokon elit	8	1553–1567
Luttenberger, Sigmund	n. a.	8	1554–1567
Rieder, Steffan	n. a.	9	1491–1501
Ödenpurger, Niclas	kr	9	1505–1533

Név	Vagyon*	Évek száma	Időszak**
Eysenreich, Sebastian	elit	9	1518–1549
Maurach, Steffan	kr	9	1540–1552
10–15 hivatali év, összesen: 14 fő			
Tailnkäs, Wolfgang	rokon elit	10	1491–1508
Zirkendorffer, Mert	elit	10	1541–1553
Partinger, Cristoff	rokon elit	10	1544–1558
Maurach, Hans	rokon kr	10	1548–1567
Rutenstock, Pangraz	elit	11	1501–1520
Sembler (/Semler), Mert	kr	11	1507–1530
Hainrich, Peter	n. a.	11	1517–1538
Kirchmair, Cristoff	n. a.	11	1524–1548
Aichinger kürsner, Hans	n. a.	12	1510–1528
Aichinger, Mert	n. a.	12	1549–1564
Hainrich, Caspar	rokon kr	12	1549–1567
Aigner, Jacob	elit	13	1494–1508
Dorner, Wolfgang	elit	15	1494–1522
Reichentaler, Thomas	n. a.	15	1542–1558
16–20 hivatali év, összesen: 9 fő			
Vischer, Michel	elit	16	1516–1537
Vischer, Hans	rokon elit	16	1544–1568
Lachenperger, Hans	rokon elit	17	1491–1518
Goldner, Sigmund	kr	18	1512–1533
Bernhaimer, Hans	rokon elit	18	1530–1548
Beham, Blasi	elit	18	1531–1550
Wirt (/Purkircher), Bartlme	n. a.	18	1538–1560
Leopold, Caspar	elit	19	1502–1524
Lang, Hans	n. a.	19	1540–1561

Név	Vagyon*	Évek száma	Időszak**
20 feletti hivatali év, összesen: 5 fő			
Preuss, Valt	n. a.	23	1514–1560
Schmid, Sebastian	n. a.	23	1530–1560
Vorster, Wolfgang	elit	24	1495–1528
Klee, Michel	elit	27	1520–1558
Körbler, Jacob	elit	31	1506–1546

* A vagyoni helyzethez:

elit – az illető személy saját végrendelete alapján a vagyoni elithez soroltatott;

kr – saját végrendelete alapján a középréteghez tartozik;

rokon elit, ill. rokon kr – közeli hozzátartozó (házastárs, testvér) végrendeletét ismerjük, amelyből közvetve tudunk következtetni a politikai elitben szereplő személy vagyoni helyzetére.

** A hivatali időszak itt a kamarási és külső tanácsosi évekkel együtt értendő.

A belső tanácsban eltöltött idő osztályozása után vizsgálható még, hogy meg lehet-e határozni tipikusnak mondható hivatali pályákat. Sajnos nehéz modellértékű, vagy akárcsak „tipikus” pályákat felállítani, illetve kiragadni. Nem különíthető el ugyanis egy egységes séma, amely szerint meg lehetne határozni azt a hierarchikus ranglétrát, amelyet a legtöbben végigjártak. Ehelyett szinte minden személynek egyedi a városvezetésen belüli útja. Mégis meg kell kísérelnünk bizonyos modelleket felállítani. Kézenfekvő feltételezés szerint a hivatali ranglétrának az alacsonyabb tisztségekkel kellett kezdődnie. Amint azt korábban néhány nagyobb ívű egyéni pályánál már láthattuk, ilyen „kezdő” funkció lehetett, amikor a tanács kamarásként alkalmazott egy személyt (ennek előzményeként még esetleg adószedőként, azaz Gaber-ként tevékenykedhetett az illető). A kamarási tisztség mellett feltételezhető még, hogy a belső tanács „előszobájaként” először a külső tanácsba kerültek be fiatalabb korukban a később vezető szerepet betöltő polgárok. Ezek után következhetnek a belső tanácsban eltöltött évek, végül esetleg a polgármestri, vagy a bírói tisztség. A legkönnyebben úgy állíthatók fel általánosító érvényű modellek, hogy mennyiben tértek el az egyes egyéni pályák ettől a külső tanács/kamarás — belső tanács — polgármester/bíró ideális vonalhoz képest.

Ennek tekintetében elkülönítettem „klasszikus” pályákat, amelyek többé-kevésbé a fenti sémát követik. Összesen csak 12 személyt sorolható ide. A belső tanácsban eltöltött évek száma szerint megállapítható, hogy ennek a kis csoportnak a

fele olyan személyek közül került ki, akik átlagon felüli időtartamig voltak a belső tanács tagjai. Négy személy pályája átlagos számú évet mutat, míg ketten vannak olyanok, akik eljutottak a legmagasabb tisztségeikig, de átlagon aluli számú évet töltöttek a legfelső irányító szervben. Más megközelítés szerint azon öt személyből, akik több, mint húsz éven át vettek részt a belső tanácsban, négyen ilyen klasszikus pályát jártak be.

Meg kell még jegyeznem, hogy a két legfelső tisztséget elért személyek között gyakran találunk olyan hivatali utat, amikor az illető polgár az utolsó években már nem tölt be jelentős pozíciót az illető előkelő polgár, hanem „kikerül” a külső tanácsba. Az itt tárgyalt 12 személy közül öten vannak ilyenek. Akiknél nem találunk ilyen „leszálló ágat” életük végén, azoknál is inkább az a jellemző, hogy a polgármesteri, vagy a bírói cím elérése után utolsó éveikben inkább csak „egyszerű” esküdt tanácsosként szerepelnek. Ezen általános jelenség kapcsán természetesen nem arra kell gondolni, hogy az idősebb személyek kivonultak volna a politikai elit első vonalából, esetleg kiszorították őket onnan, hanem ezek a nagy tekintélynek örvendő polgárok a háttérbe húzódva inkább már csak tanácsadó szerepet vállaltak. Ezzel tehát teret engedhettek a fiatalabb nemzedék tagjainak. Az ily módon biztosított fluktuáció azonban erősen korlátozott mértékű, s nyilván csak az elit szűk rétegén belül érvényesülhetett.

A klasszikusként aposztrofált pályák mellett, vagy még inkább azokhoz viszonyítva felállíthatók további modellek. Még annál a csoportnál maradva, amelynek tagjai elérték a legfelső pozíciókat, meghatározhatók ún. „előzmény nélküli” pályák. Azok az életutak tartoznak ide, amelyeknél nincs információ arról, hogy az illető személy a belső tanácsban végzett ténykedését megelőzően részt vett volna a külső tanácsban, vagy esetleg más alacsonyabb tisztséget viselt volna. Természetesen felmerül a forráshiány veszélye, hiszen éppen a választott polgárokról és a városi hivatali struktúra alacsonyabb fokán álló tisztségekről általában kevesebb információval rendelkezünk. Mindazonáltal megállapítható, hogy az ebbe a csoportba sorolt személyek között is döntő többségében olyanok találhatók, akik átlagon felüli ideig voltak a belső tanácsban. Az ebbe a csoportba sorolt 19 fő közül 14 tartozik az „előzmény nélküli” kategóriába, s közülük tíz személynél legalább 15, belső tanácsban eltöltött év regisztrálható. Egy ilyen tanácsosnál találunk átlagos hivatali időt, s az átlag alatti éveket felmutató négy polgár esetében 3-4 évet lehet kimutatni.

A „klasszikus” és az „előzmény nélküli” pályák tárgyalása kapcsán tehát kijelenthető, hogy a politikai elit felső rétegét képező személyek pályafutására általában az volt a jellemző, hogy első lépcsőben választott polgárként, és/vagy kamarásként vették ki részüket a városvezetés feladataiból, majd hosszabb belső tanácsai működés után elérték a legfelső pozíciókat. A másik lehetséges pálya esetében ki-

maradt a külső tanácsosi, vagy kamarási tevékenység, s elképzelhető, hogy rögtön a belső tanácsban indult a politikai szereplés. A különböző előzmények után az már jóval általánosabb jelenség, hogy az első polgármesteri, vagy bírói poszt elérése után a két legfelső pozíció, illetve az esküdt tanácsosi tisztség váltakozik egymással, míg az utolsó években a legtöbben már nem töltöttek be bírói, vagy polgármesteri tisztséget, sőt gyakran még a belső tanácsból is kivonultak, s már csak a külső tanács munkájában vettek részt.

A politikai elitbe soroltak nagyobb része soha nem is érte el a két legfelső pozíciót. Ezen személyeknek a hivatali útja összefoglalóan „hiányos” pályáknak nevezhető. A hiányos jelző abban az értelemben értendő, hogy a legfelső elért tisztség az esküdt tanácsosi pozíció volt, s az illető személy a belső tanácsban belül soha nem lett bíró, vagy polgármester. A városi közösségen belül természetesen ezeknek a tisztségeknek a viselői is igen nagy tiszteletnek és megbecsülésnek örvendtek, s új-fent hangsúlyoznom kell, hogy maga a bíró és a polgármester is a belső tanács tagjának számított, mégis jól elkülöníthető azoknak a csoportja, akik soha nem viselték a két legmagasabb tisztséget.⁹⁰ Amint azt már említettem, ezek a személyek képezik az eliten belül a legnagyobb csoportot, összesen 49 tekintélyes polgár sorolható ide, a hivatali évek számát tekintve már sokkal nagyobb a szórás a fent vázolt csoportok között. Annyi azért egyértelműen megállapítható, hogy az átlagos, illetve az átlagon aluli hivatali időtartam a jellemző. Végül megjegyezhető még, hogy a „hiányos” pályák egy alkategóriájaként értelmezhetjük annak a tíz tisztviselőnek az útját is, akik még a belső tanácsosi posztot sem érték el.

III. 2. Családi kontinuitás helyett családi fluktuáció?

A személyi folytonosság tárgyalása után megvizsgáltam, hogy mely családok sorolhatók a politikai elitbe, illetve hogy ezen a körön belül mely családok voltak azok, amelyek több taggal is képviseltették magukat a közösség vezető rétegén belül. A fent említett 88 személy összesen 73 családból származik, azaz a politikai hatalomnak a családonkénti koncentrációja nem mondható jelentősnek.⁹¹

---

⁹⁰ Az egyes pályatípusok között természetesen lehetnek átfedések. Több „hiányosként” aposztrofált pálya egyben „előzmény nélküli” is, hiszen előfordul, hogy valaki csak esküdt tanácsosként kerül be az elemzés látóterébe, s nem ismerünk róla előzetes információkat. A politikai eliten belüli előremenetel szempontjából ilyenkor nyilvánvalóan továbbra is annak van nagyobb jelentősége, hogy nem érte el a legfelső tisztségeket. Utóbbi pozíciók hiányában nyilván csak minimális szerepet játszhat a forráshiány, hiszen a bíróról és a polgármesterről majdnem minden évben van információ.

Megfordítva: kevés olyan családot találunk, amelynek tagjai akár csak két generáción át benn tudtak volna maradni a vezető rétegen belül. A következő táblázat összefoglalja, hogy mely családok voltak azok, amelyek a XV. század végén, illetve a XVI. század első két harmadában jelentős szerepet játszottak Pozsony városának politikai életében:

III/2. sz. táblázat
Családi kontinuitás a politikai eliten belül

Családnév	Személyek száma a belső tanácsban	Belső tanácsban eltöltött évek száma*
Aichinger	2	12 + 12
Aigner	1	13
Baier(/Payr/Pair)	2	2 + 5
Beham	1	18
Bernhaimer	1	18
Dorffner	1	4
Dorner	1	15
Dremel	1	0**
Ecker	2	6 + 8
Eysenreich	2	4 + 9
Fuchsl	1	4
Gailsam	1	2
Goldner	1	18
Gros	1	0

91 Feltételesem tovább szűkíti a családi koncentráció mértékét, hogy abból a 15 családból, amelyek két tagja is szerepel a politikai vezető rétegben, kilenc esetben nem tisztázott egyértelműen az azonos néven szereplő tisztségviselők közötti rokoni kapcsolat. Ebből következően elképzelhető olyan eset is, ahol valójában nem egy családról volt szó, csak névegyezés állt fenn.

Családnév	Személyek száma a belső tanácsban	Belső tanácsban eltöltött évek száma*
Grueber	1	0
Gruebmulner	1	5
Hainrich	2	11 + 12
Hakowitz	1	6
Haymer	1	4
Heuteur	1	7
Holtzer	1	3
Hueter	1	4
Kaiser	1	4
Khien	1	4
Kirchmair	1	11
Klee	2	3 + 27
Knoll	1	6
Kögl	1	5
Körbler	1	31
Kreuzer	1	8
Lachenperger	1	17
Lang	1	19
Lausser	2	2 + 0
Leopold	1	19
Liechtenperger	1	4
Loy	1	3
Luttenberger	1	8
Maier	2	2 + 7
Marstaller	1	2
Maurach	2	9 + 10

Családnév	Személyek száma a belső tanácsban	Belső tanácsban eltöltött évek száma*
Meichsner	2	8 + 3
Mettnpek	1	1
Ofner	1	3
Ödenpurger	1	9
Partinger	1	10
Pfaffstetter	1	6
Pfintzinger	1	3
Piburger	1	5
Pockh	1	4
Preuhofer	1	0
Preuss	1	23
Raid	1	0
Rauch	1	0
Reichentaler	1	18
Rieder	1	9
Rurnschopf	1	0
Rutenstock	2	11 + 7
Schamberger	1	4
Schmid	1	23
Schuman	1	3
Schuss	1	0
Schwertfeger	1	5
Sembler	1	11
Stokhinger	1	5
Tailnkäs	2	10 + 0
Vechnitzer	1	1

Családnév	Személyek száma a belső tanácsban	Belső tanácsban eltöltött évek száma*
Vischer	2	16 + 16
Vorster	2	24 + 3
Voyt	1	8
Welser [/Frawenmarckher]	1	8
Wirt [/Purkircher]	1	18
Zeller	2	1 + 1
Zirkendorffer	1	10

* Figyelembe véve az 1497/98 előtti és az 1560/61 utáni tisztségeket is.

** Nulla szerepel azoknál a családoknál, amelyeknek olyan tagját is az elithez soroltuk aki csak kamarási (és külső tanácsosi) címet viselt.

Tovább szűkíthető a családok köre, hiszen tudjuk, hogy az említett 73 család nem egyidőben adta a város vezetését végző személyeket. Problémát okozott a generációk szerinti felosztás, hiszen nem húzhattam éles határvonalat a korszak közepén. Mégis megállapítható, hogy a vezető réteghez sorolt személyek nagyobb része a politikai elit vizsgálatánál figyelembe vett időbeli keretek első felében tevékenykedett. A vizsgált időszak első 30-32 évére esik a családok nagyobb része. Mindez nem meglepő, ha figyelembe vesszük azt a korábban már említett folyamatot, amely szerint a XVI. század első két évtizedében, illetve kisebb mértékben a század negyvenes éveiben is csökkent a politikai eliten belüli személyi fluktuáció.⁹²

Összesen 34 olyan család szerepel, amelynek volt olyan tagja, akinek a belső tanácsban végzett tevékenysége a második generációként értelmezhető 1529/30–1560 közötti időszakra esett. Tovább szűkíthető ez a kör is, amennyiben csak azokat a személyeket vesszük figyelembe, akik legalább átlagos, vagy átlagon felüli időt töltöttek a belső tanácsban. Ezek után a kérdéses családok száma 27-re esik vissza.

92 A lüneburgi politikai elit családokénti koncentrációját Olaf Mörke az 1529–1600 közötti időszakban vizsgálta. Elemzése szerint ebben a városban a pozsonyinál jóval nagyobb koncentrációt találunk: 64 tanácsos jut 34 családra (Mörke, 1985. 120. p.). Hasonló arányokat tartalmazó halmazz mutatót ki Groebner a századfordulós Nürnberg viszonyait vizsgálva: adatai alapján mintegy 40 család képezte a vezető réteget. Groebner, 1994. 281. p.

Nagyjából ezt a számot tekinthetjük tehát annak a körnek, amely a „valódi” politikai elitet alkotta a vizsgált időintervallum második felében.

A továbbiakban azokat a családokat vizsgáltam, amelyeknek két tagja is szerepel vezető pozícióban: összesen 15 ilyen családot lehetett regisztrálni. A személyek közötti rokonsági fokot vizsgálva megállapítható, hogy nyolc esetben külön generációból származik a két személy. Utóbbi nyolc párból háromnál nem sikerült tisztázni a rokonsági fokot, öt családnál egyértelmű, hogy a politikai elitben részt vevő két személy apa és fia. Ezekben az esetekben jól vizsgálható még ilyen kis metszetnél is a politikai örökségnek⁹³ a szűk családon belüli továbbadása. Érdemes még azt is megfigyelni, hogy mennyiben tudja megtartani az újonnan belépő családtag az előző generáció által képviselt politikai hatalmat. Ez leginkább a két személy hivatali éveinek a számán, illetve viselt tisztségein keresztül mérhető. Ebben a tekintetben két eset szolgál példaként a politikai életben képviselt szerep megtartására, illetve ugyancsak kettő a jelentőségvesztésre.

Elsőként az Ecker családot vizsgáltam. A vagyonos kézműves, Georg Ecker [riemer] 1502–1530 között viselt hivatalokat. A viszonylag hosszú időszakon belül hiányos pályát futott be. Két, vagy három évig volt kamarás, majd megszakításokkal legalább hat éven át esküdt tanácsos, végül az utolsó tíz évben legalább nyolc alkalommal került be a külső tanácsba. Fia, Peter Ecker 1553-ban tünik föl esküdt polgárként, majd az 1567-ig tartó időszakban legalább nyolc alkalommal tagja a belső tanácsnak. Ismert két testamentumot is a családból, maga Georg 1533-ban végrendekezett és két kategória (ingatlan, ékszer) alapján került a felső vagyoni rétegbe, fia Fridrich (Peter fivére) 1538-ban foglaltatta írásba utolsó akaratát, amely egy kategória (pénzhagyatékok) alapján nyert besorolást a vagyoni elitbe.⁹⁴ Összességében elmondható tehát, hogy a felső vagyoni réteghez tartozó család a politikai elitben is tartósan jelen volt, még ha annak inkább csak a középső rétegében is.

A politikai szerep hasonló megőrzésére találunk példát a Vischer családnál. A névből következően itt is feltételezhető kézműves-múlt, az 1530-as években a család tagjai által lejegyeztetett testamentumok azonban arról árulkodnak, hogy ekkorra már inkább kereskedelmi tevékenységből szereztek vagyonukat. Az első jelentősebb személy az általam vizsgált korszakban Michel Vischer, aki 1516-ban kerül be a kutatás látókörébe, előzmények nélkül, rögtön esküdt tanácsosként tünik föl. Az 1523-ig terjedő időszakban legalább hat alkalommal viseli ezt a tisztséget, majd 1524-től négy éven át ő a város bírója. Az 1528 és 1537 közötti közel tíz évben is ez a két tisztség váltakozik életében. Hatszor választják bíróvá, s összesen 16

93 A fogalmat Rütthing alkalmazza ilyen formában. *Rütthing*, 1986. 86. p.

94 AMB 4 n 2 Prot. Test. II. fol. 52r–53r és fol. 109r–109v.

alkalommal tagja a belső tanácsnak. 1537. évi végrendelete, pontosabban az abban szereplő ingatlanok alapján került a vagyoni elitbe, ezek mellett jelentős pénzüsszegekről is rendelkezik. Első felesége egy évvel korábban jegyeztette le testamentumát, ő is a vagyoni felső rétegbe került besorolásra, egy kategória alapján.⁹⁵ Fiuk, Hans Vischer valószínűleg 1544-ben lett először esküdt tanácsos, a negyvenes években még legalább három alkalommal tagja a belső tanácsnak, s 1550-ben már polgármester, majd 1552-től három éven át bíró. Az 1568-ig terjedő időszakban — apjához hasonlóan — a bírói és az esküdt tanácsosi cím váltakozik. Hét alkalommal szerepel bíróként, s összességében legalább 16 évben tagja a belső tanácsnak. Az Eckerekhez hasonlóan tehát ennek a családnak is sikerült megtartania pozícióit a városvezetésen belül, a különbség a két család között, hogy a Vischerek a politikai eliten belül is a legfelső csoporthoz tartoztak.

Említettem, hogy ismerünk példát a hatalmi szerep csökkenésére is. Két család szolgált ilyen esetre példaként: a Tailnkäs és a Vorster. Wolfgang Tailnkäs a századforduló körül klasszikus pályát futott be. Összesen 10 alkalommal volt tagja a belső tanácsnak, s ezen belül 1503–06 között a bírói tisztséget is ő látta el. Fia, Michel Tailnkäs közel sem emelkedik ilyen magas pozíciókba, sőt még a belső tanácsba sem kerül be. 1527 és 1536 között legalább két alkalommal választott polgár, s 1532–1534 között kamarás. A család kiemelkedő vagyonosságához nem fér kétség, Michel végrendelete (1536 vagy 1537) egy kategóriában, felesége, Margaretha asszony testamentuma (1537) három kategóriában is ezt támasztja alá.⁹⁶

A Vorsterek egyik legjelentősebb tagjáról, Wolfgangról már többször esett szó. Már 1495-ben feltűnik választott polgárként, majd két évvel később polgármester. Ezután még háromszor viseli ezt a címet, s nem kevesebb, mint tíz alkalommal választják meg bírónak. Összességében legalább 24 alkalommal tagja a belső tanácsnak. Ehhez képest a család következő generációját képviselő fia, Mert Vorster pályáját tekintve komoly jelentőségcsökkenés következik be. Utóbbi két éven át kamarás, majd hat évig tagja a belső tanácsnak, ebből három éven át városkapitány. Tisztségei alapján tehát még egyértelműen a politikai elit középrétegébe sorolható, mégis a Wolfgang által befutott pálya ívétől igen messze áll. Vagyoni tekintetben is kisebb mértékű csökkenés érezhető. Bár mindketten a felső réteghez tartoznak, mégis míg Wolfgang testamentuma két kategória alapján nyert besorolást az elitbe, addig fia, a végrendeletében szereplő adatok alapján a vagyoni elit alsó határán mozog. Látható tehát, hogy voltak olyan családok, amelyek negatív intergenerá-

95 Michel Vischeré: AMB 4 n 2 Prot. Test. II. fol. 97r–98r. Barbara Vischerin: AMB 4 n 2 Prot. Test. II. fol. 80v–82r.

96 AMB 4 n 2 Prot. Test. II. fol. 94v–95v; illetve fol. 90r–91v.

ciós mobilitás eredményeként jelentősen vesztek a város politikai életében képviselt súlyukból.

Általában megjegyezhető, hogy a XIV. században még megengedték, hogy a tanács tagjai egymással rokonságban legyenek, még az is elfogadott volt, ha egyidőben volt tagja a grémiumnak apa és fia. A XV. században szigorítottak a feltételeken, s kikötötték, hogy nem lehetnek egyszerre esküdtek egymással testvéri-, unokatestvéri-, vagy sógori kapcsolatban állók, apa és fia, após és vő, továbbá olyan személyek sem, akik korábban egymás mellett esküt tettek, illetve kereskedelmi, vagy egyéb vagyoni kapcsolatban állnak.⁹⁷

Abból a 15 családból, amelyeknek két tagja is bekerült a politikai elitbe, hétnél valószínűsíthető, hogy a városvezetésben megjelenő két személy között nem volt generációs különbség. Sajnos a rokoni kapcsolat pontosítására csak egy párnál volt lehetőség. A bizonytalan esetekben leginkább unokatestvéri kapcsolat feltételezhető.

Ahol biztosan meg tudtam állapítani a rokonsági fokot, az a Rutenstock család. Az idősebb testvér, Pangraz 1501-ben kamarásként kezdi a pályáját, majd az 1504-től 1520-ig terjedő időszakban legalább 11 alkalommal tagja a belső tanácsnak, ebből két éven át polgármester. 1520 után még három éven át választott polgár. Öccse, Wolfgang pályája a „hiányos” típusba sorolható. Bár nem éri el a legmagasabb pozíciókat, azért hét éven át részt vesz a belső tanács munkájában, tehát úgy mond nem sokkal maradt el fivéréától. A két testvér hivatalviselésének természetesen azok az évek képezik az érdekességét, amikor egyszerre töltöttek be fontos tisztségeket. Két ilyen évet regisztrálhatunk, 1516–18 között Wolfgang — pályája elején — kamarásként tevékenykedett, s ekközben Pangraz bátyja a belső tanács tagja volt. Ily módon tehát — mivel ezekben az években a kamarást még nem számították az esküdtek közé — ügyeltek arra, hogy elkerüljék az összeférhetlenség vádját. Mégis inkább csak a látszat fenntartását láthatjuk ebben, hiszen a helyzetből adódóan előfordult, hogy — amint az a Gabbuch-ban is fennmaradt — a fiatalabb fivér kamarásként olyan tanácsnak tett jelentést a város költségvetéséről, amelyben ott ült a bátyja. A következő évben Pangraz már polgármester lett, s egy évre rá újra esküdt, végül élete utolsó éveiben a külső tanácsba vonult vissza. 1527-ből ismerjük végrendeletét, valószínűleg nem sokkal ezután meg is halt. Mindenesetre a húszas években is ügyeltek arra, hogy ne merülhessen fel az összeférhetlenség vádja, Wolfgang az évtized második felétől már biztosan a külső tanács tagja volt, esküdként azonban csak 1532-től tevékenykedett — 1540-ig legalább hét alkalommal. A vagyoni helyzetet tekintve a család szintén a felső réteghez tartozott,

---

97 *Király*, 1894. 70–71. p.

Pangraz testamentuma is jelentős vagyonról tesz tanúbizonyságot, Wolfgang 1541. évi utolsó rendelkezése pedig kiemelkedő pénzhagyatéka alapján soroltatott a vagyoni elitbe.⁹⁸

Összességében tehát a viszonylag alacsony családonkénti koncentráció más megközelítés szerint úgy is értelmezhető, hogy a politikai örökséget csak nagyon kevés családon belül sikerült továbbadni, s még azokban az esetekben is előfordult, hogy nem tudták megtartani a családnak a korábbi generációban képviselt politikai súlyát a vezető rétegen belül. Családi kontinuitás, vagy monopolizáció helyett tehát sokkal inkább beszélhetünk családi fluktuációról. Az a tény, hogy csak nagyon kevés olyan családot ismerünk, amely időben vertikálisan is meg tudta őrizni korábban vitt szerepét, jól illeszkedik ahhoz az általános demográfiai tendenciához, mely szerint az általában alacsony gyermekszám eredményeként a jelentősebb polgárcsaládok két-három generáció után kihaltak. Ezt támasztja alá, hogy az 1529 és 1557 között született végrendeletekben szereplő összes család (356) között az 1-2 gyermekesek aránya közel 40%-ot tesz ki. Ehhez jön még, hogy a gyermektelenek több mint 35%-kal részesednek. Ez a két arányszám mindennél jobban bizonyítja a reprodukció alacsony voltát, hiszen ezek tükrében a családok döntő többsége statisztikailag stagnáló vagy még inkább a negatív demográfiai tendenciákat erősíti. Már kirívónak mondhatók azok, akiknek négy utóduk van, s a négy, vagy e fölötti gyermekszámú családok aránya nem éri el a 15%-ot sem. Az egy családra jutó átlagos gyermekszám: 1,65 volt.⁹⁹

---

98 MOL MF C9, illetve AMB 4 n 2 Prot. Test. II. fol. 131r–132r.

99 A vagyoni felső réteg családai ebben a tekintetben jelentős eltérést mutatnak a középréteghez képest. A vagyoni elithez tartozó családokon belül, a középréteghez viszonyítva magasabb gyermekszám volt a jellemző. Összességében elmondható, hogy a végrendeletekből nyert adatok alapján a XVI. századi Pozsonyban mind a középrétegnél, mind a vagyoni elitnél az ún. kiscsaládi forma volt a jellemző, amelynek fő ismertetőjegye az alacsony gyermekszámú magacsalád, oka pedig leginkább a korabeli házassadási szokásokban keresendő (főbb jellemzői: 8–10 éves korkülönbség a felek között, rövid időtartamú házasságok, bővebben: *Granasztói*, 1982. 627–628., 632–633. p.). Meg kell még jegyeznem, hogy a vagyoni elit körében jóval kisebb mértékben volt jellemző a gyermektelen család (16,8%, szemben a középréteghez tartozó családoknál kimutatható 41,8%-kal) és sokkal nagyobb arányban vannak jelen a négy, vagy annál több gyermeket magába foglaló családok. Az eliten belüli magasabb gyermekszám legegyszerűbben az egy családra jutó adatokkal érzékeltethető. Eszerint a vagyoni felső réteg körében átlagosan 2,5 míg a középrétegen belül 1,3 gyermek jutott egy családra. Az eliten belüli nagyobb gyermekszámot közvetve az unokákról tett említések összesítése is alátámasztja.

III. 3. Csoportkontinuitás

A családok vertikális folytonosságához képest sokkal könnyebben érzékelhető az egyes generációkon belül kialakult, horizontális jellegű csoportkontinuitás. Bár — amint azt korábban már említettem — a pozsonyi jog elvileg nem engedte meg, hogy egymással gazdasági kapcsolatban álló személyek egyszerre tagjai legyenek a belső tanácsnak, nehéz azt feltételezni, hogy a gyakorlatban valóban betartották volna ezt a kikötést. Még nehezebben képzelhető el az elvi szabályozásnak a gyakorlatban történő megvalósulása, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a vagyoni- és a politikai elit nagymértékben összefonódott.

A belső tanácsot vizsgálva megállapítható, hogy nagyjából 20-25 éves periódusokat lehet elkülöníteni, amelyeken belül egy-egy kisebb csoport tagjai egymás között „keringtették” a legfontosabb tisztségeket, s ezek a tekintélyes polgárok tulajdonképpen szinte megszakítás nélkül dolgoztak együtt a testületen belül. A periódusok természetesen elnagyoltak, számos olyan tanácsost találunk, akinek a pályája két vagy több perióduson is átívelt (a családi kontinuitásnál használt generációkkal történő félreértések elkerülése végett szerencsésebbnek tűnt, ha ennél a témakörnél ragaszkodom a periódus kifejezés használatához). Értelemszerűen leginkább azok voltak ilyen integráló személyek, akik messze az átlagon felüli időt töltöttek az esküdtek között. Összességében négy nagyobb periódust különíthetünk el. Az utolsónak jelen tanulmány már csak a kezdetét érinti.

Az első periódus az 1490-es évektől az 1508/10 körüli évekig tart. A századforduló meghatározó személyiségei (a nevek mögött zárójelben szerepel a belső tanácsban eltöltött évek száma; az egyéni pályák jobb követhetősége érdekében ld. Melléklet 1/4. sz. archontológiai táblát): Peter Kreuzer (8), Hans Lachenperger (17), Steffan Rieder (9), Wolfgang Tailnkäs (10), Jacob Aigner (13), Jacob Heuteur (7), és végül Wolfgang Vorster (24). Még ebben a periódusban kezdi pályáját Wolfgang Dörner (15) és Caspar Leopold (19) is, azonban az utóbbi két személy tevékenységének nagyobb része, illetve jelentősebb tisztségeik már a tizes-húszas évekre esnek. Ha közelebbről megvizsgáljuk a belső tanácsban vitt szerepüket, az is kiderül, hogy a fenti csoport tagjai az esküdt tanácsosi pozíciók mellett, vagy azokon belül a két legmagasabb tisztséget is kisajátították maguknak a kérdéses időszakban. 1496 és 1510 között mindössze három olyan esetet tudunk, amikor a bíró vagy a polgármester nem ebből a körből került ki. A három kivételes esetből kettő már a következő periódus elejét jelző átmeneti évekre esik (1509–1511), s a tizes évek egyik jelentős személyisége, Friedrich Voyt tűnik fel ezeken a posztokon.

A két legmagasabb tisztséget betöltő polgárok között elkülöníthetők olyan „párosok” is, akik gyakran jelennek meg valamilyen kombinációban a városvezetés

élen. Így például az első periódusban megállapítható, hogy a korszak egyik legjelentősebb figurája, Wolfgang Vorster a leggyakrabban Jacob Aignerrel, illetve Hans Lachenpergerrel jelenik meg együtt, s kis túlzással úgy tűnik, hogy éveken át csak az merül fel kérdésként, hogy melyikük kapja a bírói, s melyikük a polgármesteri tisztséget.

A második periódus nagyjából a következő két évtizedet foglalja magába. Az 1529/30-as év, mint következő periódushatár többek között Wolfgang Vorster személyéhez is köthető. Pozsony ezen meghatározó polgára ebben a hivatali évben viselt utoljára tisztséget, mivel — amint azt korábban említettem — még 1529-ben elhunyt. Ebben a periódusban már több személyt emelhetünk ki, ami nyilván annak köszönhető, hogy — amint azt korábban már láthattuk — az évek előrehaladtával egyre inkább jellemző az egy személyre eső hosszabb hivatali idő.

A második és harmadik évtized jelentős személyiségei közül már említettük Wolfgang Dormert (15), Caspar Leopoldot (19) és Wolfgang Vorstert (24). Ők egyfajta áthidaló szerepet tölthettek be, s abban volt kiemelkedő jelentőségük, hogy biztosították a folytonosságot a kiöregedő és a fiatalabb nemzedék között. Kiemelhető még ebből a periódusból Pangraz Rutenstock (11), Georg Ecker [riemer] (6), Michel Meichsner (8), Friedrich Voyt (8), Niclas Ödenpurger (9), Mert Sembler (11), Hans Aichinger [kürsner] (12) és Sigmund Goldner (18). Dorerékhez hasonlóan itt is több olyan személyt tudunk említeni, akiknek a pályája átnyúlik a következő periódusra. Ilyenek: Peter Hainrich (11), s az egész korszakban kiemelkedő személyiségek, úgy mint Michel Vischer (16), Jacob Körbler (31) és Valt Preuss (23).

A két legfelső tisztség betöltésénél itt is megfigyelhetünk gyakrabban előforduló párosokat, így Wolfgang Vorster ebben a periódusban leginkább Caspar Leopolddal szerepel együtt. A húszas években öt alkalommal is olyan felállásról van információnk, amelyben Michel Vischer a bíró, Jacob Körbler pedig a polgármester. Érdekes, hogy Vorster és Körbler, bár egy periódusban tevékenykedtek, s mindketten kiemelkedően hosszú időt töltöttek el a belső tanácsban, mégis mindössze egy évben fordult elő, hogy ők látták el a két legfelső tiszteket. Elképzelhető, hogy valamilyen személyes, vagy politikai ellentét lehetett a háttérben, a források sajnos nem szolgáltatnak ehhez információt.

A harmincas éveket már egyértelműen a Körbler–Vischer–Preuss hármas nevével fémjelezhető csoport uralja. Még az ő idejünkben felemelkedik egy új csoport, amely politikai hatalmának súlypontja majd főként a negyvenes évekre esik, de egyes tagjai még az ötvenes évek elején-közepén is jelentős szereppel bírnak. Korábban már említettem, hogy a negyvenes évek elején — ha kis mértékben is — de tovább nő a politikai hatalom koncentrációja. Azok közül, akik tíz, vagy annál több évet töltöttek a belső tanácsban (összesen 28 személy), 18 politikai tevékenységé-

nek erre az időre esik a súlypontja, s ebből a körből nyolc olyan személyt ismerünk, akinek az 1540-es években indult a pályája. Ebből kifolyólag az 1529/30 és az 1550-es évek közepe közötti időszakból több olyan személyt tudunk említeni, akik az átlagosnál jóval hosszabb ideig szerepeltek a politikai elitben. A legjelentősebbek: Michel Klee (27), Sebastian Schmid (23), Blasi Beham (18), Hans Bernhaimer (18), Hans Lang (19), Bartlme Wirt (18), Thomas Reichentaler (15), végül a korszak utolsó éveiben tűnik még fel a korábban már többször említett Vischer család új képviselője, Hans Vischer (16). A hatalom koncentrációjából adódóan a tíz körüli tanácsosi évet maguk mögött tudó személyek is nagyobb számban jelennek meg, mintegy az imént vázolt csoport mögötti második vonalként. Olyan vagyonos és tekintélyes személyek sorolhatók ide, mint Mert Zirkendoffer (10), Cristoff Partinger (10), Sebastian Eysenreich (9), vagy Wolfgang Rutenstock (7), illetve a vagyoni középréteg képviselői közül Cristoff Kirchmair (11) és Steffan Maurach (9).

Ebben a bő két évtizedben is találunk éveken át bíróként és polgármesterként együtt dolgozó „párosokat”. A harmincas évek elején Michel Klee öt éven át volt bíró, mellette Körbler és Preuss váltották egymást a polgármesteri székben, majd Körbler utolsó hivatali évében már ő a bíró (1537/38), s Klee a polgármester. Ezután három éven át Blasi Beham bíró és Hans Bernhaimer polgármester kettőse következik, hogy aztán a negyvenes évek elején Klee még egyszer visszatérjen a legfelső pozíciókba. Három évig Behammal váltják egymást, majd utóbbi 1550-ig Bernhaimerrel és Hans Langgal osztja meg a legmagasabb tisztségeket. Korábban említettük, hogy a bírói és a polgármesteri pozíciókban az esküdti címek személyi koncentrációjához képest nagyobb volt a fluktuáció. A negyvenes években azonban már itt is a személyi kontinuitás felerősödését tapasztalhatjuk. Elég csak arra gondolnunk, hogy Blasi Beham az 1538 és 1550 közötti 12 évben 11 alkalommal nyerte el valamelyik vezető tisztséget. Emellett a vele együtt előforduló személyek is a korábbiakhoz képest több évet töltöttek el bíróként, vagy polgármesterként.

A csoportkontinuitást vizsgálva megállapítható, hogy a korszak végén tanúi lehetünk még egy generáció felemelkedésének, az ő pályájukat azonban már nem követhetjük olyan részletességgel, mint a korábban említett személyekét. Az ötvenes évek első felében még szerepel Klee, Schmid, Lang, Wirt és Partinger, az ezekben az években induló jelentősebb szereplők a korábban már említett Hans Vischer, Caspar Hainrich (12) vagy Mert Aichinger (12).

Összességében hangsúlyozandó, hogy az egyes hatalmi csoportok „örösváltásánál” nem kell hatalmi harcok eredményezte erőszakos változásokra gondolnunk. Még ha voltak is az egyes személyek között ellentétek, inkább csak a vezető pozíciókat a korábbi évtizedekben elfoglaló kör kiöregedéséről volt szó. A generációvál-

tások tehát nem nyílt konfrontáció által, még kevésbé erőszakos úton mentek végbe. Erre utal, hogy a távozó, illetve a „feltörekvő” nemzedékek tagjai néhány évig – amíg nem alakult ki szilárdan az új politikai elit – együtt dolgoztak, a kiöregedő tanácsosok pedig utolsó éveikben sokszor a külső tanácsban kaptak egyfajta tiszteletbeli posztot, vagy az is elképzelhető, hogy innen támogatták a belső tanács további munkáját, tehát egyik esetben sem érezhető drasztikus váltás.

Amint azt az előző alfejezetben igyekeztem érzékeltetni, a kora újkori Pozsonyban a politikai hatalomnak a családonkénti koncentrációja csak kis mértékben érvényesült. A politikai eliten belüli kontinuitás kérdéskörének utolsó nagyobb egységeként azonban vizsgálható még, hogy milyen szerepet játszottak a hatalmi csoportokon belüli rokoni kapcsolatok. A rendelkezésre álló források sajnos nem adnak lehetőséget arra, hogy részletekbe menően feltérképezzük a jelentősebb pozsonyi családok rokoni szálak mentén történő összefonódását. Inkább csak szemléltetésszerűen tudtam néhány nagyobb családszövetséget körülhatárolni, leginkább úgy, hogy egy-egy, a város közösségi életében kiemelkedő szerepet játszó család rokoni kapcsolatain indultam el.

A végrendeleti anyagból tudjuk, hogy a Vorsterek például két olyan családdal is rokonságban voltak, amelyek tagjai szintén vállaltak politikai szerepet. Így Mert Vorster felesége annak a Wolfgang Rutenstocknak volt a lánya, aki megszakításokkal hét éven át volt esküdt, s Wolfgang fivére, Pangraz Rutenstock pedig tizenegyszer került be a belső tanácsba.¹⁰⁰ Mert apja, Wolfgang Vorster egyik lányát Budára adta feleségül, egy másíkról pedig tudjuk, hogy Hans Kaiser felesége lett, aki négy éven át volt esküdt, két évig kamarásként, illetve legalább 14 évig választott polgárként tevékenykedett. Mert Vorster esetében láttuk, hogy apjához képest sokkal szerényebb vagyont és politikai szereplést tudott felmutatni. A család intergenerációs súlyvesztéséhez illeszkedik, hogy Wolfgang lánya is már csak olyan személyhez ment hozzá, akit inkább csak a politikai elit alsó rétegéhez sorolhatunk.

Az 1520–30-as évek legjelentősebb családszövetsége a Körbler–Vischer–Tailnkás vonal köré csoportosult. A korszak egyik legtekintélyesebb figurája, Jacob Körbler felesége abból a Vischer családból származott, amelynek két tagja is a politikai elit felső csoportjához tartozott. A feleség apja Michel és fivére Hans Vischer egyaránt 16-16 éven át vett részt a belső tanács munkájában. Barbara Körblerin 1537. évi végrendeletéből tudjuk, hogy neki — és valószínűleg férjének is — közös gazdasági érdekeltségei voltak Valt Preusszal és Hans Bernhaimmerrel. Körbler pedig Katherina nevű lányát Wolfgang Dorffnerhez adta feleségül, aki 1535–37 között ka-

100 A Rutenstock fivérek pályájához ld. II. 2. alfejezetet, ill. Melléklet I/1-4. sz. archontológiai tábláit.

marásként dolgozott a városigazgatásban, majd a negyvenes években legalább négyszer volt esküdt, illetve később még választott polgár. A Vischereknek más jelentős családdal is volt kapcsolatuk, így Michel Vischer felesége például Tailnkäs-lány volt. A Tailnkäs család több irányban is összekötő szerepet töltött be a felső rétegen belül. Anna Tailnkäs ahhoz a Cristoff Partingerhez ment férjhez, aki a negyvenes-ötvenes években legalább tíz alkalommal volt tagja a belső tanácsnak. A „Tailnkäs-vonalon” tovább haladva eljutunk a korszak egyik leggazdagabb kereskedőjéhez, Wolfgang Schumanhoz is, akinek Barbara nevű felesége a Tailnkäs családból származott. Schuman halála után az asszony megint vagyonos férjet talált magának, a jogi doctor Wolfgang Furtnerrel házasodott össze, aki pedig a korszak másik jelentős figurájával, Blasi Behammal állt sógorságban, aki — amint azt korábban láhattuk — gyakran dolgozott együtt a felső vezetésben Bernhaimmerrel és Preusszal. A felső rétegen belüli rokoni kapcsolatoknak még az ilyen kiragadott példákön keresztül történő bemutatása is jól érzékelteti az összefonódások bonyolultságát.¹⁰¹

Mindenesetre egyértelműen megállapítható, hogy a családokon belüli két, esetleg több generáción átívelő politikai örökség továbbadásánál sokkal jobban „kitapintható” a családi és gazdasági érdekszövetségek alapján létrejött csoportok horizontális jellegű monopolizációs törekvése a politikai eliten belül.

IV. „Divites et potentes” – A vagyoni- és a politikai elit kapcsolata

A késő középkori és kora újkori városi közösségeken belül a társadalmi státusz alapját nem kizárólag a vagyoni helyzet adta meg. Olyan tényezők is szerepet játszottak, mint a származás, azaz egy-egy család előkelősége, nemességgel fennálló rokoni kapcsolatok, az illető személy kora, életmódja, vagy képzettsége.¹⁰² Mégis kijelenthető, hogy a korabeli közösségek legáltalánosabb öndefiníciós kísérleteiben a vagyon nagysága kapott kiemelt helyet. A „divites et pauperes” megkülön-

101 Dick E. H. de Boer, Leiden vezető rétegét vizsgálva, elsősorban a családi kontinuitás jelentőségét emeli ki, azonban hangsúlyozza, hogy ez a típusú kontinuitás sokkal inkább a vagyon és a gazdasági aktivitás által meghatározott családsvétségek monopolizációjaként értelmezhető (Boer, 1985. 91. p.). Bácskai inkább a családi kontinuitás „tisztább” formáját tartja jelentősebbnek, hangsúlyozva, hogy egy-egy család hatalomnövekedése több évtizeden át követhető. *Bácskai*, 1971. 14. p.

102 A képzettség szerepére láhattunk példát korábban Barbara Schumanin újraházasodásánál, mikor is a vagyonos özvegy a jogi doctor Wolfgang Furtnerhez ment hozzá. Azt sajnos nem lehet megállapítani, hogy valóban a doctor képzettsége és az abból eredő megbecsülés számított-e abban, hogy be tudott házasodni a felső rétegbe, vagy addigra már jelentős vagyont tudott összegyűjteni, s valójában ez szolgált alapul az előnyös frigy megkötéséhez.

böztetés egyben azt is jelentette, hogy a tehetősek nem csak gazdasági értelemben emelkednek ki a közösségből, hanem szélesebb társadalmi értelemben is domináns szerepet képviselnek, politikailag pedig a legbefolyásosabb csoportot alkotják. A divites tehát a polgárok szemléletében tulajdonképpen nagymértékben azonosult a potentes fogalmával.¹⁰³ A politikai elit és a vagyoni felső réteg azonosítása — sokszor erősen leegyszerűsített formában, már-már toposszerűen — a szakirodalmon belül is erőteljesen jelen van. Gyakorinak nevezhető az az „eljárás” is, amikor részletesebb elemzés nélkül a politikai vezető réteget és a legvagyonosabb polgárok körét summásan mintegy megfeleltetik egymásnak. A két csoportról alkotott felületes képet nyilvánvalóan lehet (és kell) finomítani. Felmerül tehát a kérdés, hogy a vagyoni helyzet a valóságban mennyiben befolyásolta az adott polgárnak a közösségben elfoglalt helyét, illetve a politikai vezető rétegen belüli érvényesülési lehetőségeit.

Az elitréteg vizsgálata nem végezhető el anélkül, hogy ne próbálnánk meg a két jelentősebb elméleti kategória alapján kialakított csoportok összefonódását elemezni. A vagyoni háttér és a politikai szereplés a valóságban természetesen nem vált el egymástól olyan élesen, mint ahogy azt az egyes elitcsoportok elhatárolása feltételezné. Jelen fejezetben nem egyszerűen a vagyonosság és a politikai hatalom egymásból következő — evidenciaszerű — kapcsolatát szeretném feltárni, hanem sokkal inkább arra kell helyeznem az elemzés súlypontját, hogy mennyiben lehet árnyalni azt az általános képet, amely a vagyonosságra, mint a politikai hatalom előfeltételére gondol.

A politikai elitként meghatározott személyek vagyonosságát végrendeleteik, vagy közeli hozzátartozójuk végrendelete alapján tudjuk vizsgálni, illetve a korszak végén segítségünkre lehet még a már többször említett 1542/43. évi adójegyzék is. Ennek ismeretében általánosságban kijelenthető, hogy a városi vezető

---

103 Jogi téren ez a megkülönböztetés természetesen nem csapódott le – legalábbis a polgárjoggal rendelkező városlakók körén belül. Sőt, azt mondhatjuk, hogy a városi közösségek igyekeztek tekintettel lenni a szociális különbségekre, a terhek elosztásánál ugyanis figyelembe vették azt, hogy a gazdaságilag erősebbek nagyobb mértékben tudnak hozzájárulni a közösség összerúchéhez (Isenmann, 1988. 245., 252. p.). Ez tükröződik az 1542/43-as pozsonyi adójegyzék és a korszak végrendeleti anyagának összevetéséből is, hiszen a kiugróan nagy összegű adót fizető polgárok testamentumai kivétel nélkül kiemelkedően nagy vagyonról tesznek tanúbizonyságot. Számos olyan példát ismerünk különböző területek német polgárságának a köréből, amikor írásba foglalták, hogy a tanácsosi tisztségbe történő választhatóságnak anyagi feltételei vannak. Így Prágában, Gentben, Trierben, tübingiai városokban stb. ingatlanbirtoklást követeltek meg. Brémában pedig még egy legalább három márka értékű lovat is fenn kellett tartaniuk azoknak, akik ilyen tisztségre aspiráltak. Ellermeyer; 1977. 238–140. p.

rétégben szereplő családok nagyobb részénél lehet következtetni a vagyoni helyzetre. A közel kilencven személyből 37 polgárnak fennmaradt az utolsó rendelkezése (kisebb részben a *Protocollum Testamentorum* első-, nagyobb részben a második kötetében). Ezen túl 19 olyan esetet találtam még, amelyben valamely közeli rokon (házastárs vagy testvér) testamentumából közvetve következtetni lehet az illető vagyoni helyzetére. Összesen tehát 56 tisztségviselőnél van információnk az adott személy vagy családjá anyagi hátterére. Ezen a körön belül túlnyomó többségben (44 fő) olyanok találhatók, akik testamentumuk, vagy közeli rokonuk testamentuma alapján nem csak politikai értelemben, hanem vagyonosságban is a felső réteghez tartoztak.

Mindez tulajdonképpen azt az általános sémát támasztja csak alá, amelyet a fentiekben is említettem. Ennek az evidenciának a további árnyalásához mindenképpen meg kellett vizsgálni, hogy az egyes vagyoni rétegek képviselői hogyan oszlanak el azon csoportok között, amelyeket aszerint különítettem el, hogy tagjaik hány évet töltöttek a belső tanácsban.¹⁰⁴ Összességében elmondható, hogy azoknak az aránya, akikről biztosan tudjuk, hogy a vagyoni elitből származnak, 40-60% közötti értékek között váltakozik mindegyik csoportban. A középréteg képviselői már nem mutatnak ilyen egyenletes eloszlást. Bár nagyon kicsi az elemezhető metszet, mégis megállapítható, hogy a politikai elit legalsó és legfelső csoportjában nem találunk olyan személyt akinek a családjá közepes vagyonnal bírt volna (a vagyonosság és a politikai szereplés összefüggéseihez ld. III/1. sz. táblázat információit, illetve a Melléklet 1/4. sz. archontológiai tábláját).

A két adatsor vázlatos áttekintése után tehát rögtön kiemelhető, hogy a politikai elit legalsó csoportjában azok között, akiknél legalább közvetőleges információval bírunk az illető anyagi hátteréről, kizárólag olyan polgárt találunk, aki a felső vagyoni réteghez tartozott. Közelebről megvizsgálva pontosíthatók az arányok, ugyanis a kiemelkedő vagyonnal rendelkezők aránya azok között a legmagasabb, akik csak kamarási és esetleg még külső tanácsosi tisztséget viseltek (kilenc ilyen személyből hat nyert besorolást a vagyoni elitbe). A vagyoni rétegeknek a foglalkozási csoportok szerinti megoszlása azt mutatja, hogy a kereskedőknek a vagyoni eliten belüli részesedése (41,5%) messze meghaladja az összes 1529–1557 között végrendelezett testálóhoz viszonyított arányukat (19,4%), s a vagyoni felső rétegben belül ezen foglalkozási ág képviselői alkotják a legnagyobb csoportot. Elsőd-

104 A továbbiakban a néhczkesebb körülrások elkerülésc végett az egyes vagyoni rétegeknél nem teszek majd különbséget azok között, akiket saját testamentumuk, illetve azok között, akiket „csak” közeli hozzátartozójuk végrendelete alapján soroltam a vagyoni elitbe vagy a középrétegbe.

leges kereseti tevékenységükből egyértelműen következik, hogy a kereskedők nagyfokú gyakorlati tapasztalatra tettek szert a pénzügyek terén, s mindennek nyilván jelentős szerepe volt abban, hogy gyakran alkalmazott a város ilyen szakembereket kamarásként. Mindazonáltal a vagyoni középréteg képviselőinek a politikai elit tárgyalt csoportján belüli hiányát nem tudjuk logikusan megmagyarázni, esetleg gondolhatunk a források nyújtotta információs bázis szűkösségére is.

A belső tanácsnokok „alsó-középrétegében” (3-5 hivatali év) a biztosan a vagyoni elithez tartozók szintén 40% körüli részesedéssel szerepelnek, s itt a legnagyobb a középrétegből származók száma is (5). A vagyoni felső réteg képviselőinek aránya a hivatali évek növekedésével egyenletesen növekszik. Azok között, akik hat és tizenöt év közötti időt töltöttek a belső tanácsban 54,8% a biztosan a vagyoni elithez sorolható aránya, s a 15 év feletti hivatali időt felmutatók csoportján belül már 64,3%-os részesedéssel bír a felső vagyoni réteg. Ez megfelel annak az általános elképzelésnek, hogy a kiemelkedő vagyon egyben nagyobb politikai hatalom megszerzésére adott lehetőséget.

Fontos azonban kiemelni, hogy a politikai vezető rétegen belül kilenc olyan személyt is ismerünk, akiknél a testamentumuk vagy rokonuk testamentuma két vagy három kategóriában mutatta azt, hogy az illetőt a vagyoni elitbe kell besorolnunk. Ebből három személy a politikai elit legfelső szintjét képviseli (Wolfgang Vorster, Jacob Körbler és Michel Klee), a fennmaradó hatból viszont kettő csak átlag körüli időt töltött a belső tanácsban, négynek a hivatali ideje pedig még az átlagos értéket sem éri el. Ezeken kívül természetesen még számos olyan személyt említhetnék, akinek végrendelete kiemelkedően nagy vagyonról (két-három kategóriában) tesz tanúbizonyságot, a politikai vezető rétegben viszont egyetlen alkalommal sem bukkan fel az illető. A vagyoni elit definiálásánál említettem, hogy az 1529–1557 között utolsó rendelőt tevő személyek közül százhatot soroltunk a vagyoni elithez, ebben a csoportban 57 férfi van. Összességében viszont közülük mindössze húsz olyan férfit ismerünk, aki részt vett a városvezetés munkájában.¹⁰⁵

Még árnyaltabbá tehető a kép, ha figyelembe vesszük, hogy a vagyoni középréteghoz sorolt és a politikai elitben előforduló személyek (12 polgár) többsége (7 sze-

105 Mindennek tekintetében tehát nem alkalmazható analógiaként a korabeli Pozsonyra Jos Gabriëlsnek az az általánosító sémája, miszerint a városi felső réteg a XVI. század elejétől megváltoztatta a gazdagságának alapját képező tevékenységi kört, s a vezető pozíciók kisajátítása által egy idő után teljes mértékben szakított a kézműipari és a kereskedelmi termelő tevékenységgel (*Gabriëls*, 1985. 37. p.). De Boer ugyancsak a kötetben publikált tanulmányában a pozsonyihoz hasonló helyzetre mutatott rá a XV. század végi Leident vizsgálva. Eszerint ott sem érvényesült kizárólagos formában a plutokrácia elve. *Boer*, 1985. 101. p.

mély) átlagon felüli számú évben viselt esküdt polgári címet. Közülük hárman 10-12 évet dolgoztak a belső tanácsban, Sigmund Goldner pedig 18 alkalommal volt esküdt tanácsos. Az egyes vagyoni csoportoknak a politikai elitben való részvételét vizsgálva tehát megállapítható, hogy a vagyoni helyzet nem predesztinált kizárólagosan arra, hogy csak az igazán tehetősek kerülhessenek be a legfelső politikai körökbe, illetve hogy a vagyonosak feltétlenül politikai hatalmat is szerezzenek, vagy akartak szerezni.¹⁰⁶ Másképp fogalmazva tehát még a XVI. század második harmadában is nyitva állt — még ha erősen korlátozott mértékben is — a lehetőség a középréteg tagjai számára, hogy a város vezető csoportjába emelkedjenek. Ugyanakkor az általános tendencia azért még mindig az volt, hogy a vagyoni elitből könnyebben lehetett a politikai elit legfelső csoportjába bejutni. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy az említett hét középrétegbeli személy közül csak kettőnek sikerült a legmagasabb tisztségeket elérni: Caspar Hainrichnak (12) és Sigmund Goldnernek, viszont nekik is csak egy-egy évben adatott meg, hogy viselhették a bírói tisztséget.

A vagyoni felső rétegnek a politikai eliten belüli képviselését tekintve egyetértetünk Jörg Rogge azon álláspontjával, miszerint a személyi kontinuitás nem csak előnyökkel járt azok számára, akik több éven át folyamatosan részt vettek a belső tanácsban. Ezeknek a polgároknak — amellet, hogy privilegizált helyzetük a társadalmi presztízs szempontjából kiemelte őket a közösség soraiból — jelentős áldozatot is kellett hozniuk. A hivatalviselés terhe ugyanis egyúttal anyagi veszteséggel is járhatott, mivel kevesebb idő jutott arra, hogy saját gazdasági tevékenységükkel foglalkozzanak.¹⁰⁷ Azzal a korábban általánosan elfogadott kitételrel viszont már nem lehet egyetérteni, miszerint csak a legnagobb vagyonnal rendelkezőknek adatott meg a lehetőség, hogy a városvezetés fizetés nélküli tisztségeit elvállalják. Ugyanis amint azt a fenti példák is jól mutatják, számos olyan személyről tudunk, aki még az elit többi tagjához képest is kiemelkedő vagyonnal rendelkezett, mégsem találkozunk vele egyik évben sem esküdt tanácsosként, de még választott polgárként sem. A vagyon puszta nagysága mellett sokkal inkább arra kell gondolnunk, hogy a gazdagok közül is legfőképpen azok a polgárok vették ki részüket a politikai hatalomból, akiknek már nem kellett feltétlenül folyamatosan felügyelniük saját gazdasági tevékenységüket (pl. az általuk végzett kereskedelmi tevékenységet már családjuk más tagjainak vagy a családon kívüli faktoroknak a

---

106 Hasonló álláspontra jutott Pierre Monnet is a késő középkori Frankfurt a. M. társadalmi viszonyait vizsgálva (*Monnet*, 2000. 55. p.). Bátori pedig — nagymértékben Stolcéra támaszkodva — élesen elhatárolja egymástól a vezető rétegnek a politikai- és a gazdasági szerepléséből adódó jellemzőit. *Bátori*, 1975. 5. p.

107 *Rogge*, 1994. 264. p.

bevonásával végezték, illetve az ingatlanok, főként szőlők kezelését nem is lehetett folyamatos személyes jelenléttel ellenőrizni, azokat általában hozzáértő személyekre, pl. vincellérekre bízta).¹⁰⁸ További lehetőségként természetesen a vagyonosok azon csoportja jöhet még szóba, amelynek tagjai gazdasági pozícióik javulását remélték a közszerepléstől.

A vagyoni középrétegnek a politikai szereplése kapcsán a belső tanácsban való részvételét már megvizsgáltam. Ki kell még térnem a középréteg és a külső tanács viszonyára. Korábban láthattuk, hogy a német városokban működő külső tanácsok funkcióját vizsgálva Isenmann és Rogge azt hangsúlyozták, hogy ezeknek a szervezeteknek abban volt nagy szerepük, hogy felemelkedési lehetőséget biztosítottak a középréteg tagjai számára.¹⁰⁹ A pozsonyi viszonyok tekintetében az utóbbi funkció kevésbé érezhető hangsúlyosnak, s a külső tanács helyzetében sokkal inkább a Groebner által képviselt álláspontot érzem a valósághoz közelebbi elképzelésnek. Groebner — a nürnbergi külső tanács példáján keresztül — elsősorban a reprezentatív jelleget hangsúlyozza, s a tanács feladata szerint csak abban merült ki, hogy a belső tanácsnokok formális választásának eredményét, illetve a belső tanács fontosabb döntéseit megerősítette.¹¹⁰ Magyarországi analógiaként a közeli Sopron példáját lehet felhozni. Tirnitz szerint éppen abban áll a korszak jelentősége, hogy a XVI. század első felében a soproni vagyoni elit teljesen kisajátítja magának a politikai hatalmat. Mindez jól érzékelhető módon csapódik le a külső- és a belső tanács viszonyában. Sopronban a belső tanácsban részt vevő vagyonos polgárok 1531-re elérték, hogy a külső tanács tagjait ne válasszák, hanem a belső tanács jelölje ki azokat. Ebből adódóan az elkövetkező években a külső tanácsban részt vevők már olyan személyek voltak, akiket gazdasági és/vagy rokoni kapcsolat fűzött a legfelső politikai csoporthoz. Ezzel párhuzamosan egyre inkább csökkentették a külső tanács hatáskörét, ennek köszönhetően a korábban a belső tanácsban ülő szenátorokat ellenőrző testület egyre inkább jelentőségét veszítette. Az ezek után megmaradt súlyát sem tudta a külső tanács eredeti funkciójára felhasználni, hiszen a tagok összeállítása által teljesen a belső tanácsnak volt kiszolgáltatva.¹¹¹

---

108 A fenti gondolatsort megfordítva a XV. századi Nürnbergben arra is volt példa, hogy a leggazdagabbak — éppen azért mert számukra a hivatalviseléssel járó időbeli kiesés komoly anyagi veszteséget jelentett — nem személyesen, hanem képviselők útján vettek részt a tanács munkájában (Stromer, 1973. 13. p.). Mivel a pozsonyi források nem tartalmaznak ilyen eljárásra vonatkozó egyértelmű információt, ezért inkább a fenti elképzelés alkalmazhatóságát tartom valószínűbbnek.

109 Isenmann, 1988. 134–136. p. és Rogge, 1996. 235. p.

110 Groebner, 1994. 279–280. p.

111 Tirnitz, 1971. 58. p., 67–68. p., 69–75. p.

Korábban már láthattuk, hogy a pozsonyi vezető rétegen belül jelentős szerepet betöltő személyek sok esetben több éven át — egyrészt pályájuk elején, másrészt életük utolsó éveiben — tagjai voltak a külső tanácsnak. Megállapítható, hogy ezek a személyek adták a kérdéses grémium — a forrásokból általunk ismert — tagságának jelentős részét. A külső tanács további tagjait vizsgálva pedig kiderül, hogy számos olyan polgárról tudunk, aki személy szerint, vagy akinek közeli családtagja a vagyoni elitbe soroltatott, továbbá nem került be egyszer sem a belső tanácsba, viszont folyamatosan tagja volt a külső tanácsnak. Ilyenként említhető a vagyonos gyógyszerész Egidi Märll (/Gilg Apoteker), aki még 1536. évi végrendeletében is kiemelte, hogy választott polgár volt („ain genanter Burger undt Apotegkher zu Prespurg”)¹¹² és információink szerint legalább 19 éven át benne volt a külső tanácsban. Végrendelete alapján ugyancsak a vagyoni elithez tartozott az a Mathes Zapffl is, aki több éven át volt választott polgár. A felső vagyoni réteg családjaiból származó választott polgárokként említhető még Mert Tailnkäs (a család több tagját is a vagyoni elithez soroltam), Mert Dremel (a Tailnkäs családhoz hasonló vagyoni háttér), vagy Wolfgang Selas. Már maga az a tény is figyelemre méltó információ, hogy a hatvan fős külső tanács teljes tagságából a források által csak viszonylag kevés választott polgár nevét ismerjük, az itt felsorolt személyek viszont gyakran előfordulnak. Ebből következően tehát azt kell megállapítanunk, hogy azoknál az eseteknél, amikor a külső tanács a belső tanáccsal együtt döntési funkciót, vagy éppen a belső tanácsot ellenőrző funkcióját gyakorolta, akkor a fent említett vagyonos személyek nagyobb tekintéllyel bírtak a választott polgárok csoportján belül. A vagyoni elit ezen tagjai gazdasági, illetve sok esetben rokoni kapcsolatban álltak azokkal a vagyonos személyekkel, akik a belső tanácsban több éven át jelentős szerepet vittek. Utóbbiak tehát valószínűleg saját embereiket ültették a külső tanácsba, s azok talán éppen azért nem szándékoztak bekerülni a legfelső körbe, mert az gazdasági tevékenységük rovására ment volna.¹¹³ A felsoroltak mellett olyan személyek is kiemelhetők még, akik bár saját, vagy közeli rokonuk testamentuma alapján a középréteghez tartoztak, mégis tudjuk, hogy kapcsolatban álltak a politikai elit fontosabb szereplőivel. Ilyen példaként említhetők Wolfgang Kormmetz, vagy Peter Vaschang, akik szintén több évig tevékenykedtek a külső tanácsban.

Az egyes elitszoportok tárgyalása után összegzésként elmondható, hogy nem csak a városi társadalom egészére érvényes az az általános kijelentés, miszerint a

112 AMB Prot. Test. fol. 85r.

113 Hans Hubert Hofmann a nürnbergi politikai viszonyokat vizsgálva jutott arra a következtetésre, hogy a külső tanácsban gyakran ültek olyan személyek, akiknek a vagyona messze nagyobb volt számos a belső tanácsban ülő előkelő polgárénál. *Hofmann*, 1965. 139. p.

közösség — legalábbis annak polgárjoggal rendelkező nagyobb része — csak jogi értelemben egységes, s vagyoni, társadalmi, politikai stb. értelemben nem tekinthetjük a város lakosságát homogén közegnek. Fontos látnunk, hogy a heterogenitásra vonatkozó megállapítás jogossága a sokszor egységesként kezelt, szűk vezető rétegen belül is jól kimutatható. A szemantikus hármas felosztás alapján felső réteggént meghatározott társadalmi csoport is számos törésvonal mentén továbbstrukturalizálható.

Melléklet

Pozsony város fő tisztségviselői az 1497–1560 közötti időszakban

Archontológia

1/1. sz. archontológiai tábla

Bírók és polgármesterek

Évszám	Bíró	Polgármester
1497/98	Jacob Aigner	Wolfgang Vorster
1498/99	<i>Jacob Aigner</i>	?
1499/1500	Jacob Aigner	Wolfgang Vorster
1500/01	Wolfgang Vorster	Jacob Aigner
1501/02	Wolfgang Vorster	Jacob Aigner
1502/03	Mathes Baier (/Payr/Pair/Bair)	Jacob Aigner
1503/04	Wolfgang Tailnkäs	Jacob Aigner
1504/05	Wolfgang Tailnkäs	Wolfgang Vorster
1505/06	Wolfgang Tailnkäs	Wolfgang Vorster
1506/07	Wolfgang Vorster	Hans Lachenperger
1507/08	Wolfgang Vorster	Hans Lachenperger
1508/09	Hans Lachenperger	Wolfgang Vorster
1509/10	Wolfgang Vorster	Friedrich Voyt

Évszám	Bíró	Polgármester
1510/11	Hans Lachenperger	Friedrich Voyt
1511/12	Hans Lachenperger	Friedrich Voyt
1512/13	Hans Lachenperger	Pangratz Rutenstock
1513/14	Michel Meichsner	Friedrich Voyt
1514/15	Hans Lachenperger	Michel Meichsner
1515/16	Michel Meichsner	Hans Lachenperger
1516/17	Caspar Leopold	Friedrich Voyt
1517/18	Caspar Leopold	Friedrich Voyt
1518/19	Wolfgang Dorner	Pangratz Rutenstock
1519/20	Wolfgang Vorster	Friedrich Voyt
1520/21	<i>Wolfgang Vorster</i>	<i>Caspar Leopold</i>
1521/22	<i>Wolfgang Vorster</i>	<i>Caspar Leopold</i>
1522/23	<i>Wolfgang Vorster</i>	<i>Caspar Leopold</i>
1523/24	Caspar Leopold	?
1524/25	Michel Vischer	Jacob Körbler
1525/26	Michel Vischer	Jacob Körbler
1526/27	Michel Vischer	Jacob Körbler
1527/28	Michel Vischer	Jacob Körbler
1528/29	<i>Wolfgang Vorster</i>	Jacob Körbler
1529/30	Michel Vischer	Jacob Körbler
1530/31	a.s. Jacob Körbler	Michel Klee
1531/32	Michel Klee	Andre Hakowitz
1532/33	Michel Klee	Jacob Körbler
1533/34	Michel Klee	Jacob Körbler
1534/35	Michel Klee	Valt Preuss
1535/36	Michel Klee	Valt Preuss
1536/37	a.s. Michel Vischer	Michel Klee

Évszám	Bíró	Polgármester
1537/38	Jacob Körbler	Michel Klee
1538/39	Blasi Beham	Hans Bernhaimer
1539/40	Blasi Beham	Hans Bernhaimer
1540/41	Blasi Beham	Hans Bernhaimer
1541/42	Blasi Beham	Michel Klee
1542/43	Blasi Beham	Michel Klee
1543/44	Michel Klee	Blasi Beham
1544/45	Blasi Beham	Hans Bernhaimer
1545/46	Blasi Beham	Hans Lang
1546/47	Hans Bernhaimer	Hans Lang
1547/48	Blasi Beham	Hans Bernhaimer
1548/49	Blasi Beham	Hans Lang
1549/50	Blasi Beham	Thomas Reichentaler
1550/51	<i>Thomas Reichentaler</i>	<i>Hans Vischer</i>
1551/52	?	?
1552/53	Hans Vischer	Thomas Reichentaler
1553/54	Hans Vischer	Thomas Reichentaler
1554/55	Hans Vischer	Mert Aichinger
1555/56	Michel Klee	Mert Aichinger
1556/57	Hans Vischer	Thomas Reichentaler
1557/58	Mert Aichinger	Thomas Reichentaler
1558/59	?	?
1559/60	Hans Vischer	Caspar Hainrich
1560/61	Caspar Hainrich	Hans Lang

Kurziv = bizonytalan
a.s. = angesetzte

1/2. sz. archontológiai tábla

Jegyzők és kamarások

Évszám	Jegyző	Kamarás
1497/98	Cristof Kuntzkesler	Thomas Zeller
1498/99	Cristof Kuntzkesler	Hans Schwertfeger
1499/1500	Cristof Kuntzkesler	Hans Schwertfeger
1500/01	Cristof Kuntzkesler	Hans Schwertfeger
1501/02	Cristof Kuntzkesler	Pangratz Rutenstock
1502/03	Cristof Kuntzkesler	<i>Pangratz Rutenstock / Georg Ecker riemer</i>
1503/04	Cristof Kuntzkesler	Georg Ecker riemer
1504/05	Cristof Kuntzkesler	Georg Ecker riemer
1505/06	Ulrich Symel	Mert Metnnpék
1506/07	?	Jacob Körbler
1507/08	Steffan Haymer	Jacob Körbler
1508/09	Cristof Scharzenthaler	Georg Stokhinger pekh
1509/10	?	Georg Stokhinger pekh
1510/11	Steffan Haymer	Wolfgang Schuss kürsner
1511/12	Maister Friedrich Gruen	Wolfgang Schuss kürsner
1512/13	Maister Friedrich Gruen	Hans Kaiser
1513/14	Maister Friedrich Gruen	Hans Kaiser
1514/15	Maister Friedrich Gruen	Valt Preuss
1515/16	Maister Friedrich Gruen	Valt Preuss
1516/17	?	Wolfgang Rutenstock
1517/18	<i>Steffan Haymer</i>	Wolfgang Rutenstock
1518/19	<i>Julian Mef.]swein / Magister Johannes Marekhuo</i>	Sebastian Eysenreich

Évszám	Jegyző	Kamarás
1519/20	?	Sebastian Eysenreich
1520/21	?	Michel Klee
1521/22	?	Michel Klee
1522/23	?	Andre Hakowitz
1523/24	?	<i>Andre Hakowitz</i>
1524/25	Steffan Pfaffstetter	<i>Cristoff Kirchmair</i>
1525/26	<i>Steffan Pfaffstetter</i>	Christoff Kirchmair
1526/27	<i>Steffan Pfaffstetter</i>	Augustin Maier
1527/28	Steffan Pfaffstetter	Augustin Maier
1528/29	?	Wolfgang Schuman
1529/30	Michel Stützl	Wolfgang Schuman
1530/31	Michel Stützl	Georg Raid pekh
1531/32	Michel Stützl	Georg Raid pekh
1532/33	Michel Stützl	Michel Tailnkäs
1533/34	Michel Stützl	Michel Tailnkäs
1534/35	Michel Stützl	Jacob Preuhofer
1535/36	Michel Stützl	Wolfgang Dorffner
1536/37	Michel Stützl	Wolfgang Dorffner
1537/38	Michel Stützl	Mert Vorster
1538/39	Michel Stützl	Mert Vorster
1539/40	Michel Stützl	Hans Grueber
1540/41	Michel Stützl	Steffan Maurach
1541/42	Michel Stützl	Steffan Maurach
1542/43	Michel Stützl	Blasy Gros goldsmid
1543/44	Michel Stützl	Hans Lausser
1544/45	Michel Stützl	Hans Lausser
1545/46	Michel Stützl	Valt Pockh

Évszám	Jegyző	Kamarás
1546/47	Heinrich Schedel	Sigmund Rauch
1547/48	Heinrich Schedel	<i>Sigmund Rauch</i>
1548/49	Heinrich Schedel	<i>Hans Maurach</i>
1549/50	Heinrich Schedel	Hans Maurach
1550/51	Heinrich Schedel	?
1551/52	Heinrich Schedel	Wentzel Rurnschopf
1552/53	Heinrich Schedel	Cristoff Pfintzinger
1553/54	Thomas Entzenweiß	Cristoff Pfintzinger
1554/55	Thomas Entzenweiß	Wolfgang Kögl
1555/56	Thomas Entzenweiß	Wolfgang
1556/57	Thomas Entzenweiß	Jörg Gruebmülner
1557/58	Thomas Entzenweiß	Jörg Gruebmülner
1558/59	Thomas Entzenweiß	<i>Thomas Dremel</i>
1559/60	Thomas Entzenweiß	<i>Thomas Dremel</i>
1560/61	Thomas Entzenweiß	?

Kurzív = bizonytalan

A következő (1/3. számú) archontológiai tábla a belső tanács összetételét mutatja be a vizsgált időkeretben. A névsorok összeállításánál problémaként merült fel az esküdtek sorrendje. A Gabbuchban, illetve az Actionale Protocollumban (AP) szereplő méltóságsorok összeállításánál nyilvánvalóan szerepe volt a nevek sorrendjének, utóbbival esetleg az esküdt tanácsosok közötti „rangsort” igyekeztek kifejezni. Sajnos egyik forrás információi sem alkotnak megszakítatlan sort, illetve a Gabbuchban legtöbbször nem közölték az összes tanácsos nevét, így az említett két forrásból nyert információkat további források elszórt adataival kellett kiegészítenünk (ld. az II. fejezet „az elitszoptok elhatárolásának lehetőségeiről” szülő bevezető részét). Ilyen módon viszont lehetetlen volt követni a fent említett sorrendeket, így az esküdtek ABC sorrendben kerülnek közlésre.

A nevek mögött jelzünk olyan tisztséget, amely a Gabbuch vagy az AP méltóság-soraiban az illető személynél ki volt emelve (ilyenek: hauptman/Stadthauptman, Stadtschreiber/Notarius, camerer/Stadtcamerer, Spitalmeister).

A nevek írásmódjánál a leggyakrabban előforduló változatot használtuk, amennyiben ilyen egyértelműen kiemelhető változat nem volt, úgy a személy végrendeletének törzsszövegében szereplő névváltozat szerepel.

1/3. sz. Archontológiai tábla

Esküdtek

Évszám	Esküdtek
1496/97	Andre Holtzer, Wolfgang Knoll, Hans Piburger(/Piberger), Wolfgang Tailnkäs, Wolfgang Vechtnitzer <i>Senat</i> [...] von Pran[...]arckh
1497/98	Peter Kreuzer, Hans Lachenperger, Hans Piburger, Steffan Rieder, Wolfgang Tailnkäs, Niclas Welser [/Frawenmarckher] [...]
1498/99	?
1499/1500	Peter Eysenreich, Wolfgang Knoll, Peter Kreuzer, Hans Lachenperger, Steffan Rieder Hauptman, Wolfgang Tailnkäs, Niclas Welser, Jacob Zeller, Thoman Zeller
1500/01	Peter Kreuzer, Hans Lachenperger, Steffan Rieder Hauptman, Wolfgang Tailnkäs, Niclas Welser
1501/02	?
1502/03	Jacob Heuteur, Hans Lachenperger, Caspar Leopold, Jörg Schamberger, Hans Schwertfeger, Wolfgang Tailnkäs, Wolfgang Vorster, Niclas Welser, Thoman Zeller
1503/04	Jacob Heuteur, Hans Lachenperger, Caspar Leopold, Michel Meichsner, Jörg Schamberger, Hans Schwertfeger, Wolfgang Vorster, Niclas Welser
1504/1505	Jacob Aigner, Wolfgang Dorner, Jacob Heuteur, Hans Lachenperger, Michel Meichsner, Pangratz Rutenstock, Jörg Schamberger, Hans Schwertfeger

Évszám	Esküdtek
1505/1506	Jacob Aigner, Wolfgang Dorner, Jacob Heuteur, Hans Lachenperger Hauptman, Caspar Leopold, Niclas Ödenpurger, Pangratz Rutenstock, Jörg Schamberger, Hans Schwertfeger
1506/1507	Jacob Aigner, Wolfgang Dorner, Hans Gailsam, Jacob Heuteur, Caspar Leopold, Niclas Ödenpurger, Wolfgang Tailnkäs
1507/1508	Jacob Aigner, Wolfgang Dorner, Georg [Ecker] Riemer, Jacob Heuteur, Caspar Leopold, Niclas Ödenpurger, Wolfgang Tailnkäs, Niclas Welser
1508/1509	Wolfgang Dorner, Georg [Ecker] Riemer, Hans Gailsam, Steffan Hueter, Caspar Leopold, Friedrich Voyt, Niclas Welser
1509/1510	?
1510/1511	Hans Aichinger, Wolfgang Dorner, Georg [Ecker] Riemer, Steffan Hueter, Hans Klee, Jacob Körbler, [<i>Lienhart Lausser</i> (Gabbuch fol. 30r szerint; fol. 29v szerint csak <i>genant</i>)], Caspar Leopold, [<i>Michel Meichsner</i> (Gabbuch fol. 30r szerint; fol. 29v szerint csak <i>genant</i>)], Pangratz Rutenstock, Hans Schwertfeger, Wolfgang Vorster
1511/1512	Hans Aichinger, Wolfgang Dorner, Hans Klee, Jacob Körbler, Lienhart Lausser, Caspar Leopold, Steffan Marstaller, Michel Meichsner, Pangratz Rutenstock
1512/1513	Wolfgang Dorner, Jörg Ecker, Caspar Fuchsl, Sigmund Goldner, Hans Klee, Steffan Marstaller, Mert Sembler
1513/1514	Hans Aichinger, Wolfgang Dorner, Sigmund Goldner, Steffan Haymer, Jacob Körbler, Hans Lachenperger, Caspar Leopold Hauptman, Mert Metnnepek(/Metnpekh), Mert Sembler, Wolfgang Vorster
1514/1515	Hans Aichinger kürsner, Caspar Fuchsl, Sigmund Goldner, Steffan Haymer, Steffan Hueter, Jacob Körbler, Lienhart Lausser, Caspar Leopold Hauptman, Pangratz Rutenstock, Mert Sembler, Wolfgang Vorster

Évszám	Esküdtek
1515/1516	Hans Aichinger kürsner, Caspar Fuchsl, Sigmund Goldner, Steffan Haymer, Steffan Hueter, Jacob Körbler, Lienhart Lausser, Caspar Leopold Hauptman, Pangratz Rutenstock, Mert Sembler, Wolfgang Vorster
1516/1517	Hans Aichinger, Wolfgang Dorner, Sigmund Goldner, Steffan Haymer, Jacob Körbler, Pangratz Rutenstock, Michel Vischer
1517/1518	Hans Aichinger, Wolfgang Dorner, Georg Ecker Riemer, Sigmund Goldner, Peter Hainrich, Hans Kaiser, Jacob Körbler, Pangratz Rutenstock, Mert Sembler, Michel Vischer
1518/1519	Hans Aichinger kürsner, Georg Ecker Riemer, Caspar Fuchsl, Sigmund Goldner Stadthauptman, Jacob Körbler, Michel Vischer, Wolfgang Vorster, Friedrich Voyt
1519/1520	Hans Aichinger, Wolfgang Dorner, Sigmund Goldner Stadthauptman, Georg Ecker Riemer, Peter Hainrich [...], Jacob Körbler, Caspar Leopold, Valt Preuss, Pangratz Rutenstock
1520/1521	Hans [Aichinger] kürsner, Wolfgang Dorner, Sigmund Goldner, Hans Kaiser, Jacob Körbler, Michel Meichsner, Niclas Ödenpurger, Valt Preuss, Mert Sembler, Michel Vischer
1521/1522	Hans [Aichinger] kürsner, Wolfgang Dorner, Sigmund Goldner, Peter Hainrich, Hans Kaiser, Jacob Körbler, Michel Meichsner, Niclas Ödenpurger, Mert Sembler, Michel Vischer
1522/1523	Hans [Aichinger] kürsner, Sigmund Goldner, Hans Kaiser, Jacob Körbler, Michel Meichsner, Niclas Ödenpurger, Valt Preuss, Mert Sembler, Michel Vischer
1523/1524	?
1524/1525	?
1525/1526	<i>Hans Baier(/Pair/Payr), Sebastian Eysenreich, Sigmund Goldner, Michel Klee, Niclas Ödenpurger, Wolfgang Vorster</i>
1526/1527	Hans Baier(/Pair/Payr), Sigmund Goldner, Peter Hainrich, Andre Hakowitz, Ambrosi Maier(/Mayer/Mair), Niclas Ödenpurger, Wolfgang Vorster

Évszám	Esküdtek
1527/1528	Hans Baier(/Pair/Payr), Sigmund Goldner, Ambrosi Maier(/Mayer/Mair), Niclas Ödenpurger, Mert Sembler, Wolfgang Vorster
1528/1529	Hans Baier(/Pair/Payr), Sebastian Eysenreich, Sigmund Goldner, Peter Hainrich, Andre Hakowitz, Mert Sembler, Michel Vischer
1529/1530	Hans Baier(/Pair/Payr), Sebastian Eysenreich, Peter Hainrich, Cristoff Meichsner, Mert Sembler
1530/1531	Sebastian Eysenreich, Sigmund Goldner, Peter Hainrich, Augustin Maier, Christoff Meichsner, Sebastian Schmid, Jörg Stokhinger
1531/1532	Blasi Beham, Hans Bernhaimer, Sebastian Eysenreich, Sigmund Goldner, Peter Hainrich, Christoff Kirchmair, Jacob Körbler, Valt Preuss, Sebastian Schmid, Jörg Stokhinger, Michel Vischer, (11 fő!)
1532/33	Blasi Beham, Hans Bernhaimer, Sebastian Eysenreich, Sigmund Goldner, Peter Hainrich, Christoff Kirchmair, Augustin Maier, Wolfgang Rutenstock, Valt Preuss, Sebastian Schmid, Jörg Stokhinger, (11 fő!)
1533/34	Hans Bernhaimer, Peter Hainrich, Christoff Kirchmair, Augustin Maier, Wolfgang Rutenstock, Sebastian Schmid, Jörg Stokhinger
1534/35	Blasi Beham, Hans Bernhaimer, Sebastian Eysenreich Stadthauptman, Andre Hakowitz, Christoff Kirchmair, Jacob Körbler, Augustin Maier, Wolfgang Rutenstock, Sebastian Schmid, Michel Vischer
1535/36	Blasi Beham, Hans Bernhaimer, Sebastian Eysenreich Stadthauptman, Peter Hainrich, Andre Hakowitz, Christoff Kirchmair, Jacob Körbler, Augustin Maier, Wolfgang Rutenstock, Sebastian Schmid, Michel Vischer, (11 fő!)
1536/37	Blasi Beham, Hans Bernhaimer, Andre Hakowitz, Christoff Kirchmair, Augustin Maier, Steffan Pfaffstetter, Valt Preuss, Sebastian Schmid Stadthauptman

Évszám	Esküdtek
1537/38	Blasi Beham, Hans Bernhaimer, Christoff Kirchmair, Augustin Maier, Steffan Pfaffstetter, Valt Preuss, Wolfgang Rutenstock, Sebastian Schmid Stadthauptman, Wolfgang Schuman
1538/39	Christoff Kirchmair, Michel Klee, Jacob Körbler, Augustin Maier Stadthauptman, Steffan Pfaffstetter, Valt Preuss, Wolfgang Rutenstock, Sebastian Schmid, Wolfgang Schuman, Bartlme Wirt
1539/40	Christoff Kirchmair, Michel Klee, Jacob Körbler, Augustin Maier Stadthauptman, Steffan Pfaffstetter, Valt Preuss, Wolfgang Rutenstock, Sebastian Schmid, Wolfgang Schuman, Bartlme Wirt
1540/41	Christoff Kirchmair, Michel Klee, Jacob Körbler, Hans Lang Stadthauptman, Augustin Maier, Christoff Meichsner, Steffan Pfaffstetter, Valt Preuss, Sebastian Schmid, Mert Vorster, Bartholme Wirt,
1541/42	Hans Bernhaimer, Cristoff Kirchmair, Jacob Körbler, Hans Lang, Steffan Pfaffstetter, Valt Pruess, Sebastian Schmid, Georg Stokhinger, Mert Vorster, Bartlme Wirt, Mert Zirkendorffer
1542/43	Hans Bernhaimer, Wolfgang Dorffner, Jacob Körbler, Steffan Maurach, Valt Preuss, Thoman Reichentaler, Sebastian Schmid, Mert Vorster, Bartlme Wirt, Mert Zirkendorffer, <i>Hans Lang Stadthauptman, (11 fő!)</i> [Hans Lang nem szerepel az AP ezévi méltóságsorában]
1543/44	Hans Bernhaimer, Wolfgang Dorffner, Jacob Körbler, Hans Lang, Steffan Maurach, Thoman Reichentaler, Mert Vorster Stadthauptman
1544/45 (az Act. Prot. és a Gabbuch adatai nem egyeznek)	Wolfgang Dorffner, Michel Klee, Jacob Körbler, Hans Lang, Steffan Maurach, Valt Preuss, Thomas Reichentaler, Sebastian Schmid, Mert Vorster Stadthauptman, Bartlme Wirt, Mert Zirkendorffer [<i>Gabbuch: [Hans Vischer, Cristoff Partinger]</i>]

Évszám	Esküdtek
1545/46	domini senatores Joannis Bernhaimer, Wolfgangus Dorffner, Michael Klee, Jacobus Körbler, Joannes Lang, Stephanus Maurach, Valentinus Preuss, Joannis Reichentaler, Sebastian Schmid pilcatore, Martinus Vorster capitaneus Stadthauptman, Bartlme Wirt, Martinus Zirkendorffer
1546/47	Blasi Beham, Michael Klee, Steffan Maurach, Cristoff Partinger, Valt Pockh, Valentinus Preuss, Thomas Reichentaler, Sebastian Schmid, Hans Vischer, Bartlme Wirt, Mert Zirkendorffer
1547/48	Hans Lang, Steffan Maurach, Cristoff Partinger, Valtin Pockh, Valt Preuss, Thomas Reichentaler, Sebastian Schmid, Hans Vischer, Bartlme Wirt, Mert Zirkendorffer, [a margon betoldva: Michel Klee], Henricus Schoedelius Notarius Poseniensis [azaz Heinrich Schedel]
1548/49	Michel Klee, Steffan Maurach, Cristof Partinger Stathauptman, Valtin Pockh, Valt Preuss, Thomas Reichentaler, Sebastian Schmid, Hans Vischer, Bartlme Wirt, Mert Zirkendorffer, Heinrich Schedl notarius
1549/50	Mert Aichinger, Caspar Hainrich, Michel Klee, Hans Lang, Steffan Maurach, Cristoff Partinger, Valtin Pockh, Valt Preuss, Sebastian Schmid, Bartlme [Wirt] Purkircher, Mert Zirkendorffer, Heinrich Schedel Stadtschreiber Hans Maurach Stadtcamerer
1550/51	Mert Aichinger Stadthauptman, Caspar Hainrich, Michel Klee, Hans Lang, Steffan Maurach, Valt Preuss, Sebastian Schmid, Bartlme Wirt
1551/52	<i>Mert Aichinger, Caspar Hainrich, Hans Lang, Steffan Maurach, Mert Zirkendorffer, Wentzel Rurnschopf camerer</i>
1552/53	Michel Klee, Hans Lang, Hans Maurach, Valt Preuss, Sebastian Schmid, Bartlme Wirt, Mert Zirkendorffer Stadthauptman / <i>Mert Aichinger Stadthauptman</i>

Évszám	Esküdtek
1553/54	Mert Aichinger, Peter Eckher, Caspar Hainrich, Jacob Khien, Michel Klee, Hans Lang, Hans Maurach Stadthauptman, Cristoff Partinger, Valt Preuss, Bartlme [Wirt] Purkircher, Sebastian Schmid, Thomas Entzenwei Stadtschreiber, Cristoff Pfintzinger Stadtcamerer
1554/55	Peter Ecker, Caspar Hainrich, Jacob Khien, Michel Klee, Hans Lang, Sigmund Luttenberger, Hans Maurach Stadthauptman, Cristoff Partinger, Cristoff Pfintzinger, Bartlme [Wirt] Purkircher, Thomas Reichentaler, Thomas Entzenwei notarius, Wolfgang Kögl Stadtcamerer, Wolf [...] Spitalmeister
1555/56	Peter Ekher, Caspar Hainrich, Jacob Khien, Hans Lang, Sigmund Luttenberger, Hans Maurach Stadthauptman, Cristoff Partinger, Cristoff Pfintzinger, Bartlme [Wirt] Purkircher, Thomas Reichentaler, Hans Vischer, [<i>Lorentz Loy</i>], Thomas Entzenwei notarius, Wolfgang Kögl camerer
1556/57	Mert Aichinger, Peter Eckher, Caspar Hainrich, Jacob Khien Stadthauptman, Michel Klee, Hans Lang, Sigmund Luttenberger, Hans Maurach, Cristoff Partinger, Cristoff Pfintzinger, Bartlme [Wirt] Purkircher, Thomas Entzenweiß Stadtschreiber, Jorg Gruebmlner camerer
1557/58	Peter Ecker, Caspar Hainrich, Michel Klee, Wolfgang Kögl Stadthauptman, Hans Lang, Caspar Liechtenperger, Sigmund Luttenberger, Hans Maurach, Cristoff Partinger, Bartlme [Wirt] Purkircher, Hans Vischer
1558/59	?
1559/60	Mert Aichinger, Peter Ecker, Georg Gruebmlner, Hans Lang, Caspar Liechtenperger, Sigmund Luttenberger, Hans Maurach, Mert Ofner, Sebastian Schmid
1560/61	Mert Aichinger, Georg Gruebmlner Stadthauptman, Lorentz Loy, Sigmund Luttenberger, Hans Maurach, Mert Ofner, Hans Vischer

Kurzív = bizonytalan

1/4. sz. melléklet

Hivatali pályák személyenként lebontva, a vagyoni helyzet metszésében

Rövidítések:

Tisztségek

B = Bíró

PM = Polgármester

KAM = Kamarás

J = Jegyző

VK = Városkapitány

Bergm. = Bergmeister

BT = Belső tanács tagja / esküdt polgár

KT = Külső tanács tagja / választott polgár

Vagyoni helyzet

rokon elit = közvetlen családtag végrendeletét ismerjük,
a besorolás a rokon vagyoni helyzetét mutatja
rokon kr = ld. fent

kr = végrendelete alapján a középértékhez sorolható
elit = a személy végrendelete alapján a vagyoni elithez tartozik
n. a. nincs adat

Eysenreich, Péter	Vagyon rokon elit	(1491/92) (PM)	(1492–94) (BT)	1494–99 –	1499/1500 BT
	Vagyon elit	1491/92 BT	1492/93 VK	1493/94 B	1494/95 PM
Kreuzer, Péter		1497/98 BT	1498/99 ?*	1499–1501 BT	1495/96 – B

* Ebből az évből nem ismerjük az esküdték és a választott polgárok nevét, elképzelhető, hogy Kreuzer ebben az évben is benne volt a tanácsban.

Lachenperger, Hans	Vagyon	1491/92	1492/93	1493/94	1494/95	1495/96	1496/97
	rokon elit	KT	–	KT	–	BT	–
		1497/98	1498/99	1499–1501	1501/02	1502/03	1503–06
		BT	?*	BT	?*	BT	VK
		1506–08	1508/09	1509/10	1510–13	1513/14	1514/15
		PM	B	–	B	BT	B
		1515/16	1516–18				
	PM		KT				

* Ezebből az évekből nem ismerjük az esküdtek és a válszott polgárok nevét, elképzelhető, hogy Lachenperger ezekben az évekből is benne volt a tanácsban.

Lausser, Lienhart	Vagyon	1491/92	1492–97	1497/98	1498–1504	1504–07	1507–1510
	n. a.	KT	–	KT	–	KT	–
		1510–14	1514–16	1516–20			
		KT	BT	KT			
Rieder, Steffan	Vagyon	1491/92	1492–94	1494/95	1495–97	1497/98	1498/99
	n. a.	BT	BT	B(BT)	PM	BT	?*
		1506–08					
		BT					

* Ebből az évekből nem ismerjük az esküdtek és a válszott polgárok nevét, elképzelhető, hogy Rieder ebben az évben is benne volt a tanácsban.

Tailnkás, Wolfgang	Vagyon	1491/92	1492–96	1496–98	1498/99	1499–1501	1501/02
	rokon elit	KT	–	BT	?*	BT	?*
		1502/03	1503–06	1506–08			
		BT	B	BT			

* Ezekből az évekből nem ismerjük az esküdték és a válsztott polgárok nevét, elképzelhető, hogy Tailnkás ezekben az évekből is benne volt a tanácsban.

Welser [/Frawenmarcker], Niclas	Vagyon	1491/92	1492–94	1494/95	1495–97	1497/98	1498/99
	elit	KT	–	BT	–	BT	–
		1499–1501	1501/02	1502–04	1504–06	1506/07	1507–09
		BT	?*	Bt	–	KT	BT

* Ebből az évekből nem ismerjük az esküdték és a válsztott polgárok nevét, elképzelhető, hogy Rieder ebben az évben is benne volt a tanácsban.

Baier (/Payr/Pair), Mathes	Vagyon	1492/93	1493/94	1494/95	1495/96	1496–1502	1502/03
	elit	KT	KAM	–	BT	–	B
Piburger, Hans*	Vagyon	1493/94	1494–98	1498–1500	1500/01		
	kr (/rokon elit)	KT	BT	–	BT		

* 1491–1496 között Jörg Piburger volt a városi jegyző, kapcsolatuk nem tisztázott.

Aigner*, Jacob	Vágyon	1494/95	1495/96	1496/97	1497/98	1498/99	1499/1500
	elit	VK	BT	–	B	B/PM**	B
		1500–04	1504–08				
		PM	BT				

* Egy 1481. évi végrendelet szerint abban az évben egy Wolfgang Aigner nevű polgár a belső tanács tagja volt. Ismerjük ifj. Jacob Aigner fivérének, Hans Aignernak a végrendeletét 1495-ből, Jacobét 1511-ből, fiáét 1516-ból.

** Nem ismerjük a méltóságsort. Ortway közlése alapján (PVT III. 384. p. és 397. p.) nem lehet egyértelműen eldönteni Aigner tisztségét.

Dorner, Wolfgang*	Vágyon	1494–96	1496/97	1497/98	1498–1500	1500/01	1501/02
	elit	KT	–	KT	–	KT	–
		1502/03	1503/04	1504–09	1509/10	1510–14	1514–16
		KT	–	BT	***	BT	KT
		1516–18	1518/19	1519–22			
		BT	B	BT			

* 1488-ban említik egy végrendeletben, abban az évben még nincs tisztsége.

* Ebből az évből nem ismerjük az esküdték és a válsztott polgárok nevét, elképzelhető, hogy Dorner ebben az évben is benne volt a tanácsban, esetleg válsztott polgár volt.

Heuteur, Jacob	Vágyon	(1488/89)	1489–94	1494/95	1495–1502	1502–08
	elit	(BT)		BT	–	BT
Knoll, Wolfgang	Vágyon	(1488/89)	1489–92	(1492/93)		(1494–97)
	n. a.	(BT)	–	(BT)		(BT)
		1499/1500				–
		BT				

Holtzer, Andre*	Vagyon	1492/93	1493/94	(1494/95)	(1495/96)	(1496/97)	1497/98
	n. a.	B	-	(BT)	(BT)	(BT)	KT
* Ismerjük végrendeletét 1500-ból.							
Vorster, Wolfgang*	Vagyon	1495/96	1496/97	1497/98	1498-1500	1500-02	1502-04
	elit	KT	-	PM	-	B	BT
		1504-06	1506-08	1508/09	1509/1510	1510/11	1511/12
		PM	B	PM	B	BT	KT
		1512/13	1513-16	1516/17	1517/18	1518/19	1519-23
		-	BT	KT	-	BT	B
	1523-25	1525-28	1528/29				
	???	BT	B				

* 1529. évi végrendelete még biróként említi. Még ebben az évben meghalt. Erre utal, hogy 1530-ban már nem találkoztunk vele a méltóságsorban, illetve a Krisztus Teste céh 1529. évi taglistáján áthúzva szerepel neve, ami ugyancsak megerősíti feltételezésünket (MOL MF C1430 p. 25).

** Ezekből az évekből nem ismerjük az esküdtek és a választott polgárok nevét, elképzelhető, hogy Vorster ebben az időszakban is benne volt a tanácsban

Vechtnitzer, Wolfgang	Vagyon	1496/97	
	n. a.	BT	
Zeller, Thomas	Vagyon	1496-98	1498-1502
	n. a.	KAM	-
			1502/03
			BT

Schwertfeger, Hans	Vagyon	1498-1501	1501/02	1502-06	1506-1510	1510/11	1511-13
	n. a.	KAM	-	BT	-	BT	-
		1513-18	1518/19	1519/20			
Schamberger, Jörg	Vagyon	1499/1500	1500-02	1502-06	1506/07	1507/08	1508/09
	n. a.	KT	-	BT	KT	-	KT
Zeller, Jacob	Vagyon	1499/1500					
	clit	BT					
Rutenstock, Pangraz	Vagyon	1501-03	1503/04	1504-06	1506-08	1508-10	1510-12
	elit	KAM (?)*	-	BT	KT	-	BT
		1512/13	1513/14	1514-18	1518/19	1519/20	1520-23
		PM	KT	BT	PM	BT	KT
Ecker riemer, Georg	Vagyon	1502/03	1503-05	1505-08	1508/09	1509/10	1510/11
	elit	KT/KAM*	KAM	-	BT	***	BT
		1511/12	1512/13	1513-16	1516/17	1517-1520	1520-23
		-	BT	-	KT	BT	KT
		1523-25	1525-30				
	***	KT					

* A rendelkezésre álló források alapján nem egyértelmű, hogy ebben az évben Rutenstock, vagy Georg Ecker riemer volt-e a kamarás.

* A rendelkezésre álló források alapján nem egyértelmű, hogy ebben az évben Ecker, vagy Pangraz Rutenstock volt-e a kamarás.
 ** Ezekből az évekből nem ismerjük az esküdtek és a választott polgárok nevét, elképzelhető, hogy Ecker ezekben az éveken is benne volt a tanácsban, esetleg választott polgár volt.

Leopold, Caspar	Vagyon	1502-04	1504/05	1505-09	1509/10	1510-12	1512-16
	elit	BT	-	BT	?*	BT	VK
		1516-18	1518/19	1519/20	1520-23	1523/24	
		B	-	BT	PM	B	
* Ebből az évből nem ismerjük az esküdték és a választott polgárok nevét, elképzelhető, hogy Leopold ebben az évben is benne volt a tanácsban							
Meichsner, Michel	Vagyon	1503-05	1505-10	1510/11	1511-13	1513/14	1514/15
	rokon elit	BT	-	KT	-	B	PM
		1515/16	1516-20	1520-23			
		B	KT	BT			
Fuchsl, Caspar	Vagyon	1504-06	1506-08	1508-10	1510-12	1512/13	1513/14
	n. a.	KT (bergm.)	KT	-	KT	BT	KT
		1514-16	1516-18	1518/19	1519/20		
		BT	KT	BT	KT		
Voyt, Friedrich	Vagyon	1504/05	1505-07	1507/08	1508/09	1509-12	1512/13
	elit	KT	-	KT	BT	PM	KT
		1513/14	1514-16	1516-18	1518/19	1519/20	
		B	KT	PM	-	PM	

Haymer, Steffan	Vagyon	1505/06	1506/07	1507/08	1508-10	1510/11	1511-13
	n. a.	KT (?)	-	J	-	J	-
		1513-17	1517/18				
		BT	J				
Heuter, Steffan	Vagyon	1505/06	1506-08	1508/19	1509/10	1510/11	1511-14
	n. a.	KT (?)	-	BT	??	BT	-
		1514-16					
		BT					

* 1493. és 1494. évi végrendeletekben említenek Mathes Heuter nevű esküdtet.

** Ebből az évből nem ismerjük az esküdték és a választott polgárok nevét, elképzelhető, hogy Heuter ebben az évben is benne volt a tanácsban.

Metnpeck (/Metmpekh), Mert	Vagyon	1505/06	1506-13	1513/14	1514/15		
	n. a.	KAM	-	BT	KT		
Ödenpurger, Niclas	Vagyon	1505-08	1508/09	1509/10	1510-20	1520-23	1523-25
	kr	BT	KT	-	KT	BT	??
		1525-28	1528-33				
		BT	KT				

* Ezekből az évekből nem ismerjük az esküdték és a választott polgárok nevét, elképzelhető, hogy Ödenpurger ebben az időszakban is benne volt a tanácsban.

Gailsam, Hans	Vagyon	1506/07	1507/08	1508/09
	n. a.	Bt	-	BT

Kaiser, Hans	Vágyon	1506/07	1507/08	1508/09	1509/10	1510/11	1511/12
	kr	KT	-	KT	-	KT	-
		1512-14	1514-17	1517/18	1518/19	1519/20	1520-23
		KAM	-	BT	-	KT	BT
		1523-27	1527-37				
		-	KT				
Körbler, Jacob	Vágyon	1506-08	1508-10	1510-12	1512/13	1513-23	1524-30*
	elit	KAM	-	BT	-	BT	PM
		1530/31	1531/32	1532-34	1534-36	1536/37	1537/38
		B	BT	PM	BT	-	B
		1538-46					
		BT					

* Megjegyzendő, hogy 1523/24-ben nem tudjuk pontosan, hogy ki volt a polgármester.

Stokhinger pekhs, Georg	Vágyon	1506-08	1508-10	1510/11	1511/12	1512/13	1513/14
	n. a.	KT	KAM	-	KT	-	KT
		1514-16	1516-19	1519/20	1520-23	1523-25	1525-27
		-	KT	-	KT	?	KT
		1527/28	1528-30	1530-34	1534-38	1538/39	1539/40
		-	KT	BT	KT	-	KT
		1540/41	1541/42				
	-	BT					

* Ezekből az évekből nem ismerjük az esküdttek és a választott polgárok nevét, elképzelhető, hogy Stokhinger ezekben az években is benne volt a tanácsban, esetleg választott polgár volt.

Semblter (/Semler), Mert	Vagyon	1507/08	1508-10	1510-12	1512-16	1516/17	1517/18
	kr	KT	-	KT	BT	-	BT
		1518-20	1520-23	1523-27	1527-30		
Aichinger kürsner, Hans		-	BT	-	BT		
	Vagyon	1510-12	1512/13	1513-23	1523-25	1526-28	
	n. a.	BT	-	BT	?*	KT	
Schuss kürsner, Wolfgang	Vagyon	1510-12	1512/13	1513/14	1514-16	1516-20	1520/21
	n. a.	KAM	-	KT	-	KT	-
		1521-23					
		KT					
Klee, Hans	Vagyon	1510-13	1513/14				
	elit	BT	KT				
Marstaller, Steffan	Vagyon	1511-13					
	n. a.	BT					
Goldner, Sigmund	Vagyon	1512-17	1517/18	1518/19	1519/20	1520-23	1523-25
	kr	BT	VK	B	VK	BT	?*
		1525-29	1529/30	1530-33			
		BT	-	BT			

* Ezekből az évekből nem ismerjük az esküdték és a választott polgárok nevét, elképzelhető, hogy Aichinger ezekben az éveken is benne volt a tanácsban, esetleg választott polgár volt.

* Ezekből az évekből nem ismerjük az esküdték és a választott polgárok nevét, elképzelhető, hogy Goldner ebben az időszakban is benne volt a tanácsban.

Preuss, Vált	Vágyon	1514-16	1516-18	1518/19	1519-21	1521/22	1522/23
	n. a.	KAM	-	KT	BT	-	BT
		1523-25	1525/26	1526/27	1527-29	1529/30	1530/31
		??	KT	-	KT	-	KT
		1531-33	1533/34	1534-36	1536-43	1543/44	1544-51
		BT	-	PM	BT	-	BT
		1551/52	1552-54	1554/55	1555-57	1557/58	1558/59
		??*	BT	KT	-	KT	??
		1559/60					
		KT					

* Ezekből az évekből nem ismerjük az esküdték és a választott polgárok nevét, elképzelhető, hogy Preuss ezekben az évekből is benne volt a tanácsban, esetleg választott polgár volt.

** Az 1551/52. évi méltóságosor erősen hiányos, elképzelhető, hogy Preuss ebben az évben is esküdt polgár volt.

Rutenstock, Wolfgang	Vágyon	1516-18	1518-27	1527-32	1532-36	1536/37	1537-40
	elit	KAM	-	KT	BT	-	BT
	Vágyon	1516-19	1519/20	1520-23	1523/24	1524-28	1528/29
Vischer, Michel	elit	BT	-	BT	-	B	BT
		1529/30	1530/31	1531/32	1532-34	1534-36	1536/37
		B	-	BT	KT	BT	B

Hainrich, Peter	Vagyon	1517/18	1518/19	1519/20	1520/21	1521/22	1522-26
	n. a.	BT	-	BT	-	BT	-
		1526/27	1527/28	1528-34	1534/35	1535/36	1536/37
		BT	-	BT	-	BT	-
		1537/38					
		KT					
Eysenreich, Sebastian	Vagyon	1518-20	1520-25	1525/26	1526-28	1528-33	1533-36
	elit	KAM	-	BT	-	BT	VK
		1536/37	1537/38	1538/39	1539/40	1540-42	1542-45
		-	KT	-	KT	?*	KT
		1545/46	1546-49				
		?*	KT				

* Ezekből az évekből nem ismerjük a választott polgárok nevét, elképzelhető, hogy Eysenreich ebben az időszakban is választott polgár volt.

Klee, Michel	Vagyon	1520-22	1522-25	1525/26	1526-29	1529-30	1530/31
	elit	KAM*	-	BT	-	KT	PM
		1531-36	1536-38	1538-41	1541-43	1543/44	1544-51
		B	PM	BT	PM	B	BT**
		1551/52	1552-55	1555/56	1556-58		
		?***	BT	-	BT		

* 1520/21-ben kérdéses, hogy kamarás, vagy csak választott polgár.

** 1547/48-ban az AP eredeti méltóságsorában nem szerepel, később toldották be a margón.

*** Az 1551/52-es méltóságsor erősen hiányos, elképzelhető, hogy Klee ebben az évben is esküdt polgár volt.

Hakowitz, Andre	Vagyon	1521/22	1522-24	1524-26	1526/27	1527/28	1528/29
	elit	KT	KAM*	-	BT	-	BT
		1529/30	1533/31	1531/32	1532/33	1533/34	1534-37
		KT	-	PM	KT	-	BT

* 1522/23-ban kérdéses, hogy kamarás, vagy csak választott polgár.

Kirehnair, Cristoff	Vagyon	1524-26	1526/27	1527/28	1528/29	1529/30	1530/31
	n. a.	KAM (?)	-	KT	-	KT	-
		1531-42	1542/43	1543/44	1544-47	1547/48	
		BT	-	KT	-	KT	
Pfaßstetter, Steffan*	Vagyon	1524-28	1528-31	1531/32	1532-34	1534-36	1536-42
	elit	J	-	KT	-	KT	BT

* 1492/93-ból ismerünk egy Wolffgang Pfaßstatter (Steffan apja), aki ekkor a külső tanács tagja volt.

Baier (/Payr/Pair), Hans	Vagyon	1525-30					
	kr	BT					
Maier, Ambros	Vagyon	1526-28	1528-30	1530-34	1534/35	1535-40	1540-42
	n. a.	BT	-	KT	-	KT	-
		1542-45	1545/46	1546-49	1549/50	1550/51	
		KT	?*	KT	-	KT	

* Ebből az évből nem ismerjük a választott polgárok nevét, elképzelhető, hogy Maier ebben az évben is választott polgár volt.

Maier, Augustin	Vágyon	1526/27	1527-30	1530/31	1531/32	1532/33	1533-38
	rokon. kr	KT	-	BT	KT	-	BT
		1538-40	1540/41				
		VK	BT				
Raid pekh, Georg	Vágyon	1527/28	1528-30	1530-32	1532/33	1533-36	1536/37
	elit	KT	-	KAM	-	KT	-
		1537-39	1539-42	1542/43			
		KT	-*	KT			

* 1540-42-ből nem ismerjük a választott polgárok nevét, elképzelhető, hogy Raid ebben az időszakban is választott polgár volt.

Tailinkás, Michel	Vágyon	1527/28	1528-32	1532-34	1534/35	1535/36	
	elit	KT	-	KAM	-	KT	
Schuman, Wolfgang	Vágyon	1528-30	1530/31	1531-36	1536/37	1537-40	1540-42
	elit	KAM	-	KT	-	BT	-
		1542/43	1543-1546	1546/47			
		KT	-	KT			

Meichsner, Cristoff	Vágyon	1529-31	1531/32	1532-37	1537/38	1538-40	1540/41
	elit	BT	-	KT	-	KT	BT
		1541-43	1543-45	1545/46	1546-49	1549/50	1550/51
		-	KT	??	KT	??	KT
		1551-60	(1560/61)				
	-		(KT)**				

* Ebből az évből nem ismerjük a választott polgárok nevét, elképzelhető, hogy Meichsner ebben az évben is választott polgár volt.

* Valószínűleg már másik személy.

Bernhatmer, Hans	Vágyon	1530-38	1538-41	1541-44	1544/45	1545/46	1546/47
	rokon elit	BT	PM	BT	PM	BT	B
		1547/48					
		PM					
Schmid, Sebastian	Vágyon	1530-36	1536-38	1538-43	1543/44	1544-51	1551/52
	n. a.	BT	VK	BT	-	BT	??
		1552-54	1554/55	1555-59	1559/60		
		BT	KT	-	BT		

* Az 1551/52-es méltóságsor erősen hiányos, elképzelhető, hogy Schmid ebben az évben is esküdt polgár volt.

Beham*, Blasi	Vágyon	1531–33	1533/34	1534–38	1538–43	1543/44	1544–46
	elit	BT	–	BT	B	PM	B
		1546/47	1547–50				
		BT	B				

* Thomas Behem 1488/89-ben esküdt, Thomas Behem testamentumát 1494-ből ismerjük. A rokoni kapcsolat nem tisztázott.

Preuhofner, Jacob	Vágyon	1534/35	1535/36	1536–40	1540–42	1542–45	1545–47
	n. a.	KAM	–	KT	??	KT	–
		1547–49					
		KT					

* Ezekből az évekből nem ismerjük a választott polgárok nevét, elképzelhető, hogy Preuhofner ebben az időszakban is választott polgár volt.

Dorffner, Wolfgang	Vágyon	1535–37	1537–42	1542–46	1546–50	1550/51	
	elit	KAM	–	BT	–	KT	
Worster, Mert	Vágyon	1531/32	1532–37	1537–39	1539/40	1540–43	1543–46
	elit	KT	–	KAM	–	BT	VK
Wirt [/Purkircher], Bartlme	Vágyon	1538–43	1543/44	1544–51	1551/52	1552–58	1558/59
	n. a.	BT	–	BT	??	BT	??*
		1559/60					
		KT					

* Az 1551/52-es méltóságos erősen hiányos, elképzelhető, hogy Wirt ebben az évben is esküdt polgár volt.

** Ebből az évből nem ismerjük az esküdték és a választott polgárok nevét, elképzelhető, hogy Wirt ebben az évben is benne volt a tanácsban, esetleg választott polgár volt.

Grueber Hans	Vágyon	1539/40					
	elit	KAM					
Lang, Hans	Vágyon	(1510–12)	1540/41	1541/42	1542/43	1543–46	1546/47
	n. a.	(KT)*	VK	BT	VK	BT	PM
		1547/48	1548/49	1549–52	1552/53	1553–58	1558/59
		BT	PM	BT	–	BT	?**
		1559/60	1560/61				
	BT	PM					

* Nagy valószínűséggel még egy másik személyről van szó.

** Ebből az évből nem ismerjük az esküdték névsorát, elképzelhető, hogy Lang ebben az évben is esküdt volt.

Maurach, Steffan	Vágyon	1540–43	1543–52				
	kr	KAM	BT				
Zirkendorffer, Mert	Vágyon	1541–43	1543/44	1544–50	1550/51	1551/52	1552/53
	elit	BT	–	BT	–	BT	VK*

* Az AP 1552-es méltóságosra alapján (AP II fol. 60r). Egy 1552. október 16-án kelt végrendelet szerint viszont Mert Aichinger volt ebben az évben a városkapitány (AMB Prot. Test II. fol. 258v).

Gors goldschmid, Blassy	Vágyon	1542/43	1543–47	1547–49	1549/50	1550/51	
	elit	KAM	–	KT	–	KT	
Reichentaler, Thos	Vágyon	1542–49	1549/50	1550/51	1551/52	1552–54	1554–56
	n. a.	BT	PM	B	–	PM	BT
		1556–58					
	PM						

Lausser, Hans	Vágyon	1543–45				
	n. a.	KAM				
Partinger, Cristoff	Vágyon	1544/45	1545/46	1546/47	1547–49	1549/50
	rokon elit	BT (?)*	–	BT	VK	BT
		1553–58				
		BT				

* Csak a Gabbuchban szerepel esküdtként, az AP nem említi az 1544-es tisztújításkor.

Vischer, Hans	Vágyon	1544/45	1545/46	1546–49	1549/50	1550/51	1551/52
	rokon elit	BT (?)*	–	BT	–	PM	–
		1552–55	1555/56	1556/57	1557/58	1558/59	1559/60
		B	BT	B	BT	–	B
		1560/61	1561–63	1563/64	1564–66	1566/67	1567/68
		BT	??*	B	??*	BT	B

* Csak a Gabbuchban szerepel esküdtként, az AP nem említi az 1544-es tisztújításkor.

** Ezekből az évekből nem ismerjük az esküdték névsorát, elképzelhető, hogy Vischer ezekben az években is esküdt volt.

Pockh, Valt	Vágyon	1545/46	1546–50
	elit	KAM	BT
Rauch, Sigmund	Vágyon	1546–48	1548–50
	n. a.	KAM	–
			KT

Maurach, Hans	Vagyon	1548–50	1550–52	1552/53	1553–56	1556–58	1558/59
	rokon kr	KAM	–	BT	VK	BT	??
		1559–61	1561–63	1563/64	1564–66	1566/67	
	BT	??	BT	??	VK		

* Ezekből az évekből nem ismerjük az esküdték névsorát, elképzelhető, hogy Maurach ezekben az éveken is esküdt volt.

Aichinger, Mert	Vagyon	1549/50	1550/51	1551/52	1552/53	1553/54	1554–56
	n. a.	BT	VK	BT	VK (?)*	BT	PM
		1556/57	1557/58	1558–61	1561–63	1563/64	
	BT	B	BT	??*	BT		

* Egy 1552. október 16-án kelt végrendelet szerint (fol. 258v). Az AP 1552-es méltóságsora alapján viszont Mert Zirkendorffer (AP fol. 60r).

** Ezekből az évekből nem ismerjük az esküdték névsorát, elképzelhető, hogy Aichinger ezekben az éveken is esküdt volt.

Hainrich, Caspar	Vagyon	1549–52	1552/53	1553–58	1559/60	1560/61
	rokon kr	BT	–	BT	PM	B
		1561–63	1563/64	1564–66	1566/67	
	??	BT	??	BT		

* Ezekből az évekből nem ismerjük az esküdték névsorát, elképzelhető, hogy Hainrich ezekben az éveken is esküdt volt.

Rumschopf, Wentzel	Vagyon	1551/52	1552–57	1557/58	1558/59	1559–61
	rokon elit	KAM	–	KT	–	KT
Pflintzinger, Cristoff	Vagyon	1552–54	1554–57	1557–59	1559/60	1560–63
	rokon elit	KAM	BT	–	KT	–
						1563/64
						KT

Gruebmlüner, Georg	Vágyon	1556–58	1558/59	1559–61	1561–63	1563/64	1564–66
	rokon elit	KAM	–	VK	??	BT	??
		1566/67	1567/68				
		BT	VK				

* Ezekből az évekből nem ismerjük az esküdték névsorát, elképzelhető, hogy Gruebmlüner ezekben az években is esküdt volt.

Lichtenperger, Caspar	Vágyon	1557/58	1558/59	1559/60	1560/61	1561–63	1563/64
	rokon krt	BT	??	BT	KT	??*	PM
		1564–66	1566/67				
		??*	PM				

* Ebből az évekből nem ismerjük az esküdték névsorát, elképzelhető, hogy Lichtenperger ebben az évben is esküdt volt.
 ** Ezekből az évekből nem ismerjük az esküdték és a választott polgárok nevét, elképzelhető, hogy ezekben az években is benne volt a tanácsban, esetleg választott polgár volt.

Dremel, Thomas	Vágyon	1558–60					
	rokon elit	KAM					
Ofner, Mert	Vágyon	1555/56	1556–59	1559–61	1561–63	1563/64	
	kr	KT	–	BT	??	BT	

* Ezekből az évekből nem ismerjük az esküdték névsorát, elképzelhető, hogy Ofner ezekben az években is esküdt volt.

GÁL-MLAKÁR ZSÓFIA

ADATOK VERANCSICS ANTAL UDVARÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ

I. Az udvari kultúra és kutatása Európában és Magyarországon

A nagy múltú nemzetközi és európai udvarkutatás mára a hazai történészek, művészettörténészek, irodalomtörténészek érdeklődését is ismét a királyi és főúri udvarteremtés folyamata és annak részletei felé fordította. Habár a Főgel József, Fraknói Vilmos, Csánki Dezső nevével bemutatható generáció biztos alapokat tett le a magyar szakemberek későbbi munkái számára, mégis a nemzetközi kutatás már-már áttekinthetetlen mennyiségű publikált eredményeivel és módszertani irányzataival kell számolnia és felhasználnia a kutatóknak. Ezt a rendkívül sokrétű nemzetközi tevékenységet nem célom részletekbe menően és a teljesség igényével számba venni, azt már előttem az utóbbi időben Koltai András doktori disszertációjában¹ és R. Várkonyi Ágnes² legutóbbi tanulmányában megette, csupán olyan mértékben szeretnék utalni ezekre, amennyire azt gondolatmenetem kifejtése igényli.

Az udvar jelensége maga is kapcsolatok sűrű hálójaként értelmezhető és mint-hogy ezek a kapcsolatok nem álltak meg az országhatárokon, érthető talán ha a külföldi udvarkutatás módszereit, irányultságát és eredményeit itt említem. Ezt két tényező is motíválja. Egyrészt a tény: ha nem is nagy számban, de főnemeseink egy kis része szolgált a bécsi udvarban³ is, utazásaik során pedig több udvart is meglátogattak és többen külföldről házasodtak.⁴ Főpapjaink hasonlóképpen rendelkeztek külhoni udvari kapcsolatokkal, mint a vizsgált korszakban Oláh Miklós is Habsburg Mária királyné titkáráként egy ideig, 1531 és 1542 között, annak brüssz-

---

1 *Koltai András*: Batthyány Ádám és udvara, 1625–1659. Doktori disszertáció. Bp., ELTE BTK Doktori Iskola, 1999.

2 *R. Várkonyi Ágnes*: Tradíció és innováció a kora újkori Közép-Európa udvari kultúrájában. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk.: G. Etényi Nóra–Hom Ildikó. Bp., 2005. (A továbbiakban: *Idővel paloták... 2005.*) 60–113. p.

3 *Pálffy Géza*: A magyar nemesség a bécsi udvarban. In: *Rubicon*. 14. (2003) 11–12. sz. 77–80. p.

4 *Toma Katalin*: Nádasdy István európai tanulmányútja (1669–1670) A Kavalierstour alkalmazása a magyar főúri nevelési gyakorlatban. In: *Idővel paloták... 2005.* 191–214. p., illetve *Szilasi László*: „Vitéz-e vagy ájtatos?” I. Batthyány Ádám s „néhány fontos kicsiség”. Szeged, 1989.

szeli és hertogenboschi udvarában élt,⁵ később pedig sokat tartózkodott az uralkodó mellett Bécsben. Verancsics Antal pedig követségei során nemcsak a lengyel, hanem a francia és az angol udvarban is megfordult és ifjú kora tanulóévei alatt a padovai legmagasabb körökben is otthonosan mozgott. Alapvetően a magyar udvarok viszonyait olyan sajátos területnek tekintem, amelyet hiba lenne minden áron az európai mintákkal való összehasonlítás kényszerében éppen saját jellemzőitől megfosztani, de fontosnak tartom azon új szempontok megismerését is, amelyeket a külföldi udvarkutatások követtek.

Az udvar az európai államok történetében alapvető fontossággal bírt a XVI–XVIII. században, ahogyan azt a nemzetközi udvarkutatás már megállapította.⁶ Persze ezek jelentősége ebben a periódusban sem volt azonos, és különösen a társadalomhoz fűződő viszonyuk, s a politikai életben betöltött szerepük, funkciójuk, jellegük sokat változott. A XVI. században az európai viszonyok teljes átalakulását figyelhetjük meg az udvarok tekintetében. A kor Európájában már egy magyarországgal teljesen ellenkező gyakorlat kezdett érvényre jutni: azaz a főúri és főpapi udvarok elhaltak a szinte kormányzati eszközzé vált abszolutista uralkodói udvarok árnyékában, miközben itthon éppen a főúri udvarok virágoztak fel. Ennek minden bizonnyal az a sajátos történeti fejlődés volt az oka, melynek következtében a három részre szakadt országban megszünt az országon belüli központi helyet betöltő uralkodói udvar, s annak szerepét már sem az erdélyi, sem a bécsi Habsburg udvar nem tudta betölteni. Ebben az ún. vákuumban a főurak udvarai lettek a fölemelkedés lehetőségei.⁷ Ez a XVI. századi magyar viszonyokra vonatkozó megállapítás is jól mutatja, hogy mennyire nehézkes az udvar jelenségének meghatározása egyetlen fogalommal. Az udvar, mint különleges jelentőséggel bíró politikai, kulturális, gazdasági és ideológiai formáció a hatalmi koncentráció történetében a kezdetektől létezett. Bár mint fentebb már utaltam rá, általánosan elfogadott definícióról még elhamarkodott lenne beszélni, Stegmann már ismert tézise mégis nagy jelentőségű.⁸ Ez a definí-

5 *Fazekas István*: Oláh Miklós esztergomi érsek udvara (1553–1568). In: *Idővel paloták...* 2005. 343. p. (A továbbiakban: *Fazekas*, 2005.)

6 *Alberto Tenenti*: La corte nella storia dell' Europa moderna (1300–1700). In: *Le corti farnesiane di Parma e Piacenza*. I.; *Klaniczay Tibor*: Stílus, nemzet és civilizáció, Bp., 2001. (Régi Magyar Könyvtár, Tanulmányok 4.) 203. p. (A továbbiakban: *Klaniczay*, 2001.)

7 *Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek 1617–1708.* Sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta és az előszót írta Koltai András. Bp., 2001. 11. p. (A továbbiakban: MUR 2001.)

8 ... az udvar földrajzi, politikai, szellemi, kulturális és szociológiai entitás, a kollektívum alkotóelemeinek reprezentatív színtere, amelynek képe olyan, amilyenek a fejedelem megteremtí, összhangban azzal az eszménnyel, amilyennek az alattvalók elképzelik; olyan dinamikus kép, amely a személyek, a mechanizmusok és a rituálék szintjén is szimbolikus módon ábrázolha-

ció azonban koronként változó megfogalmazást nyert, hiszen az udvar szerepe, funkciója is más volt az egyes periódusokban.

Az udvarkutatás megszületése és fellendülése elsősorban a reneszánszsal foglalkozó kutatás érdeme mind hazánkban, mind külföldön, ahol természetesen ez a folyamat jóval előbb indult meg, mint itthon. Az udvar, mint az adott korszak intézményi, szervezeti kerete, mely a reneszánsz szellemiségének és művészetekben megnyilvánuló jelenségeinek elsődrendű forrása és gyűjtőbázisa volt, a kutatók figyelmét a korszak társadalmi, szervezeti kereteinek vizsgálata során keltette fel. Mivel e korban az udvar olyan reprezentatív módon, s néha már kizárólagosan képviselte a reneszánszra jellemző jegyeket, ennek kutatása mintegy determinálta is a tudományos vizsgálat ilyen irányú kiterjesztését.⁹

A magyar udvarkutatás helyzetéről szólva a fentebb említett, jelentős történelző generációk tagjai jó alapokat raktak le az ilyen irányú hazai vizsgálatok számára.¹⁰ Őket követően a magyar arisztokrácia szinte valamennyi jelentős családjának nagy alakjai körül kialakult (Rákócziak, Bercsényiek, Eszterházyak, Nádasdyak, Thurzók, Batthyányak stb.)¹¹ udvarokat, illetve az erdélyi fejedelmek udvarait is mind érintették már a kutatások. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudo-

tó. Röviden: az udvar az állam szimbolikus képe, amelyet a közösség ismer és elismer.” Az udvari élet művészete Itáliában. Szerk.: Vigh Éva. Bp., 2004., 30–31. p.

- 9 *Klaniczay Gábor*: Udvari kultúra és a civilizáció folyamata c. tanulmányát In: Magyar reneszánsz udvari kultúra. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes és Székely Júlia. Bp., 1987. (A továbbiakban: MRUK 1987) 17–52. p., illetve *Jeroen Duindam*: Myths of Power. Norbert Elias and the Modern European Court. Amsterdam, 1994. valamint *Klaniczay*, 2001. 196. p. Erről részletesen egy rövid tanulmányban igyekszem összefoglalást adni, megjelenés alatt a Gestában 2007. évi I. számában.
- 10 *Fraknói Vilmos*: II. Lajos és udvara. Bp., 1978., *Csánki Dezső*: I. Mátyás udvara. In: Századok 17. (1883) 6. sz. 515–581. és 617–667. p., *Fögel József*: II. Ulászló udvartartása (1490–1516). Bp., 1913., *Uő*: II. Lajos udvartartása 1516–1526. Bp., 1917., *Thallóczy Lajos*: I. Apafi Mihály udvara. In: Századok 12. (1878) 413–430. és 510–532. p., *Gindely Antal–Acsády Ignác*: Bethlen Gábor és udvara. 1580–1629. Bp., 1890., *Szádeczky Béla*: I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása I. Bp., 1911., *Veress Endre*: Báthory István lengyel király udvari számadáskönyvének magyar- és erdélyországi adalékai (1576–1586). Bp., 1918., *Radvánszky Béla*: Bethlen Gábor fejedelem udvartartása. Bp., 1888.
- 11 *Thaly Kálmán*: Társadalmi, művelődési és művészeti viszonyok hazánkban II. Rákóczi Ferenc fejedelemisége alatt. Bp., 1885., *Szabó Adorján*: II. Rákóczi Ferenc udvartartása. Közlemények Abauj-Torna vármegye és Kassa múltjából. 1912. 26–32. p., *Kovács József László*: Eszterházy Miklós udvara és a nyugat-magyarországi reneszánsz. In: MRUK 1987. 237–248. p., *Koltai András*: Batthyány Ádám és udvara, 1625–1659. Bp., 1999., *Lengyel Tünde*: Thurzó György nádor biccei udvara. In: Idővel paloták... 2005. 127–144. p.

mányi Intézetének 1970-ben megalakított Reneszánszkutató Csoportja¹² által elkezdett munka is igen jó hatással volt a reneszánsz társadalmi hátterével, intézményeivel, de különösen az udvarral foglalkozó szakemberek munkájára.¹³ A hazai udvar kutatás elméleti alapvetését szolgálta az elmúlt időszakban az udvari etika, az udvar jelenségének a XVI–XVII. század irodalmában való lecsapódását vizsgáló, konkrét forrásokat publikáló munkájában Vigh Éva.¹⁴ Zemplényi Ferenc ugyancsak irodalomtörténeti, de mégis történészek számára is értékes információkkal szolgáló munkája az udvarok lovagi kultúrájába nyújt betekintést.¹⁵ Mindezeket az előzményeket a kutatás egy olyan korszaka váltotta fel napjainkban, mely amellett, hogy törekszik újabb források szisztematikus feltárására és kiaknázására, a korábbi korszakok munkáit felülvizsgálva, a nagy európai folyamatokba illeszkedő, sőt azoknak új irányt jelölő módszertani ismeretekkel felvértezve igyekszik teljesebb képet adni az egyes udvarok társadalmi, művészeti, politikai beágyazottságáról. A XV. századtól kezdődően egyre több a királyi udvarra vonatkozó forrás, az udvari számadásoktól kezdődően a magánlevelekig és konvencióskönyvekig, naplókig, praebenda-jegyzékekig, fizetési meghagyásokig, számlákig, inventáriumokig és még sorolhatnánk a kutatás során jól hasznosítható forrásokat, amelyek megvilágíthatják a korabeli udvarok világát. Legújabbban Benda Borbála főúri étkezéseket feldolgozó tanulmányai,¹⁶ Sunkó Attila udvari hadakra vonatkozó vizsgálata,¹⁷ Koltai András udvari rendtartásokat bemutató forrásmunkája¹⁸ és Pálffy Géza ma-

---

12 *Klaniczay Tibor*: Pallas magyar ivadécai. Bp., 1985. 254. p.

13 Ilyenek például a *Studia Humanitatis* különböző nyelveken megjelenő tanulmányai, vagy a Humanizmus és reformáció az adott korszak egyes részletkérdéseinek is teret adó monográfiakötetci.

14 *Vigh Éva*: Éthos és kratos között: udvar és udvari ember a XVI–XVII. századi Itáliában. Bp., 1999. (Doktori Mestermunkák), illetve *Uő*: Az udvari élet művészete Itáliában. Szöveggyűjtemény. Bp., 2004.

15 *Zemplényi Ferenc*: Az európai udvari kultúra és a magyar irodalom. Bp., 1998.

16 *Benda Borbála*: Uradalmi étrend Csejtről 1623–1625-ből. In: *Történelmi Szemle* 38. (1996) 2–3. 277–314. p., *Uő*: Fogyasztási szokások és változásai a 17. századi főúri udvarokban. In: *Korall* (2002) 10. sz. 114–136. p., *Uő*: Étkezési szokások a magyar főúri udvarokban a 17. században. Ph.D.-értkezés. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Bp., 2004., valamint legújabbban *Uő*: „Szakácsot olyat fogadtam” A konyha személyzete a 17. századi magyar főúri udvarokban. In: *Történelmi Szemle* 47. (2005) 1–2. 15–46. p.

17 *Sunkó Attila*: Az erdélyi fejedelemség udvari hadai a 16. században. In: *Leváltári Közlemények* 69. (1998) 99–131. p.

18 MUR 2001.

gyar nemesek bécsi udvari tevékenységére¹⁹ és koronázási lakomákra vonatkozó tanulmányai²⁰ az udvari kultúra egy-egy szeletét már ezen új módszerekkel és forrásokkal bemutató munka eredményei.

Ennek a fellendülő hazai érdeklődésnek azonban a főpapi udvarkutatás mintha „mostohagyermeké” lenne, ugyanis meglehetősen kevés tanulmány született az utóbbi időben ezek feltárására, monográfia szintű feldolgozással pedig nem is találkozhatunk. Ennek természetesen lehet oka a források hiánya is, azonban, ha nem is találhatók olyan nagy számban, de más, elsődlegesen talán nem ezzel kapcsolatos iratok is nagy segítséget nyújthatnak a kutatásbant. Verancsics udvarának kutatása is egy ilyen specifikus terület. Tekintve, hogy a főpapi udvarok sajátosságainak feltárása még hiányos, fontos feladatnak tartom ennek további feldolgozását. Az eddig feltárt főpapi udvarok között említhetjük Pázmány Péterét,²¹ Estei Hippolitét.²² Ezek mellett azonban öröndetes, új fejleménye a kutatásnak egy, az Oláh Miklós udvarának feltárását elsőként adatokkal segítő tanulmány megjelenése Fazekas István tollából.²³ Jól használható továbbá a Szatmári György pécsi püspök, majd később esztergomi érsek mecénási tevékenységét, a körülötte kialakult familiárisi kört, humanista környezetet, mecénási tevékenységet vizsgáló monográfia is.²⁴ Hasonlóan a Jagelló-kori, majd Mohács utáni Magyarország egyik kimagasló főpap egyéniségét bemutatva érinti az udvarkutatás területét Laczlavik György Várday Pálról szóló tanulmánya, humanista körét, familiárisi kapcsolatait szintén

19 *Pálffy Géza: A magyar nemesség bécsi integrációjának színterei a 16–17. században.* In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk.: Fodor Pál–Pálffy Géza–Tóth István György. Bp., 2002. 307–331. p.

20 *Pálffy Géza: Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról.* In: Századok 138. (2004) 5. sz. 1005–1101. p.

21 Erre vonatkozóan lásd: *Bitskey István: Reprezentáció és mecénatúra Pázmány Péter udvarában.* In: *Idővel paloták...* 2005. 361–375. p., illetve Uő: *Pázmány Péter udvartartása.* In: MRUK 1987. 166–176. p., valamint MUR 2001. 75–79. p.

22 *E. Kovács Péter: Egy középkori utazás emlékei. Estei Hippolit utazása Magyarországon.* In: *Történelmi Szemle* 32. (1990) 1–2. sz. 101–127. p. (A továbbiakban: *E. Kovács*, 1990), őt megelőzően: *Alfonso Morselli: Ippolito I. d' Este e il suo primo viaggio in Ungheria.* Accademia di Scienze, Lettere e Arti di Modena. XV. Modena 1957. 196–239. p. De összefoglaló monográfia még ma sem született udvarára vonatkozóan hazánkban.

23 *Idővel paloták...* 2005. 343–361. p.

24 *Farbaky Péter: Szatmári György, a mecénás. Egy műpártoló főpap tevékenysége a Jagelló-kori Magyarországon.* Bp., 2002.

részletekbe menően elemzi.²⁵ Sajnos itt felsorolásunkat be is fejezhetjük, mint-hogy az említetteken kívül nem született önálló tanulmány a XVII. századig terjedő időszak főpapi személyiségeinek udvaráról. Jóllehet ide kíváncsnak még egy fejezet Verancsics pályafutásának bemutatásával is, azonban terjedelmi okokból ezt a jövőben egy külön cikkben végzem majd el.

II. Verancsics Antal érseki rezidenciái

A következőkben szeretnék felvázolni néhány, a kutatás eredményeként feltáruló részletet, melyek segíthetnek egy árnyaltabb főpapi udvar-kép kialakításában, s fő céljuk az, hogy bemutassák, milyen viszonyok között alkotott és kormányzott, s volt a nagypolitika részese a Mohács utáni korszak viszontagságai közepette Verancsics Antal. Elsősorban életének utolsó, esztergomi érsekként (1569–1573) töltött korszakát szeretném ebből a szempontból megvizsgálni.

Udvara térbeli elhelyezésének kérdése meglehetősen nehéz feladat, s nem is feltétlenül perdöntő jelentőségű egyetlen központ meghatározása e tekintetben. Tudjuk ugyanis a későbbi időszakokból, hogy az uralkodók, de a főurak is többnyire nem egyetlen helyen rendezték be udvartartásukat,²⁶ hanem mintegy folyamatosan, megőrizve valamit talán a kora középkori királyi udvarok itineráns jellegéből, látogatták udvarházaikat és esetleg városi, központi rezidenciájukban tartózkodtak, onnan irányították a hozzá tarozó uradalmat.²⁷ Ez egyébként sokkal inkább volt jellemző a nagy területtel rendelkező országok uralkodóira, világi és egyházi főuraira, mint a kis államokra tagolt itáliai vagy német fejedelemségekre.²⁸

Verancsics esetében, életének utolsó szakaszában Nagyszombat volt az érseki rezidencia elsődleges helyszíne, tekintve, hogy Esztergom 1543. évi, török általi elfoglalása miatt ide költöztek az érsekek. A püspökök illetve érsekek, mint egyházmegyéjük ordináriusai, rendelkeztek egyházi szempontból székhellyel ott, ahol a székesegyházuk állt. Mint földbirtokosok egyébként is szükségük volt a per-jogban szerepet játszó rezidenciára. Ez többnyire az egyházi székhelyen helyezkedett el, még ha emellett voltak is mellékrezidenciái, ahol az év egy részében tartó-

---

25 *Laczlavik György*: Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó Mohács előtti pályafutása. In: *Levél-tári Közlemények* 75. (2004) 2. sz. 3–43. p.

26 MUR 2001. 9. p.

27 *Kubinyi András*: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Bp., 1999. 218. p. (A továbbiakban: *Kubinyi*, 1999.)

28 *Cole*, 1997. 9. p.

kodtak.²⁹ A Szent István által alapított egyházmegyék központjai kezdetben nagyrészt egybeestek a világi tisztségviselő központjával.³⁰ Az ispáni várakban élő püspökök azonban a XV. század folyamán fokozatosan lettek egyházmegyéjük örökös főispánjai, kiszorítva a világi tisztségviselőket, s ezzel most már a püspökök és az érsekek is sajátjuknak mondhatták a várat, melyben laktak.³¹ Ezt a székhelyet veszítette el az esztergomi érsek 1543-ban Esztergom elestével, s kellett hosszú időre más székhelyre, Nagyszombatba költöznie.

De természetesen ismerve Verancsics közjogi feladatait és udvari elfoglaltságait Pozsony éppúgy jelentős központ volt, ahonnan levelei nagy részét is címezte. Minthogy 1570-től helytartói méltóságát gyakorolva ügyei gyakran szólították Pozsonyba, itt is volt udvarháza, és az országgyűlések idejére bizonyára hosszabb itt-tartózkodásra kellett berendezkednie.³² Természetesen a Habsburg udvar is gyakran kérte ki a gyakorlott diplomata főpap tanácsát és segítségét. Ezt a kettősséget bizonyítja az a kánoni kivizsgálási jegyzőkönyv is, amelyet Széchényi VI. György halála után vettek föl 1695-ben. Itt Kollonich Lipót azt nyilatkozta, hogy az érsekség hol Nagyszombatban, hol pedig Pozsonyban rezideál.³³ Tehát több mint egy század múltán is jellemző még, hogy az érsekek felváltva Pozsonyban és Nagyszombatban működnek.

Am emellett gyakran megjelenik Verancsics levelezésében „kedves Zniója”³⁴ is, ahol főként az elvonulásnak, pihenésnek és csendes elmélkedésnek, s az oly gyakran áhított alkotó munkának szentelhette idejét. Levelezése és a Magyar Országos Levéltár *Urbaria et Conscriptio*es nevű fondjában fellelt adatok alapján feltételezhető, hogy itt udvarháza épült, ahogyan a Nagyszombattól délre található Nyitra vármegyei településen, Vágsellyén is, amint arról Oláh Miklósnak írott levele is tanúskodik.³⁵

Az esztergomi érsekeknek állandó jellegű esztergomi rezidenciájuk mellett a XVI. századot megelőzően voltak kisebb Esztergom környéki nyaralóik és vadász-

29 *Kubinyi*, 1999. 213. p.

30 Uo. 214. p.

31 Uo. 1999. 217. p.

32 Érsekként ott volt az 1569. évi, 1572. évi országgyűléseken is. *Sörös Pongrác*: Adatok Verancsics Antal primás családi viszonyaihoz In: *Magyar Sion*. 11. (1897) 77. p. és 90. p. (A továbbiakban: *Sörös*, 1897.)

33 *Antal Beatrix*: Az esztergomi főegyházmegye állapota Kollonich Lipót érseksége kezdetén, 1695. In: *Egyháztörténeti Szemle* 6. (2005) 1. sz. 52. p. (A továbbiakban: *Antal*, 2005.)

34 *Sörös Pongrác*: Verancsics Antal további élete. *Magyar Sion*. 11. (1898) 365. p. (A továbbiakban: *Sörös*, 1898.)

35 *Sörös*, 1898. 351. p.

kastélyaik. Ezek között a XIII. században a Halemba szigeten épült nyaraló valószínűleg Verancsics korában is állt még, hiszen Kuthassy János érsek Pálffy Miklós és Petz Bertalan udvari tanácsos társaságában itt tárgyalt Murad budai pasával a magyar kézen lévő Esztergom és a török kézen lévő Eger várának tervezett cseréjéről 1598-ban. A drégelyi vadászkastélyból kiépített vár 1552-ben lett a töröké, Estei Hyppolit pusztamaróti és Bakócz Tamás rákospalotai nyaralói pedig már elpusztultak ekkorra. Bakócz pesti palotája sem maradt meg érseki kézben, s a visegrádi érseki házról, amelyen Estei Hyppolit még jelentős javításokat végeztetett, sincs tudomásunk.³⁶

A következőkben azt igyekszem majd megvizsgálni, hogy ezek a helyszínek milyen módon játszottak szerepet életében udvartartása szempontjából. Sajnos nem maradt fenn olyan általa kiadott udvari rendtartás, mint amilyenek az 1610-es évektől kezdődően váltak jellemzővé.³⁷ A XVII. század elejéig ugyanis, eddigi adataink szerint, többnyire nem, és később is csak kevés helyen tartották szükségesnek, hogy az udvari rendet írásba foglalják, minthogy az a domi- nusz és familiárisai között a szóbeliség határain belül élt.³⁸ Ilyen forrás hiányában csak az egyes helyek vizsgálatával, levéltári források segítségével lehet némiképpen tisztábban látni ezt a kérdést.

II. 1. Nagyszombat

Mindenekelőtt az ekkor hivatalosan is az érsek központjának számító Nagyszombat szerepét kell vizsgálni. A város éppen az érsekség ideköltözésének idején (1532–1543) illetve azt követően virágzott fel leginkább. Természetesen az ezzel együtt járó egyházi- és az érsek helytartói feladatai révén, világi igazgatási feladatok is növelték központi szerepét. A nagy számú egyházi ember és a káptalani iskola beköltözésével olyan szellemi központ is lett, mely magához vonzotta kora jelentős alakjait. A káptalani iskola a városi iskolával történő egyesítésének és oktatásának átszervezésével később főiskolai rangot nyert el, amely megvetette az alapjait a Pázmány Péter által alapított egyetemnek.³⁹ Többek között itt tanított

---

36 Zolnay László: Esztergomi érsekek palotái a középkorban. In: Művészettörténeti Tanulmányok. A Művészettörténeti Dokumentációs Központ Évkönyve. 1959–1960. Szerk.: Dávid Katalin és Németh Lajos. Bp., 1961. 202–203. p.

37 MUR 2001. 42. p.

38 MUR 2001. 42. p.

39 Esztergomi érsekek. 1001–2003. Szerk.: Bcke Margit, Bp., 2003. 258. p. (A továbbiakban: *Beke*, 2003.)

1560 körül a flamand származású humanista tudós, Nicolaus Ellebodinus,⁴⁰ de a sziléziai literátus, Lactantius Joannes Codicius⁴¹ vagy Arnoldus Gerardus Laurentius⁴² is, aki Ellebodiushoz hasonlóan flamand származású volt és Oláh Miklós hívására érkezett Nagyszombatba, végül szintén a pozsonyi iskola tudós tanárainak sorában említhető a konstanzi származású Georgius Tornoander⁴³ is. Ezt a kulturális és szellemi központ szerepet erősítette az is, hogy Oláh Miklós érsek 1562-ben letelepítette itt a jezsuitákat, akiknek kollégiumát szemináriummá szervezték, működését azonban a nagy 1567. évi tűzvész szakította meg.⁴⁴

Nem mellékes azonban az sem, hogy az újonnan ide érkező főpapi udvar és a kanonokok gazdasági szempontból sem jelentéktelen fogyasztópiacot jelenthettek.⁴⁵ Az érsek végleges ideköltözését követő évben, 1544-ben kezdték meg az új városháza építését, s nem sokkal később kezdődött a várostorony építése is, mely 1574-re készült el. A városfalakat is újjáépítették 1553 és 1556 között Pietro Ferrabosco irányításával.⁴⁶ Az említett munkálatok ideje tehát részben egybeesik Verancsics érseként itt töltött éveivel (1569–1573). Nagyszombat lakója volt ekkor a tudós, humanista Zsámboky János, akivel Verancsics számos levelet váltott és a kémtevékenységéről híres Trombitás János is ideköltözött 1577 végén.⁴⁷ Nagyszombat életében az 1560-as és 70-es évek egyébként is egy robbanásszerű fejlődést indítottak meg a török miatt biztonságosabb lakhelyet kereső kalmárok ide- vándorlásával. Az 1540-es évektől ideérkező kereskedők sikeres újrakezdése a 70-es évekre már láthatóvá vált és a város gazdasági felvirágoztatásában is megmutatkozott.⁴⁸

Nagyszombat falai mintegy 62 hektáros, megközelítőleg téglalap alakú területet fogtak körbe. A várost az észak-déli irányban átszelő Tyrnavka folyó osztotta

---

40 Rá vonatkozólag: *Mikó Árpád*: *Ianua mortis. Nicasius Ellebodius síremléke*. In: *Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére*. Szeged, 1990. 419–429. p. és *Klaniczay Tibor: Nicasius Ellebodius és poétikája*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 75. évf. (1971) 1. sz. 24–35. p. illetve *Klaniczay Tibor: Nicasius Ellebodius leuveni és római tanulmányai*. In: *Uő: Pallas magyar ivadákai*, Bp., 1985. 86–103. p.

41 *Fuzekas*, 2005. 346. p.

42 Uo.

43 Uo.

44 *Beke*, 2003. 259. p.

45 *Kubinyi*, 1999. 223. p.

46 *Granasztói György: A barokk győzelme Nagyszombatban*. Bp., 2004. 19. p. (A továbbiakban: *Granasztói*, 2004.)

47 Uo. 67. p.

48 *Bessenyei József: A kereskedelem helyzete Magyarországon 1526 után Bomemissza Tamás és a budai menekültek működésének tükrében*. Akadémiai doktori értekezés. 2004. (kézirat) (A továbbiakban: *Bessenyei*, 2004.)

ketté, ennek keleti oldalán feküdt egy kisebb dombon a város legrégebbi része, melynek legmagasabb pontján állt a Szent Miklós plébániatemplom.⁴⁹ A város életében meghatározó szerepet betöltő Kereszt utca keleti vége éppen innen, a Szent Miklós templomtól indult, s ide csatlakoztak be a Felső Piac és a Jeruzsálem utcák, az ezek által kimetszett területen települtek meg az érsek és egyéb egyházi személyek, s így ezt egyházi negyednek is nevezték. Ebben a délkeleti negyedben a házak számának növekedése mintegy 60%-os emelkedést mutatott 1529 és 1579 között, ami jól mutatja a környék egyháziakkal való betelepülésének folyamatát.⁵⁰

Nagyszombat történetére vonatkozóan a hosszú időn át 1579–1711 között, ugyanazon szempontok szerint vezetett adójegyzékek nagy iratcsoportja szolgáltat kiváló, már-már szociológiai jellegű forrást.⁵¹ A jegyzékben reverendusokként felüntetett személyek az egyháziakat jelölték, s az általuk birtokolt házak lejegyzésével körvonalazható a városnak általuk lakott területe, s épületeik jelentősége. A már említett Szent Miklós templom által uralt magaslaton a plébániatemplommal szemben helyezkedett el a szeminárium, korábban káptalani iskola és a plébánia, s a Felső Piac utca és a Kereszt utca sarkán, szintén a templommal szemben az érseki palota. Így a Felső Piac utcában egészen a klarisszák zárdájáig, illetve a Jeruzsálem utcában egészen a Jerikó utcáig fokozatosan egy vallási központ alakult ki.⁵² Ezen a területen a Felső Piac utca keleti házsorán, a már említett templom felé eső végen az érsekek fokozatosan palotává növekedett lakhelye helyezkedett el. Ezt még Oláh Miklós kezdte el építeni, s erről egy 1562-es évszámmal ellátott márványtábla is tanúskodik.⁵³ Ez az épület lehetett az, melyben Verancsics is lakhatott itt-tartózkodása idején. Ám 1612-ig nagy valószínűséggel csak szerény mértékben bővíthetett az akkor még szokványos polgárház méretű rezidencia. Emellett az adójegyzékek tanúsága szerint az érseknek még két ház volt a tulajdonában, a palotával szemkösti oldalon.⁵⁴ Ezekre az épületekre viszonylag kevés az adat a jegyzékekben, hiszen a város középületeinek nyilvánított házak egyfajta immunitást élveztek. Kereseti vagy terményadót nem vetettek ki ezekre a házakra, s házadót sem mindegyikre. Kuthassy János (1597–1601), a Verancsicsot nem sokkal követő érsek, 1577-től esztergomi kanonokként, előtte 1575-től a kanonoki iskola tanára-

49 *Granasztói*, 2004. 18. p.

50 Uo. 22. p.

51 *Bott'ankova, Maria*: Ku topografiji mesta Trnava v 16. storoči. Trnava. Okres a mesto. Štúdió. Zostavil Josef Simončík. Bratislava, 1980. 6. p. (A továbbiakban: *Bott'ankova*, 1980.)

52 *Granasztói*, 2004. 39. p.

53 Uo. 59. p.

54 Uo.

ként volt a város lakója. Már 1579-ben adófizetőként jegyezték be Felső Piac utcai és Jeruzsálem utcai házai kapcsán, Felső Piac utcai háza után pedig még 1584-ben is adót fizetett.⁵⁵ Egyébként pedig 1579-ben szerepel az adójegyzékben is érseki házként egy épület a Felső Piac utcában.⁵⁶

Pázmány idejében az érsek már házadót fizet, ami a palota jelentősebb kiépülését is igazolja, illetve a városi polgárok által érvényesített városi kiváltságjogok aktív gyakorlását. Bizonyos kanonokházaknak már korábban volt adómentessége, s ezek meg is maradtak, de a többi egyházinak már fizetnie kellett.⁵⁷ Mindezek a töredékes adatok azt látszanak igazolni, hogy Verancsics idejében az érseki rezidencia valószínűleg még egy polgárház kisebb mértékben kibővített változata lehetett, bár sajnos közvetlen adataink erre vonatkozólag nincsenek. A palotára vonatkozó újabb adat 1615-ből merül fel, amikor is Forgách Ferenc érsek életének utolsó évében elkészült az érseki palota hátsó szárnya, mely később könyvtárként szolgált. Kezdetben ez a szárny adott szállást a jezsuita kollégium diákjainak.⁵⁸ Végső formát a palota e hátsó traktusa Lippay György idején kapott, s ekkor került kialakításra itt a könyvtár is.⁵⁹ Lippay után Széchényi idejéből is van adat arra, szintén kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvéből, hogy a nagyszombati érseki palotát felújíttatta.⁶⁰ Ezek alapján is nagyon valószínű, hogy Verancsics idején az érseki palota csupán az utcafrontra néző, egy, esetleg kétsoros beépítésű, egyszerű udvarház lehetett, egyetlen téglalakú épület-tömbbel, melyet csak Forgách érsek idején bővíthettek egy a késő reneszánsz nemesi udvarház-beépítésre jellemző háromsoros beépítéssel.

II. 2. Pozsony

Annak ellenére, hogy Nagyszombat lett az érsekség hivatalos központja Verancsics levelei tanúsága alapján többet tartózkodhatott Pozsonyban. Az ország fővárosává lett városban az érsekek az akkori belvárosban és a külvárosban is használtak egy-egy épületet. A belváros központi területén az érsek udvarháza a Mészárosok te-

55 *Bott'ankova*, 1980. 125. p., 129. p.

56 Uo. 127. p.

57 *Granasztói*, 2004. 84. p.

58 *Farkas Gábor*: A nagyszombati Egyetemi Könyvtár az alapításkor. A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai III. Budapest–Szeged, 2001. 18. p.

59 *Borovszky Samu*: Magyarország vármegyéi és városai. Pozsony vármegye. Bp., é. n. 185. p. (A továbbiakban: *Borovszky é. n.*)

60 *Antal*, 2005. 55. p.

rén⁶¹ állt, a városháza közelében. Már 1370-ben említik a Püspök-házat,⁶² melynek helyén Batthyány József prímás építtetett hatalmas palotát 1778-ban.⁶³ A Batthyányt megelőző régi prímási palotáról és külső képéről a korai időkben nem lehet sokat tudni, rajz nem maradt ránk róla,⁶⁴ de bizonyos, hogy mögötte volt az érseki tizedudvar, ahová e járadékot begyűjtötték.⁶⁵ Azt is biztosan tudjuk, hogy volt egy Szent László tiszteletére felavatott kápolnája, melynek alapítóját Szécsi Dénes bíborosban tisztelik.⁶⁶ Alapítására az 1454-es évszámot említi Ortvay és 1486-ból szintén említik egy oklevélben.⁶⁷ De már 1343-ban is feltűnik, amikor Tamás mester pozsonyi kanonok a kápolnára hagyja egy könyvét és 1370-ben is szerepel egy Nagy Lajos által kiadott királyi rendeletben.⁶⁸ Ezek alapján valószínű, hogy az érseki kúria és a kápolna nem Szécsi alkotása, ő csupán átépíttette és díszítette.⁶⁹

A pozsonyi középkori püspöki kúriát 1548-ban Várday Pál esztergomi érsek alakíttatta át Martino Spazzo itáliai építésszel.⁷⁰ Ortvay szerint I. Miksa is koronázásakor 1563-ban e palotában lakott, valószínűbb azonban, hogy csak a koronázási lakoma színhelye volt a benne található ebédlőterem.⁷¹ A továbbiakban Oláh Miklós bővíthette, díszíthette a palotát 1562. szeptember 14-én kelt végrendeletének tanúsága szerint.⁷² Ezzel szemben Haiczl Kálmán úgy vélekedett, hogy Oláhnak nem volt pénze az építkezések folytatásához, így ő nem építkezett ott tovább.⁷³ Ezt a véleményt cáfolja viszont az az 1568-ból származó inventárium, mely az érseki

61 1879-től Batthyány térnek nevezik.

62 *Ortvay Tivadar*: Pozsony város utcái és terei. Hasonmás kiadás. Bp., 1991. 19. p. (A továbbiakban: *Ortvay*, 1991.)

63 Erre vonatkozóan részletesebben lásd: *Kelényi György*: Adatok a pozsonyi prímási palota tervezés- és építéstörténetéhez. In: A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve 1991. 233–236. p. (A továbbiakban: *Kelényi*, 1991.)

64 Lásd a 178. jegyzetet.

65 *Borovszky* é. n. 157. p.

66 A mai szlovák kutatás is egyelőre ezt az adatot fogadja el: *Malikova, Maria*: Nové poznatky o starej kaplnke sv. Ladislava v bratislavskom Primacialnom paláci. In: *Ars* 2. (1991) 120–127. p.

67 *Ortvay*, 1991. 20. p.

68 *Haiczl Kálmán*: A régi érsekprímási palota Szt. László kápolnája Pozsonyban. Pozsony, 1933. 4. p. (A továbbiakban: *Haiczl*, 1933.)

69 *Haiczl*, 1933 5. p.

70 *Kemény Lajos*: Az érsekprímások alkotásai Pozsonyban. Pozsony, 1941. 3. p.

71 Magyarország építészetének története. Szerk.: Sisa József és Dora Wieberson. Bp., 1998. 92. p. Haiczl Kálmán ezzel ellentétben kétféle, hogy Miksa és családja az új érseki palotában szálltak volna meg. Állítása szerint csak a koronázó ebéd folyt itt. *Haiczl*, 1933. 5. p.

72 *H. Takács Marianna*: Magyarországi udvarházak és kastélyok. Bp., 1970. 118. p. (A továbbiakban: *H. Takács*, 1970.)

73 *Haiczl*, 1933. 5. p.

palota 28 helyiségét jegyzi fel Oláh Miklós érsek halála után. A leírás szerint mind ez egy emeletes, nagyméretű, az udvartartás tagjait is befogadó épületben kapott helyet. Ebben az időben került sor a pozsonyi középkori királyi vár reneszánsz átalakítására is 1552–1563 között Pietro Ferrabosco irányításával.⁷⁴

A későbbiekben az érseki kúrián 1581-ben a Sárvárról és Érsekújvárról ismert Bernardus Magnus dolgozott.⁷⁵ Helyiségeinek száma, szerkezete az idők folyamán többször is változhatott, hiszen míg 1576-ban 29 lakóhelyiséget jegyeztek fel az épületben, 1601-ben már csak 17-et, de reprezentatív jellege mindvégig megmaradt, hiszen 1616-ban Forgách Ferenc halála után gazdag berendezést, vörös márványoszlopos helyiségeket, márvány asztalokat és több műtárgyat is említenek inventáriumában.⁷⁶ Mindenesetre bizonyos az, hogy a város politikai és reprezentációs életében fontos szerepet játszhatott, mert nagy, kényelmes termeit illetve nagytermét a primás vezette helytartótanácsi ülések lebonyolítására is használták a későbbiekben.⁷⁷ A pozsonyi belvárosi Püspök-ház XVIII. századi jelentősebb átépítéséig lényegében megmaradt olyannak, mint amilyen a XVI. század végén, Verancsics idején is volt, a nagyszombatihoz nagyon hasonló módon kiképzett szerkezettel.⁷⁸

Egy 1568. évi összeírás az akkori belváros falain kívül eső pozsonyi nyári rezidenciát felmérve egy erkélyes, 15 lakóhelyiségés kerti épületről számol be, mely a kúriához csatlakozott és egy fűthető szoba valamint egy oszlopokkal díszített tornác volt az emeletén az érsek számára.⁷⁹ A ház és a mellette lévő kert, melynek még virágágyásairól is pontosan beszámol egy 1616-ban elkészült inventárium⁸⁰ azt mutatják, hogy inkább egy főnemesi palotához, mint egy nemesi udvarházhoz állt közel megjelenésében az érseki nyári rezidencia. Arra nincsenek adataink, hogy Verancsics a fent említett, eredetileg Oláh által vásárolt kertet fejlesztette-e, de

74 *Klaniczay Tibor*: A múlt nagy korszakai. Bp., 1973. 202. p.

75 *H. Takács*, 1970. 119. p.

76 Magyar Országos Levéltár (= MOL) E 156 Urbaria et Conscriptioes. Fasc. 76. Nr.19. (A továbbiakban: MOL U et C)

77 *S. Lauter Éva*: Pozsony városa új szerepben. In: *Idővel paloták...* 2005. 158. p. (A továbbiakban: *S. Lauter*, 2005.)

78 A Batthyány-féle átépítések időszakából a következő adatokkal rendelkezünk. Minthogy a régi palotát előbb le kellett, hogy bontsák az új, grandiózusabb érseki palota felépítéséhez, ezért a Batthyány-féle építkezések első szakaszában a bontásra ítélt épületet az építész, Hefele Menyhért jelentéseiből ismerhetjük meg némileg. Hefele 1778. december 30-án kelt jelentésében a bontás előtt készített becslés a 14 helyiségű kúria berendezési tárgyait és kályháit sorolta fel, ez 53 tételt tett ki csupán. *Kelényi*, 1991. 235. p.

79 *H. Takács*, 1970. 118. p.

80 MOL U et C. Fasc. 76. Nr. 19.

végrendeletében utal egy, a külvárosban levő kertre, melyet unokaöccseinek hagyott.⁸¹ Ez nagy valószínűséggel azonban nem volt azonos az Oláh által vásárolt kerttel, hiszen azt, mint érseki birtokot nem adományozhatta volna tovább családtagjainak. Valószínű azonban, hogy komolyan foglalkozhatott a gyümölcsstermészéssel, hiszen Miksa császár 1573. március 18-án kelt levelében Verancsics kertjeiből kért oltóágakat a nemes magyar gyümölcsfák ültetéséhez bécsi rezidenciájának kertjébe: „... saját kertjeidből [...] kegyesen kérünk, hogy a megküldendő oltóágakról gondoskodj.”⁸² Verancsics nagyölvédi allódiúmán számos kiváló cseresznye- és szilvafaj virult,⁸³ s a konvenciókban megjelenő friuli származású nagyszombati kertésze⁸⁴ is azt bizonyítja, hogy nem volt számára idegen e művészetté váló elfoglaltság.

A fentiekben említett érseki kert területét Oláh Miklós vásárolta még érseksége idején, majd Lippay György alakította ki a több metszeten is megcsodálható formáját, mely érseki kert néven vált híressé.⁸⁵ A Lippay megbízásából, Lang Mauritius által készített rézmetszet-sorozat az érseki kertről igen fontos forrás lehet a kerthez épült nyári rezidenciára nézve. A díszkertet keletről határoló épület nyugatra néző, halastó felőli része reneszánsz ballusztrádos homlokzatával nem zárja ki az itáliai későreneszánsz hatásokat sem.⁸⁶ E forrás jelentőségét Stirling még inkább kiemeli abból a szempontból is, hogy nagy mértékben hasonlónak véli a városban található érseki palotát és a nyári rezidenciát a metszetek és az írásos források összevetése alapján.⁸⁷ Ahogyan azt Stirling is kifejti, tehát valóban nagy hasonlóságot mutathatott a két épület, persze nem lévén konkrét képi ábrázolás a régi Püspök-házról erről nem nyilatkozhatunk egyértelműen.⁸⁸ Az viszont bizonyos, hogy Lippay korára a nyári rezidencia továbbfejlesztése is megtörtént, hiszen itt a

81 Verancsics Antal összes munkái. Közli: Szalay László és Wenzel Gusztáv. I–XII. köt. Pest-Budapest, 1857–1875. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptorces.) (A továbbiakban: VAÖM) XI. köt. 325. p.

82 Uo. XI. köt. 271–272. p.

83 *Rapaics Raymund*: Magyar kertek. Bp., 1940. 61. p.

84 Primási Levéltár. Archivum Saeculare. Acta Protocollaria. Protocollum I. fol. 154. (A továbbiakban: PL AS. Acta Protocollaria. Prot. 1.)

85 *Stirling János*: Magyar reneszánsz kertművészet a XVI–XVII. században. Bp., 1996. 89. p. (A továbbiakban: *Stirling*, 1996.)

86 Uo. 95. p.

87 Uo.

88 Az egyetlen fennmaradt rajz csupán a palotához tartozó Szent László kápolnát ábrázolja, ez is azonban csak Batthyány József primás idején készült, amikor ő, mielőtt lebontatta volna a régi palotát, még készíttetett egy rajzot a kápolnáról (alaprajz és oldalmetszet) Jaczyg Györggyel, udvari mérnökével. *Haiczl*, 1933. 5. p.

metszeteken már egy hátsó traktussal is rendelkező, udvart kerítő szerkezetet láthatunk. Mindenesetre mára ez az egykor lenyűgöző épületből és szökőkutakkal, geometrikus elrendezésű virágtáblákkal, szobrokkal megkomponált kertből csupán egy Szent Györgyöt ábrázoló szobor maradt meg, mely ma is látható a belvárosban lévő primási rezidencia udvarán. Jelentőségét mutatja az is hogy Lippay, de a későbbi érsekek is előszeretettel használták diplomáciai fogadások, hivatalos politikai tárgyalások reprezentációs céljaira is a gyönyörű, nyugodt kertet. Nagy valószínűséggel szívesebben is tartózkodhattak itt az érsekek, mint belvárosi palotájukban.⁸⁹

Az eddigiek fényében, illetve az inventáriumokat tanulmányozva pedig azt mondhatjuk, hogy az érsekek ekkor, a XVI. század végén sokkal nagyobb hangsúlyt fektettek pozsonyi rezidenciáik fényének és kényelmének emelésére. Bármennyire is nagy szerepe volt Nagyszombatnak, mint szellemi központnak, az elsősorban kancellári, hivatali teendőikre koncentráló érsekek ebben az időben építkezéseikkel, gyakori tartózkodásaikkal is Pozsony központi szerepét erősítették. Noha ez a helyzet, ismerve a hamarosan fellendülő ellenreformációs irányzat erejét, rövidesen megfordul és Nagyszombat a XVII. század elején reprezentatív, építészeti szempontból is nagy jelentőségű műveket mutat majd fel.

Végül érdemes talán kitérnünk arra a kérdésre röviden, hogy az érseki palota mennyire illeszthető bele a korszak palotaegyütteseinek sorába, ami a terek funkcionalitását, használatát illeti. Ez meglehetősen nehéz kérdés, tekintve, hogy nagyon töredékesek a forrásaink erre vonatkozólag. Abból a néhány adatból, amivel rendelkezünk annyi mindenesetre kimutatható, hogy a XIV. században Nyugat-Európában elterjedt három alapegységből álló lakosztály⁹⁰ a pozsonyi palota esetében is megjelenik. Az érseki palota természetesen már Oláht megelőzően is sok gazdasági funkciót kellett, hogy ellásson, de mint tudjuk Oláh helytartói tisztséget is viselt, s ez még külön hivatali teendőket rótt rá, ahogyan Verancsicsra is, aki szintén országnagyként működött. Ennek megfelelően a palota leírása az 1566 körüli években egy olyan 29 helyiséges épületet mutat be, amelyben a hivatali és gazdasági funkciót ellátó termek jelennek meg nagyobb számban. Emellett a leírás beszámol az érsek „nagy szobájáról” és a mellette lévő „kisebb szobáról”, amelyek a „palotához”, valószínűleg egy

---

89 S. Lauter; 2005. 162. p. A továbbiakban a belvárosi palotával és a nyári rezidenciával kapcsolatos kutatás során született eredményeket terjedelmi okok miatt egy következő tanulmányban szándékozom közölni.

90 Buzás Gergely: Királyi lakosztályok a visegrádi palotában. In: „Quasi liber et pictura” Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. Bp., 2004. 104. p (A továbbiakban: Buzás, 2004.)

nagy fogadóteremhez kapcsolódtak.⁹¹ Ez az udvarról megközelíthető zárt udvaros, centrális elrendezés aztán lassan a XV. századra megváltozott az európai építészetben. Tekintve, hogy nagyobb, az épület belső szerkezetét érintő átalakítás csak Széchenyi György idején történt, az épület hosszú ideig őrizte ezt a formáját, ám ahogyan a későbbi inventáriumokból kiderült, egyes helyiségeket egybenyithattak, átalakíthattak, ami a megváltozott új igényeket is tükrözhetette. A XV. században Mátyás idején megjelenő, majd később is, Magyarországon a XVI. század végéig fennmaradó itáliai reneszánsz hatás lassan átszervezte a tereket, nagy valószínűséggel az udvari etikettben és szokásokban végbement változások nyomán. Az eddigi centrális tételrendezést, ahol a lakosztályok a központi fogadóteremből nyíltak jobbra és balra, most felváltotta egy lineáris, a termeket egyetlen láncolatként felfűző szerkezet,⁹² ahol a bejárat az első helyiségből nyílt. A Széchenyi idején történt emeletráépítés tekintetében is figyelembe kell vennünk ezt a tényezőt, valamint a szintén a XV. században elterjedő, új itáliai szokást az emeletenként elhatárolódó téli és nyári lakosztályok rendszerét, ahol a helyiségek az újabb emelettel mintegy megkettőződtek. Természetesen nem állíthatjuk tényként, hogy mindennek szerepe lett volna a Széchenyi-féle átépítésben, erre konkrét adataink nincsenek, de fontos felvetnünk a kérdést: mennyire határozhatta meg a terek funkcionalitását az etikett, a ceremóniális háttér, az érsekek ezt mennyiben adaptálhatták a helyi viszonyokra.

II. 3. Znióvárálja és Vágsellye

A fentebb már említett Znióvárálja és Vágsellye Verancsics levelezésében is megjelennek.⁹³ Mindkét Nyitra vármegyei település később fontos jezsuita központ lett, Sellyén kollégiumot is alapítottak, amit azután Forgách Ferenc nyitrai püspökként aktívan támogatott birtokadományokkal, építőanyaggal és templomi felszereléssel is.⁹⁴ Egy 1251. évi oklevél tanúsága szerint plébániáját IV. Béla király a premontreieknek adományozta. 1563-tól már Verancsics, mint egri püspök birtokában volt, tehát ez a tartózkodási helye életének egy korábbi szakaszához is köthető, de mindenképpen kiemelendő, mint mellékrezidencia. Ezt még egri püspökként építtette ki, melynek tanúbizonyságát egyik levelében is megtaláljuk.⁹⁵

---

91 *H. Takács*, 1970. 118. p.

92 *Buzás*, 2004. 111. p.

93 Znióra például: VAÖM IX. köt. 68. p. és X. köt. 71. p., Sellyére: IX. köt. 70. p.

94 *Beke*, 2003. 278. p.

Sokkal többet tudunk egri püspökként, majd esztergomi érsekként is a csendes visszavonulás helyeként gyakran használt zniói udvarházáról, melynek inventáriumma fennmaradt 1570. november 4-ei keltezéssel.⁹⁶

Verancsics 1563-ban nyerte el a turóci prépostságot Ferdinándtól, aki méltányolván Verancsics munkáját és ismerve püspöksége, Eger súlyos helyzetét mintegy jövedelmei kiegészítéseként adományozta neki. Minthogy a vár fenntartása felemésztette a törökök által folyamatosan pusztított püspökség jövedelmeit, nagy szüksége volt Verancsicsnak erre a méltóságra. Ebben az évben Ferdinánd felmentette őt az egri parancsnokság alól és azt Mágócsy Gáspárra testálta.⁹⁷ Verancsics kezében meghagyták az egyházkormányzati joghatóságot, cserébe az elhanyagolt turóci prépostság egyházi-szellemi életét kellett megújítania, s épületeiben is felújítania azt. Jövedelme ehhez a szempci vámhivatal évi 8000 forintjából származott.⁹⁸ Verancsics életének elkövetkezendő éveiben a Vágsellyén és Znión kialakított udvarházai a visszavonulás, a béke és pihenés szigetei voltak. Hivatalos útjait megszakítva mindig ide tért vissza, hogy megpihelve újra folytathassa munkáját. Amikor 1569-ben megkapta II. Miksától esztergomi érseki kinevezését az addigi egri püspökként kapott kárpótlást is vissza kellett adnia. 1570-ben Miksa elrendelte, hogy vezessék be Verancsicsot az érseki javakba,⁹⁹ amelyet követően a turóci prépostságot át kellett adnia.¹⁰⁰ Az ügyvel kapcsolatban az előbb említett inventárium maradt ránk, melynek tárgyi anyagát elemezve rekonstruálhatjuk Verancsics környezetét.

Az érsek házában, most nem számítva a konyhát, sáfárházat és egyebeket, egy kerek és négy négyszögletű asztal volt, valamint 10 szék két hosszú paddal, egy pohárszékkal és egy ággyal. Mindez meglehetősen csekélynek tűnik, de a későbbi korokkal szemben a XV–XVI. századi szobákat viszonylag szerényen, mondhatni egyoldalúan rendezték be, ebben az általános képben a polgárok lakásai azonban még mindig kényelmesebbek voltak, mint a nemeseké.¹⁰¹ Általában a fent felsorolt bútordarabokon kívül még egy-két láda, íróasztal lehetett a szobákban, melyeket Verancsics minden bizonnyal magával vihetett. E felsorolt bútordarabokon és az itt nem említett edényeken kívül a szobáknak kevés díszje volt, Erdélyhez képest itt a szőnyegek például igen ritkán fordulnak elő.¹⁰² Bár tudható, hogy Verancsics ebből

95 VAÖM. IX. köt. 70. p.

96 MOL U et C Fasc. 77. Nr. 11. fol. 172.

97 Ez 1563. dec. 1-én történt. *Beke*, 2003. 266. p.

98 *Beke*, 2003. 266. p.

99 *Sörös*, 1898. 369. p.

100 *Sörös*, 1898. 370. p.

101 *Szende Katalin*: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban. Pozsonyban és Eperjesen. Bp., 2004. 201. p. (A továbbiakban: *Szende*, 2004.)

a szempontból kivételt jelentett, mert igen szerette a szőnyeget, melyekből keleti követségei révén nem is csak egy díszíthette lakhelyét. Különösen szerethette azt a – később még említésre kerülő – faliszőnyeget, amely Dávid és Abigail történetét elevenítette meg.¹⁰³ A Dávid király életéből vett jelenetek népszerű témái voltak a gobelineknek a XVI–XVII. században és nagy valószínűséggel jó alkalmat jelentettek változatos alakok, férfiak, nők, harcosok bemutatására és minden bizonnyal meglehetősen impozáns méreteket igényeltek. Ezek a Dávid témájú gobelinek hazánkban is igen népszerűek lehetnek, s ezt nem csupán Verancsics kárpitja igazolja, hanem a szintén a bibliai király élete által ihletett két esztergomi, egy egyetlen darabból álló és egy három részes Dávid-sorozat.¹⁰⁴

Más fontos tárgyak is voltak emellett, melyeket összeírtak az inventáriumban. Két damasztból és tafotából készült oltárterítőről, valamint egy zöld színű aranybársony papi öltözetről, melyet Verancsics a plébániára hagyott, és egy ezüst kehelyről és fedőjéről, azon kívül egy tafotából készült zászlóról tesz említést még az inventárium.¹⁰⁵ Továbbá fontos megemlíteni még a szintén Verancsics nevéhez fűződő, a XVI. század első feléből fennmaradt vektigált, mely a különböző textilek egy röfnyi mennyiségére kivetendő vámtételeit közli, s ezzel pontos árkövetkeztésre ad módot.¹⁰⁶ Ennek alapján az említett arannyal átszőtt bársony egy röfjére 25 dénárt vetettek ki, a damasztra 20 dénárt, a velencei széles taftra pedig 5 dénárt.¹⁰⁷ Az inventáriumban felsorolt tárgyak érzékeltetik, hogy Verancsics szép és művészi iránt való vonzalma nem volt csekély, s hajlandó is volt áldozni erre, amint a textilek kikövetkeztethető ára is mutatja.

102 Szende, 2004. 204. p.

103 Siklóssy László: Verancsics Antal mint műpártoló. In: Budapesti Szemle. 174. k. 1918. 419. p.

104 Ezeket ma az Esztergomi Keresztény Múzeum őrzi és egykor valószínűleg a Németalföldről Németország keleti felébe, Emdenbe települt szövők kisebb műhelyének munkáját dicsérik a XVI. század második feléből, végéről. *Dutka Mária*: Az esztergomi Keresztény Múzeum gobelinjei. Bp., 1936. 57. p.

105 A damaszt, melyet a korban kamukának is neveztek mintás, de egyszínű selyemszövet volt, mely először 1380-ban tűnt fel a papi ruházat részeként és később is a díszruhák anyaga maradt, noha olcsóbb változatai is megjelentek. A bársony drágasága miatt végig az előklők díszruházatának anyaga maradt, mely az inventáriumban szereplő papi öltözcék esetében valószínűleg arannyal átszőtt lehetett. A taft vagy tafota ugyan kisebb értékű volt, a perzsa taftah szó alapján került nyelvünkbe, de szintén a selyemszövet egyik változataként ismerték, mely többnyire akkor is csak ünnepeken került elő és persze számos olcsóbb válfaja is kedvelté vált. (*Endrei Walter*: Patyolat és posztó. Bp., 1989. 156–162. p. A továbbiakban: *Endrei*, 1989.)

106 *Endrei*, 1989. 156. p.

107 Uo.

Tárgyairól szólva, maga is gyűjtötte a kelyheket, ivókupákat, s mivel ismerte Ferdinánd és Miksa műgyűjtés iránti vonzalmát valószínűleg ajándékozott is nekik ilyen tárgyakat, melyekre utalhat végrendeletének néhány szava is: „... quod in his, in quibus nunc fidelitatem et observantiam erga Maiestatem Suam declarare deberem, ea iam pridem [...] humiliter dedi et donavi.”¹⁰⁸ Tehát nagy valószínűséggel kincstára legszebb darabjait már életében eladományozhatta, ezért is oly szerény az a kép, melyet végrendeletéből nyerhetünk.¹⁰⁹

III. Verancsics Antal udvara és családja

Verancsics udvarára az öt körülvevő udvari családra vonatkozóan az esztergomi Primási Levéltár anyagában található egy kisebb forráscsoport, mely az udvari család tagjait név szerinti említi,¹¹⁰ valamint szintén itt, a Verancsics-protokollumok anyagában található a mintegy 49 alkalmazott konvencióját tartalmazó gyűjtemény.¹¹¹ Az udvari család tagjainak felsorolásakor nem találhatunk az iraton évszámot, ellenben a konvenciók mindegyike pontosan datált s ezek alapján mégis lehetséges a család névsorjegyzékének megközelítőleges datálása. A konvenciók 1570 és 1573 között születtek, s a protokollumban elfoglalt helyük alapján közöljük adataikat is a mellékletek között a család névsorral együtt. (1. illetve 2. sz. mellékletek.) Ezek alapján tehát udvari családja névsorjegyzékének lehetséges keletkezési ideje az 1570–73 közötti időszakra tehető.

Minden családi és az udvari család minden rangosabb tagja szolgálatát a dominusszal való szerződéskötéssel és eskütelletel kezdte meg. Ezek a konvenciók rögzítették a szolgálat kezdetének időpontját a családi fizetését és minden neki járó juttatást¹¹² valamint az úr anyagi köteleseit is szabályozta a családi szemből.¹¹³ E konvenciókat gyakran konvencióskönyvekbe foglalták.¹¹⁴ Az említett fizetés és juttatások mellett, melyek a Verancsics-féle konvenciókban többny-

108 VAÖM XI. köt. 317. p.

109 Ennek részletes tárgyalását lásd: *Gál-Mlakár Zsófia*: Egy 16. századi főpap végrendeletének tanúságai. Verancsics Antal testamentuma. Megjelenés alatt a Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolája Doktorandusz Fórumának előadásai 2006. évi füzetében.

110 PL AS. Acta Protocollaria. Prot. 1. fol. 67–68.

111 PL AS. Acta Protocollaria. Prot. 1. fol. 118–183.

112 MUR 2001. 14. p.

113 Uo. 15. p.

114 Ezek közül már többet ki is adtak: *Thaly Kálmán*: Késmárki Thököly Imre napló, leveleskönyve és egyéb emlékezetes írásai. Bp., 1896. (Monumenta Hungariae Historica, Scriptorum, 24.) illetve Lórántffy Zsuzsánna. Történeti család- és jellemrajz. Pest, 1872.; MUR 2001. 47. p.

re a gabona, bor, széna, ruha vagy ruhára adott pénz vagy posztó voltak, a familiáris vagy udvari személy feladatát is rögzítették rövid formában. A szerződések elemzésével áttekinthetővé válik a korabeli udvarok szerkezete és a különféle szolgáltatásokat teljesítő köre. Sokan és sokféle módon szolgálhattak egy főpapot, főurat. A szolgáltatásokat tekintve a főúri familiához tartozók között négy alapvető csoport különböztethető meg.¹¹⁵ Az első csoportban azokat találjuk, akik az úr gazdaságában, uradalmában tevékenykedtek a birtokigazgató, a prefektus irányításával officialisként, sáfárként, kulcsárként, kasznárként vagy majoros cselédként, mesteremberként.¹¹⁶ A második csoportot azok alkották, akik elsősorban katonai szolgálatot láttak el, többnyire az úr váraiban. Verancsicsnak Érsekújvár védelmének feladatait kellett ellátnia, ami mintegy 200 gyalogos és 250 lovas fenntartását jelentette;¹¹⁷ a konvenciók között találunk olyat is, amely Érsekújváron szolgáló katona szerződését rögzítette. Ezek esetében persze a várkapitány vagy a vár porkolábjá volt a felelős. Az úr familiájához tartoztak ugyan ők is, de többnyire nem az udvarban szolgáltak, hanem attól távol, az úr várában. Verancsics ugyan sokat tartózkodott Érsekújváron, hiszen szíven viselte annak építését, javítását, s számos gazdasági épület is az ő idejében épült fel a várban, de ő maga nem lakott itt, s udvarát sem tartotta itt.

Az első érsekújvári erődítményt Oláh Miklós érsek kezdte építtetni Esztergom eleste után, 1545-ben, azzal a céllal, hogy a Nyitrát és Vág völgyét, valamint az Esztergom és Pozsony közti országotat fedezze vele.¹¹⁸ Ez a Nyitra bal partján készült el, s négy sarokbástya, téglalap alaprajzú szerkezetet mutatott. Itt azonban a védelem feltételei kedvezőlenebbek voltak, s emiatt határozták már el 1571-ben, hogy elbontják, s a Nyitra jobb partjára helyezik, de most már egy korszerű kőből épített erődítmény formájában.¹¹⁹ Az építkezés 1580 és 1588 között zajlott, de mint említettük Verancsics is építkezett a várban. Az átépítésre vonatkozóan szintén található adatot a Verancsics-protocollumban. Egy 1573-ra datált alaprajz ugyanis már

115 MUR 2001 9. p.

116 Uo.

117 XVI. századi uradalmi utasítások I–II. Szerk.: Kenyeres István. Bp., 2002. (Fons Könyvek 2.) 203. p. (A továbbiakban: *Kenyeres*, 2002.)

118 Ugyan Várdai Pál megkezdte már itt az építkezést 1543–46 között, a kicsiny palánkvár, melyet Újvárnak neveztek el, birtokai védelmét kellett ellátnia, de jelentősége ekkor még csekély volt. *Kenyeres*, 2002. 202. p.

119 *Domokos György*: Ottavio Baldigara. Egy itáliai várfundáló mester Magyarországon. Bp., 2000. 38. p. (A továbbiakban: *Domokos*, 2000.) 1571. június 5-én kelt Prágában Niclas Graf zu Salm Franz von Poppendorf és Friedrich Zcrotin utasítása az új erődítmény helyének szemléléséről.

mutatja a később megvalósított hatbástyás elrendezést a korábbi négybástyás palánkvárral együtt.¹²⁰ Arra vonatkozóan, hogy az új erődítmény Ottavio Baldigara tervei alapján valósult volna meg, mint azt feltételezik, semmiféle bizonyíték nincsen.¹²¹

E rövid kitérő után folytatva az udvari família leírását: a katonai szolgálatot teljesítők csoportjával kapcsolatban meg kell jegyezzük, hogy gyakran ezeknek a személyeknek a feladatai szorosan összeolvadtak gazdasági funkciókkal is,¹²² különösen igaz ez az érsekség esetében az officiolátusi szervezettel kapcsolatban. Ennek a szervezetnek a gyökerei a Mohács előtti korszak egyházi igazgatásához nyúlnak vissza, melynek lényege az volt, hogy az oficiális bizonyos uradalom-részetet, officiolátusokat kapott igazgatásra. Tehát neki kellett a jövedelmeket beszédenie, s az uradalom gazdasági vezetőjének, az adminisztrátornak beszolgáltatnia. Ezért fizetést és ellátmányt kapott, de cserébe igazságszolgáltatási és rendészeti feladatokat kellett ellátnia. Abban az esetben, ha a rábízott birtokrész teljes vagy részbeni jövedelmét a maga javára szedte be, köteles volt bizonyos számú lovas katonával szolgálni a várban.¹²³ Az 1570-es, 80-as évekre az esztergomi érsekség mintegy 112 körüli számú birtokából, körülbelül 67-68 maradt meg, s ezek megközelítőleg 15 officiolátusra oszlottak.¹²⁴ A többnyire már a hódoltságban, vagy annak közelében fekvő officiolátusokat az érsekújvári tiszteknek és főlegényeknek osztották ki, hogy annak fejében magukat ellássák, s szolgáljanak a várban.¹²⁵ A konvenciók között természetesen megtaláljuk néhány oficiális szerződését is, melyekkel nem célunk további elemzéseket végezni, hisz szorosan nem kapcsolódtak az udvarhoz.

A família harmadik csoportjára rátérve az úr magánhadseregéről kell beszélünk, melynek tagjai ugyan nem laktak az udvarban, hanem saját házuknál, de szükség esetén kísérték urukat illetve fegyverrel szolgálták éves szabott fizetésért. Ők többnyire az úr familiárisai, vagy ahogyan e korban a forrásokban leggyakrabban szerepelnek, szervitorai voltak. E katonáskodó szervitori réteget birtokaikat vesztett vagy a meglévőt oltalmazó nemesek, a fölemelkedés lehetőségét kereső kismemesek, esetleg jobbágyi sorból származó, de nemesítést nyert elemek és pa-

120 PL. AS. Acta Protocollaria. Prot. I. fol. 196–197. Közölve: *Domokos*, 2000. 8. kép.

121 *Domokos*, 2000. 49. p.

122 *Varga J. János*: Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon. Bp., 1981. 13. p. (A továbbiakban: *Varga*, 1981.)

123 *Kenyeres*, 2002. 58. p.

124 *Fügedi Erik*: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Bp., 1981. 124. p. (A továbbiakban: *Fügedi*, 1981.) és *Kenyeres*, 2002. 58–59., 202–205. p.

125 *Fügedi*, 1981. 124. p.; *Kenyeres*, 2002. 58–59. p.

rasztkatonák alkották.¹²⁶ Ők jelentették a főúri és főpapi familia legjelentősebb rétegét, számukat tekintve is. A konvenciókban „egregius” jelzővel illetik őket, amiről röviden szólva annyit kell megjegyeznünk, hogy míg a megelőző évszázadban még az előkelőbb nagybirtokosokat nevezték csak így, addig most már devalválódva a végvári katonákat is megillette, akik között éppúgy volt jobbágsorból felemelkedő személy, mint birtokát veszített nemes.¹²⁷ Elnevezésük gyakran „főember szolgál”, „atyafi” vagy attól függően, hogy az udvarban lakott-e vagy sem „continuus” vagy „házi uraimék” formában szerepelt.¹²⁸ Akik continue, azaz állandóan az udvarban voltak, azaz ott is laktak, többnyire udvari előmenetelükben még csak az első lépcsőket tették meg, ugyanis „házi uraimék”¹²⁹ már a saját házukban lakva, idősebb, tekintélyt szerzett egyénekként már visszavonulhattak, de fizetésük megegyezett az udvarban lakókéval.¹³⁰ Ezek a familiárisok szolgálatukat tekintve igen sokszínű tevékenységet folytattak, hiszen mind magán- mind közügyekben szolgálták urukat. Közülük kerültek ki az úr uradalmainak, várának, udvarának legfontosabb tisztségviselői is. Udvarbeli helyzetük legfőképpen attól függött, hogy hány olyan közrendű szolgáljuk volt, akikre uruktól is fizetést kaptak. Általában a legalacsonyabb rangúaknak is volt legalább egy vagy két szolgálja, őket „viceuraiméknak” nevezték, a tekintélyesebb, a 3-6 lóval szolgáló szervitorokat pedig „főuraiméknak” címezték.¹³¹

Végül az udvar negyedik csoportjáról szólva magát az udvar személyzetét kell számba venni. Részletesebb tárgyalásukat itt mellőzném, hiszen tagjaik felsorolásával világossá fog válni különböző szolgálati tevékenységeik mibenléte. Itt inkább azt a folyamatot igyekszem vázolni, melynek folyamán valaki inasból a legelőkelőbb familiárisok közé emelkedett, természetesen mindezt egy főúr gyermekének példáján, hiszen egy egyszerű lovászból általában nem lett tekintélyes familiáris.¹³² Amint fentebb említettem, a nemesek egyre inkább a főúri, főpapi udvarokban látva alternatívát, gyermekeiket ide küldték.¹³³ Az ide kerülő kamaszokú gyermekek először inasokként, más megnevezéssel apródokként láttak el sze-

126 Varga, 1981. 12. p.

127 Magyarország története 1526–1686. Főszerk.: Pach Zsigmond Pál. Bp., 1987. 389. p. (A továbbiakban: MOT 1987.)

128 Uo. 13. p.

129 Uo. 15. p.

130 MUR 2001. 13. p.

131 Uo. 12. p.

132 A közrendű szolgálók számára a fegyver és ló szerzése jelentett emelkedést az udvari seregbe való jutással a familiáris személyes szolgálatából. Uo. 22. p.

133 Uo. 19. p.

mélyes szolgálatot uruk körül. Ezt követően kamarási, étekgóji vagy egyéb szolgálatba kerülve már lovasként is erősítették az udvari sereget, majd a már említett „continuuus” uraimék közé kerültek, és fontos levelek kézbesítésével, uruk kíséretét alkotva vagy más főurakkal, főpapokkal való tárgyalás során őt képviselve szolgálhattak, ezzel fontos tapasztalatokat és kapcsolatokat nyerve. A XVII. században a kiépülő jezsuita és protestáns iskolák már egyre jelentősebb szerepet játszottak a nemes ifjak nevelésében, de az udvari szolgálat még hosszú ideig kiegészítette a kitűnő iskolákban taníttatott gyermekek nevelését.¹³⁴

Az udvari rétegek rövid elemzését követően vizsgálom meg részletesen Verancsics udvarának tagjait, s feladataikat. A família névjegyzékének és a konvencióknak az együttes áttekintésével és egymást kiegészítő információinak számbavételével név szerint összesen 103 főt számláltam össze, aki valamilyen módon az udvarhoz tartozott. Természetesen ehhez hozzá kell számítani még a jelentősebb familiárisok szolgálóit is, akiknek számát csak becsülni tudjuk, hiszen többnyire nem említik őket. Mindezzel együtt megközelítőleg 130-140 főre tehetjük Verancsics udvartartását, ami persze összehasonlítva a megelőző korszakból ismert Estei Hyppolit udvartartásának számával,¹³⁵ annak mintegy fele csupán, viszont Oláh Miklóssal, elődjével nagyrészt megegyezett szerkezetében és létszámában is.¹³⁶

Udvarának talán legnagyobb létszámú részét azok a nemesi ifjak jelentették, akik apródként valamely nemesi család tagjaként kerültek ide tapasztalatot szerezni. Ők szám szerint 23 főt tettek ki, keresztnéveiket csak két esetben említik, egyébként csak vezetékneveikkel kell megelégednünk, ami persze azonosításukat is megnehezíti. A következőkben igyekszem az eddigi kutatásaim során valamilyen módon azonosított személyeket számba venni. A forrásokban szereplő Rudnay, Apponyi, Teleky, Pálffy, Révay, Zsámboky, Dersffy, Majtényi, Kubinyi családok a közéletben kiemelkedő szerepet töltötték be.¹³⁷

A Divék nemzetségből származó Rudnay családnak birtokai számos vármegyében voltak, de központjukat Nyitra vármegyében tartották. Az idők folyamán úgy tűnik a köznemesi hivatali rétegnél nem emelkedtek magasabb státuszba, XIX. századi nagy utódjuk, Rudnay Sándor prímás édesapja is köznemes-szolgabíró

---

134 MUR 2001. 20. p.

135 E. Kovács, 1990 114. p.

136 Fazekas, 2005. 352. p.

137 PL AS. Acta Protocollaria. Prot. 1. fol. 67.

volt.¹³⁸ Az 1637-ben egy birtokadományozás kapcsán feltűnő Rudnay László¹³⁹ tanulhatott esetleg Verancsics udvarában. Erre vonatkozó pontos adatunk azonban ezidáig még nincsen.

Az Apponyi család egyik korai tagja, Apponyi Péter már a XIV. században nyitrai ispánságot viselt, az ő Miklós nevű fia ágán született Apponyi II. Péter pedig 1517-ben II. Lajos udvarának tagja lévén az uralkodótól beiktató levelet szerzett javaiba.¹⁴⁰ Feleségétől Korlátkövi Zsuzsannától született egyik gyermeke István volt. Istvánnak Szunyogh Esztertől született gyermekei László, Péter, Pál és István közül valamelyik nevelkedhetett Verancsics udvarában az 1570-es években, vagy István testvére, János, Bekényi Orsolyától született Balázs nevű fia, aki Mérey Katalint vette feleségül.¹⁴¹ Bár egyelőre még nem azonosítható az udvarban szolgálatot teljesítő családtag, de arra rávilágítanak a családi viszonyok, hogy az udvar nagyszerű gyűjtőpontja volt a közeli vármegyék módosabb, hivatali tisztséget viselő nemesi családainak és a kapcsolatok tovább-építésével, házasságok kötésével fűzték még szorosabbra azt a viszonyrendszert, amelyben az érsek mindig talált megfelelően képzett szakembert szervitorai között az egyes feladatok ellátására.

A Teleky név az udvari ifjak listáján áthúzva szerepel, hogy ennek oka az illető távozása, vagy egyszerű tévesztés még bizonytalan, ugyanis a szervitorok között szerepel egy bizonyos Teleky János, aki talán azonos azzal a Teleky János deákkal, akit Czobor István küld maga helyett a kamarához 1574-ben.¹⁴² Elképzelhető, hogy Verancsics halála után Czobor szolgálatába állhatott. (Verancsics végrendeletében Czobor Imre nádorhelyettesre hagyott egy 40 Ft értékű kupát.)¹⁴³

A Pálffy család XVI. századi felemelkedéséről szerencsére már sokkal több információnk van, hála a közös szlovák-magyar fokozott figyelemnek és kutatásnak. A Pozsony vármegyei család Pálffy Pál nevű tagjának erdődi Bakócz Tamás érsek, bíboros testvérének, Balázsnek leányával, Klárával kötött házassága jelentette a fordulópontot az egyszerű köznemesi család életében.¹⁴⁴ A Pálffyak a XVI. század

138 *Beke*, 2003. 358. p.

139 MOL A 57 Magyar Királyi Udvari Kancellária Levéltára. Libri Regii. 9. köt. 38–42. p. (A továbbiakban: MOL Libri Regii.)

140 *Szlúha Márton*: Nyitra vármegye nemes családjai I. Bp., 2003. 36–37. p.

141 Uo.

142 MOL Magyar Kamara Archivuma E 41. Litterac ad cameram exaratac. (A továbbiakban: MOL E 41) 1574. No. 7 Czobor István levele a Kamarához, melyben maga helyett küldi Teleky Jánost ügyei intézésére. Szentmiklós, 1574. február 5.

143 VAÖM XI. köt. 323. p.

144 *Pálffy Géza*: A Pálffy család felemelkedése a 16. században. Pálfiocvi v novoveku. Vzostup významného uhorského šľachtického rodu. Zborník z vedeckej konferencie Bratislava 20. máj.

elején mind Pozsony vármegyében, mind Szlavóniában rendelkeztek birtokokkal, de nem tartoztak az ország jelentős családai közé, a vármegyei köznemesi réteg, szerényebb vagyonnal rendelkező, karrierjét katonáskodással, hivatalviseléssel és jó házasságokkal emelni akaró rétegébe tartoztak ők is.¹⁴⁵ Pálffy Pál fia, Péter is követve apja gyakorlatát, szerencsés házassága és a befolyásos Erdődy-rokonok támogatása hatására tovább emelte a család presztízsét. Felesége a Verancsics udvarában szintén sokat tartózkodó szerdahelyi Dersffy családból származó Zsófia lett.¹⁴⁶ Pálffy Péter 1567–68 táján ugyan meghalt, de gyermekei közül a legifjabb Miklós jelentős karriert futott be. Mint ismeretes az 1552-ben született Miklós az 1565 körüli évektől II. Miksa bécsi udvarában nevelkedett, a későbbi II. Rudolffal, s 1572-től annak udvartartásában szolgált.¹⁴⁷ Ő tehát nem nevelkedhetett Verancsics udvarában az 1570-es években, ahogyan a legidősebb Tamás fia sem, aki ezekben az években Besztercebányán, majd Várpalotán volt várkapitány.¹⁴⁸ Györggyel sem azonosítható a Verancsics udvarában tartózkodó ifjú, mert ő még 1562-ben meghalt egy ütközet során. Tehát csak az 1550-ben született István jöhet szóba, aki Győrben majd Csábrágon szolgált, végül pedig 1581-ben ennek prefektusa lett.¹⁴⁹ Életkorát tekintve is elképzelhető volt, hogy az 1570-es években Verancsics udvarában ifjúként tanulhatott, különösen azért is mert rokona, János, aki később Léván szolgált katonaként, az 1573. évi família-névsorban, mint szervitor szerepel.¹⁵⁰

A Révayak XIII. századig visszavezethető ősökkel rendelkező családjának felemelkedése is a XVI. században történt, amikor II. Lajostól 1519-ben Révay I. István és I. Ferenc címerbővítő adománylevelet nyertek.¹⁵¹ Később a szerémségi bir-

2003. Szerk.: Anna Fundárkova–Géza Pálffy. Bratislava–Budapest, 2003. 20. p. (A továbbiakban: *Pálffy*, 2003.)

145 *Pálffy*, 2003. 21. p.

146 Ő Dersffy János és Batthyány Perpetua leánya volt és a Pálffy család szlavóniai kapcsolatait erősítette, Batthyány Ferenc horvát-szlovén bán rokonságával, aki Perpetua testvére volt. Erre vonatkozóan még sok a bizonytalanság, hiszen a Dersffy család történetét kevésbé kutatták. Batthyány Perpetua másutt szerdahelyi Dersffy Miklós özvegyeként tűnik fel a zselicszentjakabi apátság kegyurasága adományozásának kapcsán. Lásd: Enyingi Török Bálint. A bevezetést írta és a forrásokat közléteszi: Bessenyei József. Bp., 1994. 161. p.

147 *Pálffy*, 2003 31. p.

148 *Takáts Sándor*: Erdődi Pálffy Tamás (1534–1581.) In: *Uő*: Régi magyar kapitányok és generálisok. Bp., 1928. 450. p.

149 *Pálffy*, 2003. 28. p.

150 PL AS. Acta Protocolaria, Prot. 1. fol. 67.

151 *Nagy Iván*: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. IX. köt. Pest, 1862. 701. p.

tokaik mellett az ország északi területein is birtokokat szereztek az I. Ferdinándnak a török elleni harcaiban tett szolgálatok folytán. Révay I. Ferenc 1521-ben már Báthory István nádor titkára, Ferdinándot szolgálva pedig egyre emelkedik karrierje. Révay I. Ferenc testvére István egyik fia, László¹⁵², a család trebosztói ágának megalapítója leszármazottai között keressük mégis azt a lehetséges személyt, aki Verancsics udvarában ifjúként jelen lehetett. László 1555-ben feleségül vette erdődi Pálffy Erzsébetet, akitől született gyermekei közül István, Kristóf, Miklós és Márton fiai jöhetnek szóba születési idejük okán, mint Verancsics udvarában ifjúként szolgálók. Közülük mégis talán Márton lehetett az, aki az udvarában jelen volt. Ő ugyanis Verancsics szervitorának, Esterházy Ferencnek leányát, Zsófiát vette feleségül már turóci alispánként.¹⁵³ Talán az udvarban jelenlévő ifjú Révay kapcsolatba került majdani apósával, s a két család a fiatalokban köthette össze sorukat. Ne felejtjük el, hogy Esterházy Ferencnek nem volt könnyű dolga, hiszen felesége 13 gyermekkel ajándékozta meg, akiknek kiházásításáról az egyébként is anyagi gondokkal küzdő apának nem lehetett könnyű gondoskodni, az udvari kapcsolatok pedig a legjobb terepet jelenthették a férjjelöltek kiválasztására.

Az ifjak között szerepel Sambucus megjelöléssel egy személy, akinek kilétét nem tudni biztosan. Csak sejthető, hogy a később Miksa udvari könyvtárosává lett humanista, orvostudományok iránt is érdeklődő, verselő történetíró rokona, esetleg fia lehetett. A Verancsicssal is élénk levelezésben álló és a pozsonyi humanista Radéczy-kör szívének számító Zsámboky¹⁵⁴ családját illetően meglehetősen kevés az információink. Egyetlen biztos adat, hogy János édesapja Zsámboky Péter halála után édesanyja Kewel Zsófia az 1573-ban Nagyszombatba költözött sikeres kereskedő, Bornemissza Tamás felesége lett. Zsámboky Pétertől öt gyermeke született, az egyetlen fiú, pedig János volt, négy leánytestvére közül háromnak a neveik és férjeik is ismertek.¹⁵⁵ Zsámboky Jánosnak tehát testvére nem, csak gyermeke tartózkodhatott Verancsics udvarában, esetleg valamelyik más rokona, de ezekről pontosabb információink nincsenek.

A szerdahelyi Dersffy család szintén igen jelentős személyeket adott az országnak ebben az időben. Verancsics udvarában talán az 1556-ban kassai főkapitány,

152 Pálffy, 2003. 29. p.

153 *Péter Katalin*: Eszterházy Miklós. Bp., 1985. 177. p. (A továbbiakban: *Péter*, 1985.)

154 *Ritoókné Szalay Ágnes*: Hortus Musarum: egy irodalmi társaság emlékei. „Nympha super ripam Danubii”. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből. Bp., 2002. 222. p. (A továbbiakban: *Ritoókné*, 2002.)

155 *Bessenyei*, 2004.

majd dunántúli főkapitány Dersffy István,¹⁵⁶ egyik fia, Miklós¹⁵⁷ vagy Ferenc tanulhatott egy ideig. Ferenc, mint tudjuk később főpohárnok, a királyi tanács tagja, honti és sárosi főispán lett. A sárosi váruradalmat zálogjogon bírta 1596-tól.¹⁵⁸ Az ország politikai életének jelentős alakja volt, akinek első felesége a szintén nem kevésbé jelentős Thurzó család Magdolna nevű leánya, majd az ő halála után Császárs Orsolya, Oláh Miklós unokaöccsének és Frangepán Annának leánya.¹⁵⁹ Az érseki udvarral fenntartott szoros kapcsolat tehát már Verancsicsot megelőzően Oláh Miklós idején is fennállhatott a két család között.

A Divék nemzetségből származó Majthényi család legősibb birtokai Trencsén, Nyitra, és Bars vármegyékben voltak, de hamarosan az egész ország területén szereztek birtokokat Pozsony, Túróc, Moson, Hont, Pest, Heves vármegyékben. A Zsigmond-korban szereztek meg Kesselkeő várát és Novák mezővárost,¹⁶⁰ melyek a Majthényiak központjaivá lettek. A család jelentős tagja a XVI. században Majthényi Bertalan, aki II. Lajos király főkamaraosa volt. A mohácsi ütközetben török fogságba került, ahonnan tetemes összegért szabadult csak meg, azután Ferdinánd kitartó híve volt és szegedi várkapitány lett.¹⁶¹ Feleségétől, a korszak jelentős famíliájából származó Gersei Pethő Margittól született fiai Gábor és János, György és László voltak. Lászlónak szintén László nevű gyermeke előbb pozsonyi kanonok lett, majd budai prépost, végül 1607-ben szerémi püspök.¹⁶² Talán Verancsics pártfogásának köszönhetően, az ő udvarában nevelkedve juthatott e pályára, természetesen minderről egyelőre nincsenek konkrét adataink.

A Kubinyi család két tagjának nevét már keresztnevekkel együtt feljegyezve találjuk a névjegyzékben, ami természetesen azonosításukat is megkönnyítette. A felsőkubinyi Kubinyiak ágán Kubinyi Kristóf 1578-ban nyert címerújító és címerbővítő levelet II. Rudolftól.¹⁶³ Ez a Kristóf számos levelet váltott Verancsicsal,

---

156 MOL E 41 1557. No. 4. Dersffy István kassai főkapitány levele Kassa város megerősítéséről és a felső-magyarországi dicáról. 1557. január 17.

157 MOL E 41 1576. No. 146. Szerdahelyi Dersffy Miklós levele a Magyar Kamarához vámmen-tességet élvező útjainak javításáról. Sztrecsén, 1576. május 26.

158 *Kenyeres*, 2002. II. köt. 519. p.

159 *Péter*, 1985. 34. p.

160 *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I. köt. Bp., 1996. 340.

161 *Neumann Tibor*: A Korlátkövcik. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században. Győr, 2007. 106. p. (A továbbiakban: *Neumann*, 2007.)

162 *Szerémi*: Emlékek a majthényi, kesselkeői és berencsi Majthényi bárók és urak családi levéltárából 1451–1728. In: *Történelmi Tár* 20. (1897) I. füz. 3. p.

163 *Kempelen Béla*: Magyar nemcs családok. VI. köt. Bp., 1913. 285. p.

egyik fia pedig, András azonosítható azzal a Kubinyi Andrással,¹⁶⁴ aki Verancsics udvarában jelen volt, a másik személy, Kubinyi Rafael pedig, Kubinyi I. Kristóf testvérének, Jakabnak volt a fia, aki részt vett a török elleni harcokban, ennek következtében hét és fél évre török rabságba is került. Miután rokonai tetemes összegért kiváltották, Verancsics udvarába került, ezt követően nem sokat tudunk életéről, halála időpontját sem ismerjük, annyi bizonyos, hogy utód nélkül halt meg.¹⁶⁵ Unokatestvére, András sorsa is hasonló lett, hiszen valamikor 1577-ben, szintén utód nélkül halt meg, bár őt apja jobb sorsra szánta, mint azt a Verancsics-csal folytatott levelezéséből megtudjuk. Kubinyi Kristóf ugyanis azzal a céllal küldte Verancsics udvarába fiát, hogy az egyházi pályára lépjen. Verancsics az ifjú Andrást azonnal pártfogásába vette és esztergomi olvasó kanonoki stallumot akart neki adni, hogy elég fedezetet nyújtson neki jogi tanulmányihoz, melyeknek céljából Rómába akarta küldeni.¹⁶⁶ Ez azonban Verancsics 1573. évi halálával miatt nem valósulhatott meg.

Keveset tudunk azonban a szintén említett Jakymowsky, Pinczy, Hathalmi, Ormány, Révész, Lachko, Theodosius, Bajcsy, Iváncsy, Perneszy, Somogyi és Babindály családkról.¹⁶⁷ Jakimowsky Pálra vonatkozóan értesülünk Verancsics végrendeletéből, hogy kamarási teendőket látott el, és valószínűleg ura nagyon megelégedett szolgálatával, mert két lovat és 300 forintot is hagyott rá.¹⁶⁸ Amint neve is utal erre, valószínűleg lengyel származású lehetett. A Pinczyekre vonatkozóan eddig nem sikerült azonosító adatot találnunk.

A Veszprém vármegyében is birtokos dalkai Hathalmi család¹⁶⁹ akkor válik jelentőssé, amikor Hathalmi I. Lázár 1517-ben címeres levelet szerzett, 1519-ben Veszprém vármegye alispánja lett, 1520-ban pedig Szarka Kelemen nevű társával veszprémi várnagy.¹⁷⁰ 1527-ben Szapolyai János pártjára állt, de 1534¹⁷¹ után már nincsen rá forrás. Három fia: György, László és Péter közül csak a két idősebbnek

164 A felső-kubinyi Kubinyi család története és leszármazása. Szerkesztik és kiadják: Kubinyi Ferenc és Kubinyi Miklós II. köt. 1906. 126. p.

165 Uo. 140. p.

166 VAÖM XI. köt. 200. p., 216. p. illetve 219. p.

167 PL. AS. Acta Protocollaria. Prot. I. fol. 67.

168 VAÖM XI. köt. 322. p.

169 Zala megye archontológiai és genealógiai adattára. 13–16. század. Szerk.: Szatlóczki Gábor. Arcanum CD-ROM 2004.

170 *Iványi Béla: A Hathalmi-család és középkori címerlevele.* In: Turul 56. (1942) 75. p. (A továbbiakban: *Iványi*, 1942.)

171 A Veszprém vármegyei Khetomywlak (Kéttomyulak) birtokába iktatja be Lázárt és fiait 1534-ben egy I. Ferdinánd által kiadott oklevél. MOL Libri regii I. köt. 221–222. p.

voltak leszármazottai, György fiától, aki 1542-től Thurzó Elek nyitrai várnagya volt, származó számos unokái közül szinte mindegyik katonai pályára lépett. Mátyás, 1589-ben tihanyi várnagy, Miklós, egy 1587-ben kelt irat szerint a pápai várban teljesített katonai szolgálatot.¹⁷² Pálról ugyan nincsenek ilyen adataink, de tudjuk viszont, hogy Mátyás fiának, Miklósnak felesége Kubinyi Zsófia lett, s talán ez nem véletlen, ha azt tekintjük, hogy az udvarbeli családok között gyakran kötöttek házasságok. Hathalmi Lázár László nevű fiától származó II. Lázár 1602-ben Perneszy György keszthelyi kapitány viselt dolgaival kapcsolatos eljárás lefolytatásában királyi emberként tűnt föl.¹⁷³ Hogy Hathalmi I. Lázár unokái közül melyik szolgált az udvarban Verancsicsot az azonban egyelőre nem állítható bizonyosan.

Az Ormány család Demeter nevű tagja királyi biztосként tűnik fel 1567-ben Johann Karling báró, a Magyar Kamara német tanácsosa és Paczoth János a Szepesi Kamara tanácsosa társaságában egy a számukra kiadott utasításban.¹⁷⁴ 1565-ben pedig már Sáros vármegye alispánja.¹⁷⁵ De ezen túl biztosan nem tudunk a családról, mivel egyes helyeken Ormányt Ormándynak is nevezik, ezért felvetődik a Vas vármegyei Ormándyakkal való azonosság lehetősége, akik a korszakban számos hivatali és katonai tisztséget betöltöttek.¹⁷⁶ Nem bizonyos az sem, hogy a névjegyzékben szereplő Rues vajon Révész-ként oldható-e fel és ha igen, akkor melyik családdal van dolgunk, ezt még további kutatásoknak kell tisztáznia. Továbbá az is bizonytalan, hogy a Lachko név a szántói Lack családot jelöli-e, vagy csupán egy egyelőre azonosíthatatlan keresztnévet kell értenünk alatta. (Bár szántói Lach Ambrus leányát, Erzsébetet a 16. század elején Hathalmi György vette feleségül,¹⁷⁷ és Ambrus apjának, Lászlónak testvére, Borbála pedig Perneszy Zsigmondhoz ment feleségül. Ezek a családok pedig mind jelen vannak Verancsics udvarában!)

A névjegyzékben találjuk a pusztai keresztnévként álló Theodosius megjelölést is. A 16. században feltűnik egy Sirmiensis névvel jelölt család, amelynek bizonyos Sebestyén tagja ekkor birtokokat szerez Trencsén vármegyében. Leszármazottja, Theodosius, pedig 1624-ben alnádor lesz,¹⁷⁸ hogy ez a Theodosius mennyiben azo-

172 Uo. I. köt. 222. p.

173 *Végh Ferenc*: Az én hitemre jöttek ide. Vizsgálat Perneszy György keszthelyi kapitány török kapcsolata ügyében. In: Levéltári Szemle 52. (2002) 2. sz. 5. p.

174 *Kenyeres*, 2002. 537. p.

175 MOL E 41 1565. No. 75. Ormány Demeter Sáros megyei alispán panasza a német zsoldosok számára állítandó fogatokkal kapcsolatban. 1565. július 29.

176 *Holub József*: Egy dunántúli egyházi nagybirtok élete a középkor végén. Pécs, 1943. 156–158. p. (A továbbiakban: *Holub*, 1943.)

177 *Iványi*, 1942. 77. p.

178 *Kempelen*, 1915. IX. köt. 382. p.

nosítható a Verancsics udvarában élövel, azt egyelőre nem tudjuk, ehhez is további kutatások szükségesek.

A Bajcsy család egyik tagja, János érsekújvári katona és fele részben nagysallói официális volt, akinek a Magyar Kamarától kapott ordinációját ismerjük 1574-ből.¹⁷⁹ Bajcsy János és Antal 1551-ben szereztek nemesi címeres levelet. Antal egyik fia, Sebestyén 1573-ban pedig birtokadományban részesült Pozsony vármegyében, míg testvére Péter 1608-ban kapott Thurzó Györgytől Geczelován és Benyolehotán kúriákat.¹⁸⁰ Talán közülük valamelyik lehetett jelen Verancsics udvarában. A Vas vármegyei Iváncsy család azon tagját, mely az udvarban tartózkodhatott egyelőre még nem sikerült beazonosítani. Annyi azonban biztosan tudható, hogy egy Ivánczy János nevű nagyprépostja volt a győri székesegyháznak, aki 1614-től pécsváradi apát lett, majd apostoli protonotárius és tinini püspök és 1599-ben Olmützben tanult.¹⁸¹

A Somogy vármegyei szintén köznemes Perneszyek nem kisebb személlyel kerültek rokonságba a XV. században, mint a nádor Szapolyai Istvánnal, akinek valószínűleg unokatestvérét, egyesek szerint testvérét, Orsolyát vette feleségül Perneszy Pál.¹⁸² Perneszy Pálné sírköve a porvai pálosok kolostortemplomában került elhelyezésre, amely pedig a Szapolyaiak kegyurasága alatt állt. Perneszy Pál előbb Garai László macsói vicebánja, alnádora majd Újlaki Miklós és Szapolyai Imre szlavón bánok mellett vicebán. A koronából kiemelkedő egyszarvút ábrázoló címerüket 1439-ben kapta.¹⁸³ Két fia, Imre és Zsigmond, illetve ezek fiai is fontos pozíciókat töltöttek be a korszak politikai elitjében. Imre Corvin János szolgálatában állt, később pedig Báthori György familiárisa lett, mint ahogy fia, Miklós is, aki 1518-ban a királyi tanács köznemesi ülnöke lett. Zsigmond fia, Ferenc pedig az utóbb három ízben is nádorrá lett Báthori István szolgálatában állt és később a szerémi püspökség kormányzója lett.¹⁸⁴ Zsigmond vagy Imre bármely fiának lezármazottja szolgálhatott Verancsics udvarában, pontosabb adatokkal erről azonban nem rendelkezünk, minthogy a Perneszyek családfájának kérdését sem rendezték még megnyugtatóan.

A névjegyzékben szereplő Somogyi családnév meglehetősen gyakorisággal fordul elő a magyar nemes családnevek között, adatok híján egyelőre nem beazonosítható,

179 *Kenyeres*, 2002. I. köt. 261–266. p.

180 *Kempelen*, 1911. I. köt. 220. p.

181 *Bedy Vince*: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. 400. p.

182 *Kubinyi András*: A Szapolyaiak és familiárisaik. Miskolc, 2004. *Studia Miskolcincensia* 5. 173. p. (A továbbiakban: *Kubinyi*, 2004.)

183 *Kubinyi A.*: i. m. 174. p.

184 Uo.

hogymely családról, s annak melyik tagjáról feltételezhető az udvari szolgálat Verancsicsnál. (Egy bizonyos Somogyi Mihály 1585-ben a garamszentbenedeki konvent tagjaként tűnik fel,¹⁸⁵ de ismerünk egy Somogyi Farkas nevű győri főkapitány-helyettest is 1603–1606 között.¹⁸⁶)

A Nyitra vármegyében birtokos Babindályak¹⁸⁷ a kevésbé tehető nemesi rétegekből kerültek ki, viszont számos alkalommal viseltek hivatali tisztségeket a vármegyében és több tagjuk gyakran foglalkoztatott ügyvéd volt¹⁸⁸ a nyitrai püspök familiárisaként. Babindály Gergely 1550-ben szombathelyi prefektus és udvarbíróként tűnik fel, előtte pedig 1544-ben Bars vármegyében adószedő volt.¹⁸⁹ Talán az ő fia teljesíthetett szolgálatot Verancsicsnál. De tudunk 1556-ban egy bizonyos Babindály Györgyről is, aki újabb Nyitra vármegyei birtokadományokat nyert I. Ferdinándtól.¹⁹⁰

Látható, hogy meglehetősen nehéz feladat ezeknek a családoknak, illetve személyeknek a beazonosítása, nem csupán a töredékes adatok illetve a keresztnevek hiánya okán, hanem mert a legtöbb nemesi családról nem készült modern családmográfia. E töredékes adatok alapján is leszűrhetjük azonban, hogy fontos közigazgatási és katonai karrierrel büszkélkedő családok tagjai tűnnek fel Verancsics Antal udvari familiájában, amelyek azonban többnyire a vármegyék katonáskodó, illetve hivatali tisztségeket viselő köznemesi rétegéből kerültek ki és emelkedtek egyes esetekben országos méltóságokig.

A fent tárgyalt udvari ifjak száma az udvartartás nagyságától is függött. Thököly Imrénél például 24 udvari ifjút találunk,¹⁹¹ de a XVII. században az udvarban tartózkodó ifjak és leányok száma ennél sokkal magasabb is lehetett, mint például a korabeli Magyarország egyik legjelentősebb főúranak: Batthyány Ferencnek és hitvesének Lobkowitz Poppel Évának Németújváron tartott udvarában 45 ifjút és 12 leányt jegyeztek fel 1608-ban.¹⁹² Az ifjak apródokként valamely jómódú birtokos család gyermekei voltak, s szolgálatba kerülésükkor, melynek életkori határai-

185 MOL Libri Regii. 4. köt. 701–705. p.

186 *Pálffy Géza*: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „élettrajzi lexikonból”). In: *Történelmi Szemle* 39. (1997) 2. sz. 277. p.

187 *Maksay Ferenc*: Magyarország birtokviszonyai a XVI. század közepén. Bp., 1990. 564. p. (A továbbiakban: *Maksay*, 1990.)

188 *Neumann Tibor*: Választott nemesi esküdtek Nyitra vármegyében. In: *Századok* 139. (2005) 2. sz. 281. p.

189 *Kenyeres*, 2002. II. köt. 676. p.

190 MOL Libri regii. 3. köt. 303. p.

191 *Radvánszky Béla*: Magyar háztartás és családélet a XVI–XVII. században. Bp., 1986. 178. p.

ról nem tudunk biztosat, az úr személyes szolgálatát látták el. Így például jelen voltak és segítkeztek reggel és este az úr öltözködésekor, s legalább két főnek, Pázmány Péternél három vagy négy apródnak, mindig jelen kellett lennie, azaz az ebédlőben vagy az audienciaházban várakoznia.¹⁹³ Nekik kellett a belső szobák rendjére és tisztaságára is vigyázniuk, sőt bizonyos udvarokban az úr ruházatának és tányérjának tisztítását is végezniük. Általában kettőtől öt évig terjedő ideig szolgáltak inasként, s volt, aki ezután elhagyta az udvart, de egyesek lovas ifjakként szolgáltak tovább. Őket többnyire étekgógnak nevezték, mert nemcsak lovas szolgálatot láttak el adott esetben, hanem az étkezéseknél ők hordták fel az étkeket és egészen a gyümölcs asztalra kerüléséig az úr asztala körül álltak, majd leszedve az asztalokat maguk is étkezni vonulhattak.¹⁹⁴ Lovas szolgálatukat már saját szolgáltaikkal együtt látták el, hogy mennyi ideig, arra nincs pontos adat, ez egyeseknél megnövelésükig tartott, de ez nem volt törvényszerű. Ebből a státuszból kiemelkedve a szervitorok közé kerülhettek, s már csak lovas szolgálatot láttak el szükség esetén.

Áttérve Verancsics udvarának másik nagy számú csoportjára, a familiárisokra, a következőkben azt vizsgáljuk, hogy a források alapján kik és milyen tisztet betöltő, feladatot ellátó személyek jelentették Verancsics közvetlen környezetét. Erre vonatkozólag az udvari névjegyzék itt is csupán a családneveket közli, de a konvenciókkal összevetve, már a személynevek is kiegészíthetővé válnak. Familiárisai között tehát az udvari névsor és a konvenciók alapján a következők szerepelnek: Esterházy Ferenc Galántáról,¹⁹⁵ Tarlódy Mihály,¹⁹⁶ Sándorffy Miklós,¹⁹⁷ Tapolczay Mihály,¹⁹⁸ Pesty János,¹⁹⁹ Cserépy Gáspár,²⁰⁰ bizonyos Merey,²⁰¹ akinek keresztnévét nem ismerjük, Keszthelyi János,²⁰² Chrikardy Mihály,²⁰³ Barnabás Oroszfalváról,²⁰⁴

192 *Kincses Katalin Mária*: Egy nyugat-magyarországi párhuzam: Batthyány Ferencné Lobkowitz Poppel Éva udvartartása. In: Erdély és Patak fejedelmasszonya Lorántffy Zsuzsanna. Szerk.: Tamás Edit. II. köt. Sárospatak, 2000. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei 41.) 175. p. (A továbbiakban: *Kincses*, 2000.)

193 MUR 2001. 23. p.

194 MUR 2001. 25. p.

195 PL AS. Acta Protocollaria. Prot. 1. fol. 147.

196 Uo. fol. 146.

197 Uo. fol. 129.

198 Uo. fol. 131.

199 Uo. fol. 118.

200 Uo. fol. 138.

201 Uo. fol. 143.

202 Uo. fol. 119.

203 Uo. fol. 134.

Tharnovszky Mátvás²⁰⁵ és Pálffy János,²⁰⁶ valamint Szuszkovith Pál,²⁰⁷ a nagyszombati érseki ház procuratora. Róluk összességében több adattal rendelkezünk, hiszen konvencióik is fennmaradtak.

A fent említett Esterházy Ferenc szerepét azért fontos kiemelni, mert Szerhazi Benedek és a galántai Besseney György leánya, Ilona gyermekeként a család felvirágzásának alapjait teremtette meg.²⁰⁸ Előbb Szempcen volt harmincados, majd 1590-ben, már mint Pozsony vármegye alispánja szerepelt abban az adománylevelben, melyben anyai örökségének Galántának birtokában erősítették meg.²⁰⁹ Elsőként ő írta nevét Eszterháznak galanthai előnévvel, amint ez konvenciójából is kiderül.²¹⁰ Feleségétől, Illésházy Zsófiától született Miklós, Dániel és Pál gyermekeik, kik közül Miklós nádori méltóságot is viselt, és a család további emelkedését biztosította azzal, hogy 1618-ban bárói címet kapott II. Mátyástól.²¹¹ Fontos adaléknak tartható még, hogy Ferenc felnőtt korában evangélikussá lett.²¹² Esterházy Miklós, apja katolikus sógorának, Magdolna nevű legidősebb leánya férjének révén már katolikus nevelésben részesült. A pozsonyi kamarai tanácsos, Kubinyi László vette ugyanis át Miklós nevelését. Arra nincsen bizonyos adatunk, hogy Ferenc mikor lett evangélikussá, de talán az sem lenne meglepő, hogy már Verancsics udvarában is evangélikusként volt jelen, hiszen Verancsicsnak számos protestáns, vagy akként gondolkodó barátja volt, szellemi nyitottsága ilyen akadályokat nem állíthatott, különösen, hogy a szintén udvarában jelen lévő Révayak is köztudottan protestánsok voltak. Ugyanúgy ahogyan Verancsicsot ez nem akadályozta abban, hogy unokaöccsét a nagynevű protestáns bártfai iskolába küldje Stöckel Anzelm mellé tanulni,²¹³ korábban pedig Révay Ferenc sem átalotta fiait Padovába küldeni, Wittenberg helyett.

---

204 Uo. fol. 135.

205 Uo. fol. 142.

206 Uo. fol. 141.

207 Uo. 113–116.

208 *Sarlay Soma*: Az Eszterházy család múltjából. In: Turul 54. (1940) 2. füz. 90. p.

209 Libri Regii. 4. köt. 666–667. p.

210 Lásd.: 196. jegyzet.

211 Libri Regii. 6. köt. 712. p.

212 *Péter*; 1985. 32. p.

213 *Frankl Vilmos*: Révai Ferencz nádori helytartó fiainak hazai és külföldi iskoláztatása. 1538–1555. Bp., 1872. (Értekezések a történeti tudományok köréből. 2.) 11. p.

Tarlódy Mihályról annyit tudhatunk egy 1568-ban általa írt jelentésből, hogy a kamara alkalmazottja,²¹⁴ Sándorffy Miklóst pedig a Magyar Kamara tanácsosaként említik 1597-ben,²¹⁵ Tapolczay Mihály 1569-ben dicatorként írt a kamarának a Zala vármegyei dica-hátralékok beszedésének nehézségeiről.²¹⁶ Keszthelyi Jánosról még érdemi adatokat sem hozhatunk, az további kutatások tárgya kell hogy legyen. Pesty János valószínűleg abból a Vas vármegyei családból származik, amely 1582-ben kapta címeres levelét II. Rudolftól.²¹⁷ Cserépy Gáspár pedig azzal az érsekújvári katonával azonosítható, aki az uralkodótól kérte 1574-ben, hogy az érseki adminisztrátort utasítsa sallariuma kifizetésére, ahogyan azt az előző érsek idején is megtették.²¹⁸ Ahogyan egy másik levélből kiderül, Cserépy Verancsics szervitorává még annak egri püspök korában lett, már ott is katonaként tevékenykedve.²¹⁹

A kaposmérői Mérey család 1474-ben kapta címeres levelét Mátyástól. Mérey Mihály fiatal korában Thurzó Elek udvarában szerzett jártasságot a jogi ügyekben, majd királyi tanácsos és személynök lett, ezt követően nádori helytartói címet nyert, melyet 1562–1572 között töltött be²²⁰ és 1563-ban bárói címet nyert.²²¹ Talán a később a királyi tábla bírájaként munkálkodó Imre fia lehetett Verancsics udvarának tagja.

Am szintén ide sorolhatók még a névsorban szereplő Ciráky Balázs, bizonyos Zaluzky, kinek keresztnévét szintén nem tudjuk, Baranyai István és Murakerezy Mátyás.²²² Am konvencióik nem ismertek, így nem is tudjuk megállapítani szolgálatuk mértékét és mibenlétét. Nagy valószínűséggel katonai szolgálatot láttak el, de pontosabb információink nincsenek róluk. Kivételt jelent Baranyai István,²²³ aki-ről viszont rendelkezünk adattal, hiszen ő 1574 és 1596 között a pozsonyi érseki

214 MOL E 41 1568. No. 42. Tarrody Mihály jelentése a Pöstyén mezőváros mellett épített híd és a kereskedelmi utak őrzése tárgyában. 1568. július 27.

215 MOL E 41 1597. No. 58. Sylessy János levele Sándorffy Miklós magyar kamarai tanácsosnak a rajta esett sérelmekről. Galgóc, 1597. szeptember 6.

216 MOL E 41 1569. No. 56. Thapolczay Mihály dicátor levele a Kamarának. 1569. augusztus 9.

217 *Kempelen Béla*: Magyar nemcs családok. Bp., 1914. VIII. köt. 267. p.

218 MOL E 41 1574. No. 38. Cherepy Gáspár újvári katona kérelme segély kiutalására a Kamarához. 1574. március 15.

219 MOL E 41 1574. No. 161. Cherepy Gáspár újvári katona, egykor Verancsics vitéze Egerben újabb provisio-t kér vesztcsécei pótlására. 1574. október 21.

220 *Szentpétery Imre*: A kronológia kézikönyve. (Kiegészítette: Érszegi Géza, Raj Tamás, Szögi László) Bp., 1985. 100. p.

221 Libri Regii. 3. köt. 791. p.

222 PL AS. Acta Protocollaria. Prot. 1. fol. 67.

223 MOL E 41 1574. No. 70. Baranyay István a pozsonyi érseki ház udvarbírája királyi parancsot kér a Kamarától. 1574. május 13.

ház udvarbírája volt, ami karrierjének emelkedését jelezte.²²⁴ A konvenciók között fennmaradt több olyan személye is, akiket a familia névsorában nem találunk. Közülük Mikulith Mihály szenterkeszti officialis,²²⁵ Nagy János szőlősi officialis,²²⁶ Budai Balázs peredi officialis²²⁷ és Rácz István udvardi officialis,²²⁸ akiket nem számítottak a familia tagjai közé, viszont Bodroghy György²²⁹ és Nagy Ferenc²³⁰ nevei sem szerepelnek a névsorban, pedig ők nem voltak officialisok. Bodroghyról fontos megjegyeznünk, hogy ő szervitori minőségben kapott fizetést az udvarban és korábban neve szerepelt Oláh Miklós udvari familiájának névsorában is, mint titkár.²³¹ Bodroghy György és Nagy Ferenc konvenciói 1572-ben keltek, valószínűleg már nem állhattak az udvar alkalmazásában a névsor elkészültekor, mely feltehetően 1573-ra datálható ezek alapján is.

Straus János és Teleki János neve szerepel a névsorban, de a konvenciókban nem, így nem tudjuk pontos feladatköreit. Teleki Jánosról már fentebb volt szó, Straus Jánosról pedig tudható, hogy 1590-ben Hölgy Gáspárral együtt nagyszombati harmincados volt.²³² További érdekes adalék, hogy tudomásunk van egy bizonyos Joachim Strassról is, aki feltehetően azonos családból került ki, mint a fent említett Straus János, ugyanis Verancsics annak édesapjához írott levelében Stranznak emlegeti családnevüket.²³³ A fent említett Joachim Strass lengyel nemesi származású török szultáni tolmács volt. Az ismertebb nevén Ibrahim dragomán közeli rokonságba is került Verancsics egyik kortársával, a papi pályát elhagyó Dudith Andrással, unokahúga Regina Staszówna révén.²³⁴ Mindez pedig jól megvilágítja azokat a lengyel kapcsolatokat és informális baráti összeköttetéseket, amelyek behálózták a Verancsics körül kialakult udvari környezetet.

Ugyan a konvenciókban és a familia névjegyzékében sem található meg Usaly Péter neve, de Verancsics levelezéséből egyértelművé válik, hogy Andreffy János-

224 *Kenyeres*, 2002. 206. p.

225 PL AS. Acta Prot. Prot. I. fol. 120.

226 Uo. fol. 133.

227 Uo. fol. 151.

228 Uo. fol. 43–44.

229 PL AS. Acta Prot. Prot. I. fol. 128.

230 Uo. fol. 139.

231 MOL U et C 75/32. fol. 16.

232 MOL E 41 1590. No. 20. Hölgy Gáspár és Straus János nagyszombati harmincadosok az újvári katonaság járandóságainak elmaradásáról. Nagyszombat, 1590. május 15.

233 VAÖM XI. köt. 308–311. p.

234 *Ács Pál*: Dudith András török sógora. In: *Úő*: „Az idő ósága” Történetiség és történetiszemlélet a régi magyar irodalomban. Bp., 2001. 258. p.

sal együtt, már egri püspök korában is szolgálták őt tisztartóként, majd jószágkormányzóként. Andreffy János 1571 és 1574 között a pozsonyi érseki ház udvarbírája volt.²³⁵ Az Usaly családnak Veszprém vármegyében voltak birtokai, s további királyi adományokat nyertek Sáros és Zólyom vármegyékben. (Usaly Péter fia, János kapta ezeket.) Usaly még Oláh Miklós érsek esztergomi udvarában kezdte pályáját, s került fontos kamarai közhivatalba, hiszen 1556-tól 1571-ig esztergomi érseki adminisztrátor volt. Verancsics tehát megtartotta őt hivatalában Oláh halála után is. Eközben 1572-től már a Magyar Kamara tanácsosa is volt, s Verancsics halála után visszahívták a kamarai kezelésbe került érseki uradalmak igazgatására. Usaly ezt csak átmenetileg, 1574-ig vállalta s utána haláláig 1578 vagy 1579-ig ismét kamarai tanácsosként működött.²³⁶ Még Verancsics alatt 1571 és 1573 között a nagyszombati érseki ház udvarbírájaként működött,²³⁷ ezalatt Nagyszombatban saját háza is volt a Kereszt utcában az 1579. és 1584. évi adójegyzékek szerint.²³⁸ Továbbá fennmaradt egy olyan oklevél is, amely 1551-ben Usaly Péterre, mint Likava várának prefektusára ruházta Tepla birtokot.²³⁹ Mindezek alapján elmondható, hogy nagyon is sikeres pályát futott be a Verancsics alkalmazásában álló, a gazdálkodási ügyekben szakértő Usaly, aki anyagi biztonságát is megteremthette szolgálata éveit alatt.

Ahogy már korábban is említettem, a szervitorok fizetésüket készpénzben és természetben kapták. A készpénzfizetésnek is két formája honosodott meg, melyek a konvenciókban egyaránt feltűnnek. A mensualis és a sallarium alapjaiban különbözött egymástól. A mensualis a ló tartásáért fizetett hópénz volt, mely 1503–1504-ben a Kanizsai család fizetési lajstromában 2 forintot jelentett havonta.²⁴⁰ Ezek a hópénzes lovasok általában csak egy-egy hónapra szerződtek, melynek letelte után gyakran odébb is álltak. A közkatonák hópénze a XVI–XVII. század folyamán 3-5 forint között változott. Az 1542. évi 50. tc. szerint a hópénz 3 forintot kellett, hogy kitegyen.²⁴¹ Így volt ez például a konvenciókban szereplő Oroszfalvai Barnabás esetében is.²⁴²

A familiárisok a lovakra járó pénzen fölül egy évre szóló illetményt kaptak, ez volt a sallarium, az előbb említett Kanizsai-féle összeírás a 3 lovassal szolgáló ka-

235 Kenyeres, 2002. 206. p.

236 Uo. 74. p.

237 Uo. 206. p.

238 *Bott'ankova*, 1980. 145. p.

239 MOL Libri Regii. 2. köt. 533–34. p.

240 *Varga*, 1981. 34. p.

241 Uo. 38. p.

242 Lásd. 205. jegyzet

tona sallariumát 32 forintra tette, ami lovasonként 11 forintot jelentett, a későbbiekben ez csak növekedett és 1571-ből már olyan adat van Sárvárról, hogy egy lovasra 20 forintot fizettek.²⁴³ A szervitor évi fizetésének nagyságát, lovasai száma mellett katonai rangja is meghatározta. Verancsics szervitorainak fizetését tekintve a legmagasabb összeget, 200 forintot Petheő Imre²⁴⁴ kapta, aki protonotariusként szolgált az érseket. Ő a későbbiekben, Verancsics halála után a kamaraelnök mellett is hasonló funkciókat látott el.²⁴⁵ (A Somogy vármegyei hetesi Pethe családból származó Imre karrierje utódaiban is folytatódott, ugyanis egyik fia Pethe Márton váci, majd váradi püspök és végül kalocsai érsek lett, síremléke ma Szepeshelyen látható, másik fia László Torna vármegye főispánja lett.²⁴⁶) Hasonló fizetést (évi 200 forintot) kapott Batthyány Ádám udvarában később a család által igen kedvelt és megbecsült orvos, Purgoltt Bálint is.²⁴⁷

Pethe Imrét követően az udvarmester, Pominowsky Fülöp²⁴⁸ kapott mintegy 150 forint éves illetményt. Az udvarmester²⁴⁹ nem az egyetlen lengyel volt Verancsics udvarában, hiszen Tarnovszky Mátyás, aki talán ugyanazon személy mint az udvari névsorban szereplő Tharnóczy Mátyás,²⁵⁰ nyitrai és barsi procuratorként vette fel járandóságát az udvarban. A család később III. Ferdinándtól 1655-ben nemesi címet és címert nyert Tarnovszky Mihály Szaniszló révén. Felesége Czobor Anna, Thurzó Szaniszló özvegye lett. Leányuk, Zsófia pedig Illésházy Gáborhoz ment feleségül.²⁵¹ A Tarnovszky család Lengyelországban meglehetősen nagy tekintélynek örvendett. Rutén vajda és a korona nagyhetymanjaként Tarnovszky

243 Varga, 1981. 34. p.

244 PL AS. Acta Protocolaria. Prot. 1. fol. 130.

245 MOL E 41 1576. No. 60. A kamaraelnök levele a Kamarához az új megyei rovasadóscedők kijelöléséről. Bécs, 1576. március 18.

246 MOL E 41 1586. No. 68. Pethe Márton váci püspök salláriuma egy részének kiutalását kéri utazásához. Nagyszombat, 1586. augusztus 14. ill. *Borovszky é. n.* Bars vármegye. 545. p.

247 *Kincses*, 2000. 177. p.

248 PL AS. Acta Protocolaria. Prot. 1. fol. 144.

249 Az udvarmester névvel ellentétben nem az udvar legfontosabb tisztségviselője volt. Ugyan ő felügyelte a teljes udvari személyzetet, az étekgókat, inasokat, kamarásokat, ajtónállókat, konyhai és istálló-személyzetet, de a familiárisokat nem. A familiárisok fölé is kiterjedő hatásköre csak az udvari perefektusnak volt, aki azonban egyes főpapi udvarok esetében, mint Pázmány Péterében is, azonos volt az udvarmesterrel. Várdai Pál udvarában viszont egyértelműen az udvarbíró töltötte be a legfőbb szerepet, a püspök familiárisai közül került ki, s konvenciója fizetésén felül érdemi szerinti jutalmazást is rögzített, ami feladatának bizalmi jellegére is utalt. *Holub*, 1943. 13. p.

250 PL AS. Acta Protocolaria. Prot. 1. fol. 142.

251 *Krisztinkovich Béla*: Habán inkunábulumok. In: *Művészettörténeti Értesítő* 10. (1962) 78–79. p.

János vezette 1521-ben Magyarországra a lengyel segédcsapatokat és 1522-ben követként járt II. Lajos prágai udvarában. 1528-ban ő látta vendégül tarnów-i várában Szapolyai Jánost. Ő járt közben Hieronym Laski követ kiszabadításának ügyében 1534-ben Szapolyainál, akinek Izabellával kötendő házasságát is egyengette.²⁵² A művészetpártolását tekintve sem jelentéktelen Tarnovszky János valamelyik rokona kerülhetett Verancsics udvarába, aki mint tudjuk számos esetben járt a lengyel udvarban és több lengyel főpappal is levelezett. Elképzelhető tehát, hogy diplomáciai útjain a rá egyébként is nagy hatást tett lengyel udvar ezen jeles családját személyesen is megismerve hívta meg, esetleg kifejezett kérésüknek eleget téve fogadta udvarába Tarnovszky Mátyást.

A ténylegesen katonai szolgálatot teljesítők között Sándorffy Miklós szintén 150 forintot kapott, Esterházy Ferenc, Tarlódy Mihály és Thapolczay Mihály pedig évente 125 forintot. Thapolczay Mihály, Verancsics érseki titkára ekkor már gyakran lévén távoli intéznievalója naponta 20 dénárt kapott útiköltségül és ugyanennyit lovai ellátására. A titkári faladat a legbizalmasabb és magasabb iskolai képzettséget igénylő familiárisi feladat volt. Bizalmas ügyekbe tekinthettek be ezért titoktartási esküt kellett tenniük.²⁵³ Általában véve a jobban fizetett, rangosabb familiárisok közé tartoztak, amint ez Thapolczay Mihály fizetéséből is kitűnt. Ez összehasonlítva későbbi rendelkezésre álló adatokkal nem volt kevés, sőt általában a (magánföldesúri), kapitányok fizetései voltak ezzel azonos mértékűek.²⁵⁴ Keszthelyi János 70 forintot kapott, mely a főhadnagyok fizetésével egyezett meg.²⁵⁵ Cserépy Gáspár és Tarnovszky Mátyás 60 forintot, míg Pesty János és Pálffy János 50 forintot kaptak. Ezek mellett természetesen természetbeni fizetés is járt nekik: általában egy évre előre bor, búza, lovaiknak széna és zab, s még ruházatukra is külön pénz. A két legmagasabb fizetésű szervitor esetében ruházatra 12 forintot kaptak egyenként, ami már egy értékesebb, jó minőségű gránát vagy csimazin posztó 7 rőf körüli mennyiségére volt elegendő.²⁵⁶ A kisebb fizetésű valószínűleg hadnagy rangban állóknál a konvenciók gyakran nem nyilatkoznak a ruházatról, de minden esetben a lovak ellátására kapott zabról és szénáról, melyeket némely esetben pénzben, máskor passusokban mérve kapnak. A zabot általában a legmagasabb fi-

252 *Tóth Péter*: A lengyel királyi kancellária Libri Legationum sorozatának magyar vonatkozású iratai. II. 1526–1541. Miskolc, 2003. 13. p. (A továbbiakban: *Tóth*, 2003.)

253 MÚR 2001. 30. p.

254 Csányi Bernátnak, a körmendi lovasok kapitányának 150 forintos fizetést adtak. *Varga*, 1981. 35. p.

255 Kisfaludy Mózes, Batthyány Kristóf főhadnagya 75 forintot kapott személyére és öltöztetére. Uo. 35. p.

256 Uo. 37. p.

zetésűtől a legalacsonyabbig 50 mérőtől 32 mérőig terjedő mennyiségben adták ki. Az udvarban continuus tartózkodók egyébként általában is ellátást kaptak lovaikra az udvarban, a távolabb szolgáló vitézek átlagban 8-10 passus szénát kaptak. Emellett a szerződésekben azt is rögzítették, hogy az út hosszától függően egy bizonyos illetményt kapnak az uruk ügyében utazó szervitorok, persze ezt is rangjuknak megfelelő összegben. Általában egy főrangúnak napi 20 dénárt adtak az útra a konvenciók tanúsága szerint. Élelmezésüket az állandóan az udvarban tartózkodóknak helyben oldották meg, másoknak pedig kiadták az egy évre járó ilyen jellegű illetményüket, a tekintélyesebb szervitorok udvari étkezésükön felül is kaptak borban és búzában ilyen járandóságot. (Az udvari személyzet egyes tagjainak fizetését lásd a 3. sz. mellékletben.)

A familiárisi réteg elemzését követően az udvari személyzet tagjairól kell szólnunk. Az udvarban szolgáló gyalogosok, a konvenciókban darabontoknak nevezett személyek a familia névsora szerint 9 főt tesznek ki. Közülük 5 fő (Szóch Balázs,²⁵⁷ Balogh Mátyás,²⁵⁸ Petheo János,²⁵⁹ Nagy Mihály²⁶⁰ és Erdélyi Benedek²⁶¹) konvencióját ismerjük és ezek egymással teljesen megegyezően azonos illetmények juttatását rögzítik. Mindegyikük 12 forint fizetést kapott, illetve 3 forintot ingre, alsónadrágra és harisnyára. Emellett, valószínűleg egyenruha jelleggel viselt mindegyikük egy köntöst, mentét, dolmányt, nadrágot és ködmönt, melyet szintén az ellátmány részeként kaptak meg.

Továbbá az udvari személyzet tagja volt az a névsorban szereplő 3 szakács, akik közül csak Dániel szakács²⁶² konvenciója maradt fenn. Évi fizetése 25 forint volt, emellett 2 forintot kapott 3 ingre és ugyanennyi nadrágra, minden harmadik télen egy bundát is, s még mentét és dolmányt karasiából²⁶³ a lábbeli mellett. A személyzet tagjaként említene továbbá egy szabó segédet, három szabót, egy borbélyt, név szerint Cindoky Mátyást, akinek konvenciója is fennmaradt,²⁶⁴ egy kulcsárt, Vasarhelyi Jánost, kinek szintén fennmaradt a konvenciója,²⁶⁵ a sáfárral, Ferencffy

---

257 PL AS. Acta Protocollaria. Prot. 1. fol. 165

258 Uo. fol. 161.

259 Uo. fol. 164.

260 Uo. fol. 166.

261 Uo. fol. 160.

262 Uo. fol. 159.

263 Kecskeny, bolyhos gyapjúsövet volt sávolykötéssel, melyet Angliában, Suffolk környékén kezdtek készíteni és hazánkban is ez az angol karasia lett a legnépszerűbb, a középkor végén az egyik legalapvetőbb kereskedelmi cikké vált Európában. *Endrei*, 1989. 132–133. p.

264 PL AS. Acta Protocollaria. Prot. 1. fol. 136.

265 Uo. fol. 150.

Balázssal együtt,²⁶⁶ egy tálmosót és 4 konyhai inast vagy kuktát, akiknek konvencióit nem ismerjük.²⁶⁷ A sáfárok szerezték be mindazt, amire az udvarban szükség volt az ételekhez szükséges alapanyagoktól a gyertyákon át a borig, szénáig. Feladatát egyes udvarokban a konyhasáfárral osztotta meg, aki csak a konyha szükségleteire ügyelt. Általában a konyha élén egy tekintélyesebb familiáris állt konyhamesterként, aki a szakácsok és kukták tevékenységét irányította és ellenőrizte az ételeket, jelentette azok elkészültét és vigyázott az asztalok rendjére.²⁶⁸

Az udvar legkevésbé megbecsült tagjai az istálló körül tevékenykedő személyzet: a lovászok és a kocsisok voltak. Az ezzel kapcsolatos munkákat is egy tekintélyesebb, megbízható familiáris látta el, a lovászmester. A lovásznál valamivel megbecsültebb és jobban is fizetett személyzetet jelentettek a kocsisok. A fullajtárok viszont egy rangban álltak a lovászokkal.²⁶⁹ Ezt tükrözik a Verancsics udvarában szolgáló istálló körüli személyzet fizetési adatai is. A konvenciók között két lovásznak a szerződését találhatjuk, akik viszont nem szerepelnek az udvari névsorban, valószínűleg azért, mert a legtöbb udvarban az ebédlő palotába és a belső termekbe be sem mehettek.²⁷⁰ Mindkét lovász fizetése 8 forint volt személyére és inására. Emellett mentét, dolmányt kaptak karasiából és lábbelit is, míg a nagy számú kocsisok és inasok 24 forintot kaptak egy évre. Természetesen ők mind az udvarnál étkeztek és napi egy pint bort kaptak. Ruházatuk tunika, nadrág, harisnya, bunda és szűr voltak a konvenciók tanúsága alapján. A kocsisok mellett fullajtárok is szolgáltak, ugyanis a XVII. században is még nyeregből hajtották a lovakat, így ha négyet vagy akár többet fogtak be, szükség volt a szekér irányítását az első lóról segítő fullajtárokra is.²⁷¹ A konvenciók alapján a fullajtárok mindegyikének fizetése 14 forint volt, s őket is ellátták ruhára való pénzzel, melyből nadrágot, harisnyát és inget kellett venniük. Őket is az udvar látta el az étkezés tekintetében. Összesen 12 kocsis mellett 10 fullajtár nevét említi a névsor és 53 ló gondozásáról rendelkezett.²⁷² Végül egy itáliai mosónő és egy friauli származású kertész nevét is ismerjük a konvenciókból.²⁷³

266 Uo. fol. 158. Személyc azért is érdekes, mert Oláh Miklós udvarában is szolgált kamarásként. MOL U et C fasc. 75 nro. 32. fol. 16.

267 PL AS. Acta Protocolaria. Prot. 1. fol. 67. v.

268 MUR 2001. 35. p.

269 Uo. 36. p.

270 Uo.

271 Uo.

272 PL AS. Acta Protocolaria. Prot. 1. fol. 68.

273 Donna Catarina: uo. fol. 153. ill. Joseffe da Terzent: fol. 154–155.

Az udvari família tagjai voltak, de sem a klasszikus szervitori réteg, sem a személyzetnek tagjai közé nem számíthatók igazán Verancsics udvarának egyházi tagjai. Közülük először a két káplánt említhetjük, Hyeronimust,²⁷⁴ akit Verancsics végrendeletében is említ és Mihályt. Tudunk továbbá Verancsics házi káplánjáról, Thomasinovits Jánosról, aki 1573-ban esztergomi kanonok és a pozsonyi Szent László kápolna oltárigazgatója volt,²⁷⁵ valamint Marko deák, akinek neve mellett a deák kifejezés biztosan egyszerűbb titkári feladataira utal, és egy baptista címen szereplő személy,²⁷⁶ akit éppúgy nehéz beazonosítani, mint Avenniust, aki Verancsics végrendeletében is megjelenik Sigismundus Avenniusként, ám feladatát nem említik. Az udvari família tagjai között említi végül a névsor az esztergomi káptalan jegyzőjét, birtokigazgatóját, harangozóját és négy praebendariusát.²⁷⁷

Osszességében tehát egy nem kis számú, de külsőségeiben visszafogottabb udvar képe bontakozik ki, melynek költségei a kor viszonyaiba illeszkedve megközelítőleg azonosak a néhány évtizeddel későbbi, már feldolgozott főúri udvarokkal. Ha az esztergomi érsek udvartartásának XV. századi előzményeit tanulmányozzuk, a következő személyek voltak jelen udvarában: az udvarmester három szolgálójával, a kamarás két szolgálójával, alkamarás, ruhatáros, szappanfőző, pohárok, étékfogó, fűszerraktáros, négy szakács, három kukta, istállómeister három lovasával, három lovász, két istállófiú, a káplán szolgálójával, az orvos két szolgálójával, négy hordszékvívó alkották azt a személyes szolgálattevő réteget, amelyhez még hozzá kell számítanunk a szervitorok népes seregét szolgálókkal, az esztergomi várban szolgáló katonai réteget, valamint az érsek mellékrezidenciáinak és uradalmainak személyzetét.²⁷⁸ Természetesen ehhez képest a XVI. századi érseknek gyökeresen más viszonyokkal kellett szembenézniük, s ezért az udvar összetétele is változott. Először is talán a létszám csökkenésében láthatunk nagyobb különbségeket, a hivatali-uradalmi irányító személyzet és a katonai réteg ugyanakkor arányaiban nagyobb szerepet kapott, míg a személyes kiszolgáló réteg csökkent némileg. Megjelent viszont egy újabb csoport: az udvari ifjaké, akiknek számbeli növekedése azzal a jelenséggel függ össze, amely az önálló királyi udvar elveszté-

274 VAÖM. XI. köt. 322. p.

275 Kollányi, 1900. 176. p.

276 Valószínűleg egyházi személy, hogy feladataihoz mennyire tartozott a keresztlétszám nehéz megállapítani.

277 A praebendariusokra lásd.: Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp., 2007. 151–162.

278 Fügedi, 1981. 120. p.

sével kapcsolatos és a főurakat arra készítette, hogy gyermekeiket más főrangúak udvaraiba küldjék tanulni.

Verancsics egri püspöki udvaráról is rendelkezünk információkkal, ha azok nem is teljesen pontosak, ugyanis azt Bakócz Tamás egri püspökként itt tartott udvarához hasonlítják.²⁷⁹ Ha ez az összehasonlítás nem is teljesen megalapozott, mégis érdemes Bakócz egri udvarát ennek kapcsán röviden szemügyre vennünk. A XV. század végén, XVI. század elején Bakócz személyes szolgálói a következők voltak: az udvarmester és szolgálója, kamarás, két udvari festő szolgálókkal, két pék, három szakács, két edénymosó, szabó a segédjével, borbély, három fullajtár, öt kocsis, két lovász. Az udvarban pedig volt szolgálatra általában négy nyerges ló, 10-12 hintós ló és 6 szekeres ló.²⁸⁰ Csak ezeket az udvari szolgálót ellátó személyeket tekintve, nem sok eltérést látunk a Verancsicsnak érsekként tartott udvarával, hiszen ott is megtaláljuk az udvar mestert, a kamarást, a borbélyt, a szabót segédjével, ugyanúgy három szakácsot valamivel több, négy konyhai segédet, illetve egy tálmosót, két lovászt, Bakóczénál több, 6 fullajtárt és szintén több, 5 kocsis, valamint 53 lovat. Ha most Verancsics udvarának többi, hivatali és katonai, szervitori tagját nem vesszük figyelembe, egy nem sokkal nagyobb, de meglehetősen átstrukturált udvar képe bontakozik ki előttünk. Természetesen Estei Hyppolit nagyszámú kíséretéhez és udvari népéhez viszonyítva szerény, ám a lehetőségekhez képest mindenképpen jelentős udvartartás figyelemre méltó. Verancsics ugyanis nem tarthatott 300 fős, reprezentatív udvart, anyagi körülményei miatt, de nem is mondhatjuk szegénynek. Inkább egy, a kor és a helyzet adta lehetőségekkel élő, annak kihívásaira megfelelő választ adó udvartartás alakult ki körülötte. Ezt látszik igazolni végül az is, hogy a közelmúltban részben feldolgozott Oláh Miklós érseki udvara sem tér el sokban Verancsicsétól. Noha mintegy általános jellemzővé válik a korszakban, hogy a főpap halála után egy teljesen új személyi háttérrel épül fel a következő érsek udvara,²⁸¹ és valóban Verancsics és Oláh Miklós udvarát tekintve sincsen teljes folytonosság,²⁸² mégis vonható párhuzam. Méretük közel egyforma lehetett, Oláh udvarában a rokonok szolgálóival együtt 133 fő szerepelt,²⁸³ míg tudjuk, Verancsics udvara a familiárisok szolgálói nélkül 103 főt számlált.

279 *Kandra Kabos*: Bakócs-kódex, vagy Bakócs Tamás egri püspök számadókönyve 1493–6. Adatok az egri egyházmegye történetéhez. II/3. Eger, 1887. 333–458. p.

280 Uo. 418. p.

281 *Fazekas*, 2005. 352. p.

282 Verancsics és Oláh udvari familiáját összevettem és összesen három személyt találtam azonosnak, ők is főként igazgatási feladataikból kifolyólag maradtak meg státuszukban.

283 *Fazekas*, 2005. 352. p.

Verancsics udvarának ifjai ugyan reprezentatívabb csoportot jelentenek, de tudjuk, hogy az Oláh udvarából kikerült személyek sem jelentéktelenebbek, főként, ami a későbbi pályájukat illeti.²⁸⁴ Szervitorainak csoportja is ugyanúgy 15-17 fő között mozgott, ahogyan Verancsicsé és valóban mindkettejük esetében megállapítható, hogy jó érzékkel támogatták azokat a fiatalokat, akik később egyházi vagy világi igazgatási, esetleg katonai pályán szép karriert futhattak be.

IV. Verancsics Antal humanista köre

Adósak vagyunk még néhány olyan személy felemlítésével, akik szoros kapcsolatban álltak Verancsicssal, ha nem is voltak az udvari familia tagjai, de mindenképpen az ő szellemi vonzaskörzetéhez tartoztak, esetleg tanítványi viszonyban lévén vele, később jelentőssé váltak tudományterületükön. Mindenekelőtt unokaöccse, Verancsics Faustus, a Padovát Verancsics jóvoltából megjárt feltaláló, tudós férfit kell említenünk. Hazatérve itáliai tanulmányaiból a veszprémi vár kapitánya volt 1579 és 1581 között, majd 1582-ben a királyi udvarban titkár lett.²⁸⁵ Valószínűleg még Veszprémben kezdett el foglalkozni a műszaki tudományokkal, s hamarosan a különféle mechanikus eszközök tervezésben mélyedt el, amint az a halála után, 1616-ban²⁸⁶ megjelent *Machinae novae* című munkájából is látható. 1594-től csak tudományos tevékenységének élt, melynek eredménye sok egyedülálló technikai fejlesztés, melyeket ő ábrázolt és tervezett meg először már említett munkájában (többek között ő javasolta először a vashíd, a mai értelemben vett lánchíd építését, a kocsitest fémrugókon való ágyazását és a kézzel hajtott hengermalmot is). 1595-ben jelentette meg öt nyelvű szótárát Velencében, ahol igen sok időt töltött. Miután 1598-ban felesége meghalt, csanádi püspökké nevezték ki, 1605-ben azonban Itáliába költözött és ott élt haláláig.²⁸⁷ Verancsicsnak meghatározó szerepe volt unokaöccse nevelésében, az ahhoz szükséges összegek előteremtése nem kis áldozatot követelt tőle, mégsem tekintette terhesnek ezt, sőt gyakori leveleivel buzdította rokonát és azután is figyelemmel kísérte pályáját, családi életét. Később pedig nagy valószínűséggel Faustus a nagybátyja által kialakított kapcsolatok révén lett csanádi püspök, noha ezt ő már nem élhette meg.

---

284 Uo. 353. p.

285 Vár Ucca Tizenhét Negyedévkönyvek. Verancsics Faustus. Szerk.: Gécei János. Veszprém, Művészetek háza. 1994/3. 76. p.

286 Uo. 114. p.

287 Uo. 78. p.

Érdemes megemlékeznünk továbbá Kuthassy Jánosról, aki 1597 és 1601 között ült az esztergomi érseki székből.²⁸⁸ Származásáról és ifjúkoráról igen keveset tudunk. A szakirodalom Vas vármegyei armalista család sarjának tartja, talán a bécsi iskolai alapítványt tevő Kuthassy György esztergomi kanonok rokona lehetett.²⁸⁹ Első biztos adatunk rá vonatkozóan Verancsics egyik 1572. december 2-án kelt levele, melyben Telegdi Miklósnak azt írja, hogy „Nem tudatlan az ifjú; és úgy ítéljük, hogy igen tapasztalt, igen kedves szerénységet és tisztességet tanúsít mindenki iránt.”²⁹⁰ Tehát nagyon is reményteljesnek tartotta a Bécsben tanuló ifjút, s ezért is hívta fel Telegdi figyelmét rá, hogy a későbbiekben segítő figyelemmel kísérje sorsát. Kuthassy 1575-ben már Nagyszombatban iskolamester volt, 1577-től pedig esztergomi kanonok, majd 1581-től szenttamási prépost lett, ami általában a helynökséggel egybekötött javadalom volt.²⁹¹ Tehát nem került messze egykori pártfogójától tanulmányai után sem és folyamatosan emelkedett a ranglétrán. Verancsics ajánlása meghozta a maga gyümölcsét. Telegdi Miklós, pécsi püspök végrendeletében ugyanis Kuthassyt nevezte meg utódjának az esztergomi nagyprépostságban. A győri püspöki majd kalocsai érseki hivatal betöltése után pedig esztergomi érsekké lett.²⁹² Telegdi Miklós végrendeletében egyébként kiváló szónoknak is nevezte Kuthassyt, akinek 1594-ben szónoklatai is megjelentek nyomtatásban.²⁹³ Verancsicshoz fűződő kapcsolata valószínűleg mély hálával töltötte el Kuthassyt, hiszen valamikor 1569 és 1573 között Verancsicsot már esztergomi érseknek címezve egy költeményt ajánlott neki, melyben magát Verancsics tanítványának (alumnus) nevezte.²⁹⁴ Valószínű, hogy a már említett 1572. évi levél megírását követően, valamikor 1573 folyamán térhetett vissza Kuthassy Nagyszombatba, ahol, feltehetően Verancsics pártfogásának köszönhetően, lett a káptalani iskola iskolamestere. Ezt később egy 1575-ből származó nyugta is bizonyítja, mely arról tanúskodik, hogy 44 forint fizetést vett fel a tanításért.²⁹⁵ Bár Verancsics már nem érthette meg, de Kuthassy később az ő örökébe lépett, ez is igazolja azt, hogy mennyire jó szeme volt a kiváló emberek képességeinek meglátásához, s hogy nem volt rest őket lehetőségeihez mérten pártfogolni, útjukat egyengetni.

288 *Beke*, 2003. 269. p.

289 Uo.

290 VAÖM. XI. köt. 167. p.

291 *Kollányi*, 1900. 178. p.

292 Uo.

293 Uo. 179. p.

294 PL Archivum Ecclesiasticum Vetus.csomó. 1 .pag. 123.

295 *Beke*, 2003. 270. p.

Ennek bizonyítéka az is, hogy mikor 1558-ban az egri püspöki székre került a káptalani iskola színvonalának emeléséhez két²⁹⁶ kiváló teológust nyert meg tanárnak az iskolába. 10-15 növendéket pedig a maga udvarában helyezett el, akik nála kaptak ellátást. Az iskola még 1583-ban is fennállott. Később pedig esztergomi érsekként az Oláh Miklós által felállított szemináriumot is támogatta anyagilag a nyugodt működés érdekében.

Pártfogottjai között olyan jeles személyiségek voltak még, mint Piopius Dénes, egri prépost, a hittudományok kiváló ismerője, aki 1565-ben és 1567-ben rektori, 1568-ban pedig dékáni tisztelet viselt a bécsi egyetemen.²⁹⁷ Kéövetségei idején váltott vele levelet több ízben, beszámolva a tárgyalások állásáról.²⁹⁸ A sienai származású Illicinus Pétert még Oláh Miklós hívta meg 1551-ben a Nagyszombatban felállított káptalani iskola élére. 1553-ban Bornemissza Pál erdélyi püspök szatmári főesperessé és gyulafehérvári kanonokká nevezte ki. 1556-ban pedig szenttamási préposttá lett. Később Oláh kezdeményezésére a városi és káptalani iskolát összevonva egy színvonalas gimnáziumot hoztak létre, s 1558-ban egy új szabályzatot dolgoztak ki az iskola számára, melyet szintén Illicinus vezetésére bíztak.²⁹⁹ A nyugtalan természetű és szabályokhoz nehezen alkalmazkodó Illicinust azonban Oláh nemsokára kiközösítette, s jezsuitákat hívott az iskola vezetésére, mely 1562-től ilyen formán jezsuita iskolaként működött tovább. A kiközösítés oka Illicinus ügyvédi praxisának gyakorlása folyamán történt becselenségek voltak. Hamarosan a perek folyamán kiváló jogi ismereteit a pénz szolgálatába állította, s végül egy asszony becsületét támadta meg egyik perében igaza bizonyítására. Eljárása az országgyűlésen is szóba került, s mivel a vádak rábizonyultak Oláh kénytelen volt őt felmenteni.³⁰⁰ Illicinus ekkor Bécsbe távozott és már nem is tért vissza. Verancsics igen sokat munkálkodott Illicinusnak Oláhval való megbékítésén, részben sikerrel.³⁰¹

Szintén kapcsolatban állt vele, mint leveleiből is kitűnik, Stöckel Lénárd. A bártfai születésű, Wittenbergben tanult híres reformátor Melancthon és Luther érdeklődését is felkeltette, s meg is hívták Eislebenbe, ahol valóban tanított is, de végül többszöri kint tartózkodás után mégis visszatért Bártfára.³⁰² Ő írta a híres

296 *Borovszky* é. n. Heves vármegye 351. p.

297 Uo.

298 VAÖM IX. köt. 84. p., 201. p., 202. p.

299 *Kollányi*, 1900. 153. p.

300 Uo. 154. p.

301 VAÖM IX. köt. 212. p.

302 MOT 1987. 554. p.

Confessio Pentapolitanát, melyet 1546-ban Kassa, Eperjes, Bártfa, Lőcse és Kisszeben városai hitvallásukként fogadtak el és ebben az évben I. Ferdinándnak és Verancsicsnak is bemutattak.³⁰³ Stöckel és Verancsics több ízben váltottak levelet, főként a Verancsics unokaöccsének nevelésével és törökkel kapcsolatos kérdésekben és a Verancsics által írt költeményekről.³⁰⁴ Verancsics reformációhoz fűződő viszonya meglehetősen érdekes volt. Ő maga egyházi karrierjének felívelésével került fokozatosan szembe a reformáció irányzataival. Meggyőződése azonban sokkal inkább közel állt a reformáció egy humanista irányzatához. Legszívesebben távol tartotta magát a vallási küzdelmektől, s sokáig a világi értelmiség erasmusi tolerancia-elvét vallotta.³⁰⁵ 1561-ben pedig engedélyt kapott arra is, hogy eretnek műveket tarthasson könyvtárában, hogy jobban tanulmányozhassa, s helytállóbb érvekkel tudja cáfolni azokat.³⁰⁶ Személye a protestáns reformátorok között igen éles kritikát váltott ki,³⁰⁷ de az egyetlen komolyabb protestánsokkal szembeni fellépése Huszár Gál elfogatása volt.³⁰⁸

Tehát nem véletlen az, hogy olyan protestáns értelmiségiekkel állt kapcsolatban, mint Honterus János, akinek Erdélyről készülő térképét nagy örömmel üdvözölte, s egy példányt kért is belőle.³⁰⁹ Később Pomerius Keresztély térképszerkesztési ambícióit is igen támogatta, benne látta Honterus utódját. Sajnos azonban ez a térkép nem készült el soha.³¹⁰ Am nemcsak velük, de még számos tudóssal is levelezésben állott. Pesti Gáspár,³¹¹ a nyomdász Brenner Márton³¹² és földije Andronicus Tranquillus³¹³ is meghitt barátai voltak.

303 Pálffy Géza: A tizenhatodik század története. Bp., 2000. 195. p.

304 VAÖM XI. köt. 22. p. és 53. p.

305 Ács Pál: Irodalom és kultúra a reformáció századában. In: Vigilia 64. (1999) 5. sz. 373. p. (A továbbiakban: Ács, 1999.)

306 Beke, 2003. 265. p.

307 Ács, 1999. 371. p.

308 Fraknoi Vilmos: Huszár Gál Óvárt, Kassán és Komáromban. In: Századok 10. (1876) 1.sz. 27. p.

309 VAÖM VI. köt. 288. p. Siklóssy, 1918. 402. p. Honterus 1542-ben küldte el Verancsicsnak földrajzi művét a térképpel. VAÖM XII. köt. 308. p. Honterus tevékenységére legújabban: Honterus-émlékkönyv. Emlékkülés és kiállítás Johannes Honterus halálának 450. évfordulója alkalmából az Országos Széchényi Könyvtárban, 1999. Bp., 2001., itt azonban nem említik Honterus Verancsicsal való kapcsolatát.

310 Siklóssy, 1918. 406. p.

311 VAÖM VI. köt. 77. p., 349. p., 352. p.

312 Uo. 177. p.

313 Barta Gábor: Egy sikertelen humanista a 16. században. In: Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században. Szerk.: Zombori István. Szeged, 1988. 66. p.

De tudjuk, hogy a tudományok, a régészet, az antik történelem és pénzérmék iránti szenvedélye még számos más személyiséghez is közel hozták, úgy mint ahhoz a bizonyos Faberinushoz, akihez öt verset is intézett és akivel több ízben érmekeket cserélt.³¹⁴ Követségei során is mindvégig érdeklődéssel fordult az általuk meglátogatott városok, tájak felé, s itt is gyűjtötte az antik feliratokat, mint tudjuk az Augustus tetteit megörökítő Monumentum Ancyranum felfedezésében és lemásoltatásában is szerepe volt 1553–57. évi követi útja során.³¹⁵ El nem évülő szerepe van Bonfini történeti műve negyedik decasának megtalálásában Tricesisus Andrásnál, lengyel jó barátjánál, bár kiadását már Zsámboky János, szintén levelezőtársa, jó barátja készítette el 1568-ban.³¹⁶ Ismert tánc- és zeneművészet iránti rajongása, mely még akkor születhetett, amikor Padovában tanult, erről árulkodik egykori bizalmas barátjához, Millavesi Magdolnához írott levele is³¹⁷ valamint az a költeménye, amely Pietro Cartagine doktor táncát örökíti meg.³¹⁸ Végrendeletéből, pedig, melyet már Siklóssy László is ismertetett,³¹⁹ kitűnik, az igényes és művészi mestermunkák iránt való érzeke és szeretete. Falikárpitjai, szőnyegek, bútorai, ékszerei, ruhái és egyéb személyes tárgyai valamint kortársaira (Bornemissza Gergely váradi püspökre, Fejérvány István, veszprémi püspökre, Czobor Imre nádorhelyettesre, az esztergomi és egeri egyházakra, s végül, de nem utolsósorban Miksa császárra) hagyott értékes kincsei mind azt mutatják, hogy nem volt olyan jelentéktelen sem udvara, sem az ő körülvevő tárgyi környezet, mint amilyennek tűnik.

Korántsem merítettük ki azonban a Verancsicsal kapcsolatban álló humanista személyiségek körét, s tisztázásra vár még kapcsolatának jellege a pozsonyi körrel³²⁰ és annak humanistaival, akikkel egyébként élénk levelezést tartott fenn. Mindezek egy jövőbeni részletesebb kutatás tárgya kell, hogy legyenek.

Lezárásként udvarának sajátosságait szeretném ismét hangsúlyozni. Illeszkedve az Oláh Miklós kezdte hagyományokhoz egy nem túl nagy számú, mégis jelentős udvari familiát tartott maga körül, mely ugyan betöltötte azt a funkciót, mint a legtöbb főnemesi udvar is a korszakban, a különböző családok nemesi ifjainak nevelé-

314 *Siklóssy*, 1918. 409. p.

315 *Kazai Magdolna*: A Monumentum Ancyranum felfedezésének történetéhez. In: *Antik Tanulmányok*. 1974/2. 261. p.

316 *Siklóssy*, 1918. 408. p.

317 *VAÖM* VI. köt. 212. p.

318 *VAÖM* XII. köt. *Carmina*. 17. p.

319 *Siklóssy*, 1918. 419–420. p.

320 A pozsonyi körről bővebben lásd.: *Ritoókné Szalay Ágnes*: Hortus Musarum: egy irodalmi társaság emlékei. „Nympha super ripam Danubii”. *Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*. Bp., 2002. 219–222. p.

sét, azonban helyzetét alapvetően meghatározta a török okozta károk és a folyamatos fenyegetés. Uradalmának igazgatása, egyházmegyéjének kormányzása és országos feladatai többszörösen nagyobb felelősséget és munkát jelentettek, mely az adott helyzetben egy kisebb létszámú, de jelentőségében nem csekélyebb udvart eredményeztek összehasonlítva más főurakéval. Meggyőződésem, hogy Verancsics humanista szelleme és kifinomult ízlése, itáliai és sebenicói élményei egy nagyszabású reneszánsz műpártoló udvar, alkotásokban gazdag jelenségének kialakulását eredményezték volna kedvezőbb körülmények között. Verancsics is annak a Magyarországon magas hivatalokat betöltött horvát-szlavón réteg tagja volt, akik a korszakban Beriszló Péterrel kezdődően a Mohács hagyta ürt igyekeztek betölteni. Felvetődik a kérdés, hogy csupán a mohácsi vész által lefejezett főpapi-főúri réteget pótlandó érhettek el ezek a személyek magas tisztségeket, vagy kiváló személyes képességeiknek köszönhetően. Véleményem szerint ez utóbbi a valószínűbb. Verancsics Antal olyan, minden tudományra nyitott, igazi széles érdeklődésű humanista alakja történelmünknek és történetírásunknak egyaránt, akinek saját tudományos, műpártolói, diplomáciai érdemei nem évülhetnek el. Korát megelőzően fogalmazta meg az otthonától távol került, de idegenben is hazájához és választott pátriájához egyaránt hű ember vallomását: „Amikor Rómában vagy, római módon élj, amikor másutt, azon hely szokása szerint élj! Ugyanis az esztergomi érsek is havasalföldi oláh, magam is dalmát vagyok, Magyarországon mégis elértük szerencsénket és Isten áldását, bizonyosan egészen azon vagyunk, hogy ahhoz a nemzethez alkalmazkodjunk, amelyiknél élünk.”³²¹ – írta Verancsics Commendone bíboroshoz címzett levelében 1567-ben.

---

321 *Lettere di principi. Litterae principium ad Papam. (1518–1578).* Kiadta: Bessenyei József. Róma–Budapest, 2000. (Bibliotheca Academiae Hungaricae in Roma Fontes 3.) 192. p.

1. sz. melléklet

Verancsics Antal esztergomi érsek familiájának névsora (1573)

Item familia Reverendissimi Domini Strigoniensis

Magister curiae	Paulus Suskowyth
Blasius Cyraky	Michael Chwhardy
Magister Emericus Pethe protonotarius	Mathias barbel
Ezterhassy	Joannes chirurgus ^[322]
Tarrody	Barnabas de Oroszfalva
Sandorffy	Joannes Wasarhely
Thapolczay	Sigismundus Avennius ^[323]
Zaluzky	Blasius Ferencffy
Pesty	Joannes Straus
Cherepy	Joannes Theleky
Michael capellanus	3 sartores tres
Hieronimus capellanus	notarius in Capitulo Strigoniense
Marko deyak	fiscalis in Capitulo Strigoniense
Baptista	4 praebendarii 4 in Capitulo Strigoniense
Avennius	pulsator in Capitulo Strigoniense
Merey	Mathias Murakerezty
Kezthely	Mathias Tharnoczy
Stephanus Baranyay	

Iuvenes

Jakymowsky	Andreas Kubiny
Pynczy	Ormany
Rudnay	Rues
Hathalmy	Lachko
Apony	Theodosius
Theleky ^[324]	Sambucus
Dersfy	Reway
Bogathy	Baychy

322 Áthúzva.

323 Áthúzva.

324 Áthúzva.

Iwanchy
 Raphael Kubiny
 Pernezy
 Maytheny

Somogy
 Babindaly
 Palfy

Pedites aulam sequentes

Blasius Zöch
 Mathias Balogh
 Joannes Petheo
 Michael Nagy
 Benedictus Erdely

Joannes Olaz
 Georgius Koszylowyth
 Petrus Horwath
 faber

Coci

Martinus
 Daniel
 Gaspar

dispensator
 sartoris famulus
 talmosoh

Pueri coquinae

Andreas
 Joannes

Sigismundus
 Valentinus

Numerus aurigarum et sociorum³²⁵ colegarum ac equorum

Valentinus cum colega Fabiano curant equos	4 (Caroli)
Petrus cum Paulo Zakoczay Curant equos Wyzkelethy	6
Mathias Lenches cum colega Gregorio curant equos Pograny	4
Matheus cum suo colega Matheo Ersek curat equos Waradiensis	6
Martinus cum suo colega Gregorio curat equos coquinae	6

---

325 Áthúzva kétszer és pontozva.

Thomas cum suo colega Martino curat equos dispenstoris	4
Lucas Zomoray cum suo colega Antonio curat equos ad curru capellanorum	4
Emericus Horwath cum suo colega Barnaba curat equos scepusiensos	4
Antonius cum suo conservo Gabriele ³²⁶ curat equos	4
Joannes Zalay cum suo colega Gregorio curat equos	4
Gaspar curat equos	3
Benedictus Zeodeny curat equos sessorios	4

Eredeti papír: Primási Levéltár, Archivum Saeculare, Acta Protocollaria, Protocollum1., fol. 67–68.

---

326 Áthúzva és a margón javítva: Nicolao.

2 sz. melléklet
Verancsics Antal udvari alkalmazottjainak konvencióiból nyerhető adatok

Név	Szolgálat	Fizetés	Természetbeni járandóság	Ruha, posztó	Szolgálat kezdete	Asztala
Joannes Pesthy	servitor	50 forint	30 metr. búza 30 ako bor 20 forint – zab		1573. 03. 01.	udvarmesterrel
Joannes Kezthely	servitor	70 forint 40 denar útra	32 metr. búza 22 ako bor		1572. 05. 01.	udvarmesterrel
Georgius Bodroghy	servitor	125 forint	50 metr. búza 25 ako bor 80 metr. zab		1572. 04. 01.	udvarmesterrel
Nicolaus Sándorffy	servitor	150 forint	30 ako bor		1571. 05. 01.	udvarmesterrel
Emericus Pethe	protonotarius	200 forint			1572. 10. 01.	udvarmesterrel
Michael Thapolczay	secretarius	125 forint	50 metr. búza 50 ako bor 30 metr. zab 52 passus széna	25 forint ruhára	1571. 11. 01.	udvarmesterrel
Joannes Nagy	szöllősi officialis 2 lóval	15 forint lovanként 1 forintig terjedő birságpénzek	14 metr. búza 14 ako bor 25 metr. zab		1572. 04. 01.	

Név	Szolgálat	Fizetés	Természetbeni járandóság	Ruha, posztó	Szolgálat kezdete	Asztala
Michael Chrikardy	servitor	25 forint		dolmány, mente, csizma 3 db len ing, 3 db nadrág évente bunda	1571. 04. 01.	
Barnabas de Oroszfalva	servitor 2 lóval	3 forint mensualis	15 forint zabra és útra, széna	mente, dolmány, nadrág londisból és stamédból 3 telente bunda	1572. 04. 01.	szakácsoknál
Mathias Cyndoky	borbély	34 forint		18 forint ruhára, telente 1 bunda	1571. 10. 01.	szolgálóknál
Gaspar Cherepy	érsekújvári katona 8 lóval	60 forint 3 forint mensualis	32 metr. búza 32 metr. zab 25 urna bor 10 passus széna		1573. 04. 10.	
Franciscus Nagy	érsekújvári katona 6 lóval	50 forint 3 forint mensualis	32 metr. búza 32 metr. zab 8 passus széna 25 urna bor		1572. 09. 10.	
Joannes Palfy	érsekújvári katona 6 lóval	50 forint 3 forint mensualis	32 metr. búza 32 metr. zab 8 passus széna 25 urna bor		1571. 09. 01.	
Mathias Tharnowsky	nyitrai és barsi procurator	60 forint	25 ako bor 20 metr. búza		1572. 10. 01.	
Mercy	servitor	40 forint 10 forint zabra 20 lovakra és útra	15 urna bor 15 metr. búza	ruházat	1573. 05. 01.	udvarmesterrel

Név	Szolgálat	Fizetés	Természetbeni járandóság	Ruha, posztó	Szolgálat kezdete	Asztala
Michael Tarlody	servitor	125 forint 20 denar útra	40 metr. búza 40 urna bor 50 metr. széna	12 forint ruhára	1571. 07. 22.	ura asztalánál
Franciscus Ezterhazy de Galantha	servitor	125 forint 20 denar útra	40 köből. búza 40 urna bor 50 kőből. széna	12 forint ruhára	1571. 07. 22.	ura asztalánál
Joannes Vasarhely	kulcsár	16 forint		6 forint ruhára, csizmára	1572. 08. 01.	
Donna Catherina italiana	mosónő	40 it. denar	20 metr. búza 20 em. bor		1572. 10. 01.	
Joseffc d'Orso di Timavia	kertész	35 tallér	12 metr. búza 10 ako bor	15 tallér ruhára	1572. 03. 20.	
Blasius Ferenczffy	sáfár			25 forint ruhára	1570. 01. 01.	
Damielus	szakács	25 forint 2 forint 20 denar útra	8 metr. búza	mente, dolmány karasiából, esizma, 2 forint 3 ingre 3 nadrágra, 3 telente bunda	1572. 05. 01.	asztala

Név	Szolgálat	Fizetés	Természetheni járandóság	Ruha, posztó	Szolgálat kezdete	Asztala
Benedictus Erdely	drabant	12 forint		mente, dolmány karasiából, nadrág, ködmön kentuhból ingre, nadrágra, harisnyára 3 tallér	1572. 09. 01.	drabantok asztala
Matthias Balogh	drabant	12 forint		mente, dolmány karasiából, nadrág, ködmön kentuhból ingre, nadrágra, harisnyára 3 tallér	1571. 03. 16.	drabantok asztala
Joannes Thomach	drabant	12 forint		mente, dolmány karasiából, nadrág, ködmön kentuhból ingre, nadrágra, harisnyára 3 tallér	1572. 10. 01.	drabantok asztala
Joannes Pethe	drabant	12 forint		mente, dolmány karasiából, nadrág, ködmön kentuhból ingre, nadrágra, harisnyára 3 tallér	1571. 07. 01.	drabantok asztala

Név	Szolgálat	Fizetés	Természetbeni járandóság	Ruha, posztó	Szolgálat kezdete	Asztala
Blasius Zöch	drabant	12 forint		mente, dolmány karasiából, nadrág, ködmön kentuhból ingre, nadrágra, harisnyára 3 tallér	1571. 07. 01.	drabantok asztala
Micael Nagy	drabant	12 forint		mente, dolmány karasiából, nadrág, ködmön kentuhból ingre, nadrágra, harisnyára 3 tallér	1571. 07. 01.	drabantok asztala
Benedictus Wyda de Zewden	lovász	8 forint		mente, dolmány karasiából, esizma, 2 ing, 2 nadrág ködmön	1571. 07. 01.	élelmet kap
Georgius Kozylowith	lovász	8 forint		mente, dolmány karasiából, esizma, 2 ing, 2 nadrág ködmön	1570. 10. 01.	élelmet kap
Matheus	kocsis	24 forint		tunika, nadrág harisnya, bunda, szűr	1571. 05. 01.	élelmet kap, naponta 1 pint bor
Thomas	kocsis	24 forint		tunika, nadrág harisnya, bunda, szűr	1571. 05. 01.	élelmet kap, naponta 1 pint bor

Név	Szolgálat	Fizetés	Természetbeni járandóság	Ruha, posztó	Szolgálat kezdete	Asztala
Zalay	kocsis	24 forint		tunika, nadrág harisnya, bunda, szűr	1571. 05. 01.	élelmet kap, naponta 1 pint bor
Toth Petrus	kocsis	24 forint		tunika, nadrág harisnya, bunda, szűr	1571. 05. 01.	élelmet kap, naponta 1 pint bor
Benedictus	kocsis	24 forint		tunika, nadrág harisnya, bunda, szűr	1571. 05. 01.	élelmet kap, naponta 1 pint bor
Fabianus Nagy	fullajtár	14 forint		ing, nadrág, harisnya és egyebek	1571. 05. 01.	
Georgius Horwath	fullajtár	14 forint		ing, nadrág, harisnya és egyebek	1571. 05. 01.	
Michael Nagy	fullajtár	14 forint		ing, nadrág, harisnya és egyebek	1571. 05. 01.	
Martinus Szyhachy	fullajtár	14 forint		ing, nadrág, harisnya és egyebek	1571. 05. 01.	
Matthias Horwath	fullajtár	14 forint		ing, nadrág, harisnya és egyebek	1571. 09. 01.	
Georgius Racz	fullajtár	14 forint		ing, nadrág, harisnya és egyebek	1571. 08. 01.	

PL AS. Acta Protocollaria. Prot. I. fol 118–183.

3. sz. melléklet
Az érseki udvar egyes tagjainak fizetése

200 forint	Emerico Pethe	protonotarius	1572
150 forint	Philippus Pominowsky	magister curiae	1571
	Nicolaus Sandorffy	servitor	1571
125 forint	Franciscus Ezerhazy	servitor	1571
	Michael Tarlody	servitor	1571
	Michael Thapolczay	secretarius	1571
70 forint	Joannes Kezthely	servitor	1572
60 forint	Cherepy Gaspar	miles Wyvariensis (eqis octo)	1573
	Paulus Suskowith	procurator domui Tirnaviensi	1572
50 forint	Joannes Pestiensis	servitor	1573
	Joannes Palffy	miles Wyvariensis(eqis sex)	1571
40 forint	Merey	servitor	1573
34 forint	Mathias Cindoky	barbel	1571
36 forint	Barnabas de Oroszfalva	servitor	1572
25 forint	Michael Chrikardy	servitor	1571
	Blasius Ferencffy	pensator	1570
	Daniel	coqus	1572
16 forint	Joannes Wasarhely	claviger	1572
24 forint	Matheus	auriga	1571
	Thomas	auriga	1571
	Joannes Zalay	auriga	1571
	Petrus Toth	auriga	1571
	Benedictus	auriga	1571
	Georgio	auriga	1571
	Mathias Lenches	auriga	1572
14 forint	Fabianus Nagy	fellartar	1571
	Georgius Horvath	fellartar	1571
	Georgius Racz	fellartar	1571
	Martinus Szyhachy	fellartar	1571

12 forint	Benedictus Erdely	drabant	1572
	Mathias Balogh	drabant	1571
	Joannis Pethe	drabant	1571
	Blasius Zöch	drabant	1571
	Michael Nagy	drabant	1571
	Georgius Koszylowith	drabant	1570
8 forint	Benedictus Zeodeny	agaso	1571

PL AS. Acta Protocollaria. Prot. 1. fol 118–183.

KÁRMÁN GÁBOR

BÁTHORI ANDRÁS AHDNÁMÉJA¹

Marczali Henrik a Történelmi Tár 1878. évi X. számában kivonatokat közölt a III. Murád szultán által Báthori András erdélyi fejedelemnek adott ahdnáméból. A kor forráskiadói nagyvonalúságára jellemző módon az okirat lelőhelyének pontos jelzetét nem adta meg, bár a kiadvány többi részével ellentétben legalább annyit közölt, hogy az eredeti Berlinben található.² A XVI. századi erdélyi fejedelmek ahdnáméit kiadó Papp Sándor a pontos forrásmegjelölés hiányában csak Marczali kivonatos kiadását tudta újra közzétenni, kijavítva néhány egyértelmű sajtóhibát.³

A kiadás alapjául szolgáló kéziratra 2003. őszi, berlini kutatásaim során akadtam rá a Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz gyűjteményében, a Brandenburgi Katalinhoz bátyja, György Vimos választó által küldött követek iratai között. A magyar nyelvű okirat és annak német fordítása mellett közvetlenül az erdélyi fejedelmasszony számára 1627. április 21-én (az eredeti dátumozás szerint 1036. Redzseb hónap 25. napján) kiállított ahdnáme található.⁴ Eredetileg a követek, Johann von Kospoth és Friedrich von Götzen uralkodójuknak írt leveléhez csatolt melléklet volt, és mint az a levélből kiderül, beszerzését azért tartották szükségesnek, hogy ez által informálják a választót az oszmán–erdélyi viszony miben-

-
- 1 Berlini kutatásomat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának Klebelsberg Kuno Ösztöndíja tette lehetővé. Köszönettel tartozom még Papp Sándornak és Várkonyi Gábornak a kézirat alapos átnézéséért és azzal kapcsolatos kritikus észrevételeikért.
  - 2 Marczali kiadása: Regesták a külföldi levéltárakból. II. közlémény. In: Történelmi Tár 1878. 904–905. p. A neves történész emlékirataiból derül ki, ami a források közt szereplő levelezés címzettjei, illetve feladói láttán sejthető volt: Marczali kiadványa 1875/76-os külföldi tanulmányútja alatt állt össze, amikor is a berlini levéltárban gyűjtött anyagot a magyar rendi mozgalmak történetéhez, és ezt egészítette ki drezdai kutatásai credményeivel: *Marczali Henrik: Emlékeim*. Bp., 2000. Múlt és Jövő. 95–96. p.
  - 3 *Papp, Sándor: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen*. Wien, 2003. (Schriften der Balkan-Kommission, 42.) 250–251. p. (Nr. 50.)
  - 4 Báthori András ahdnáméjának jelzete: Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz I. Hauptabteilung, Geheimer Rat, Repositorium 11, 255a Siebenbürgen nr. 3. vol. 3. fol. 337–338, a német fordítás ugyanott, fol. 335–336, Brandenburgi Katalin ahdnáméjának oszmán török, illetve német nyelvű példányai: fol. 339–344, illetve fol. 345.

létéről és az abban rejlő lehetőségekről – mintegy viszonyítási alapként a fejedelemszony ahdnáméja mellé. Az ahdnámét Keresztesy Pál fejedelmi tanácsos és „Konstantinápolyban járatos úr” bocsátotta a követek rendelkezésére.⁵ Mivel a kézirat a Marczali Henrik által kiadott kivonatos verzióhoz képest még számos fontos elemet tartalmaz, az ahdnáme teljes szövegét a függelékben közlöm.

Keresztesy Pál, aki az 1620-as évek során többször is járt főkövetként a Portán,⁶ aligha véletlenül választotta ki éppen Báthori András ahdnáméját annak illusztrálására, milyen széleskörűek az Erdély és az Oszmán Birodalom közötti kapcsolatban rejlő lehetőségek. A rövid ideig uralkodó, bíborosból lett fejedelem kinevezési okmánya ugyanis Erdély történetében az egyik legkevesebb kötelezettséget és legtöbb jogot biztosító ahdnáme.

Az erdélyi fejedelem választott uralkodó volt, Báthori András kinevezési okmánya azonban rajta kívül utódaira is ráruházta a tisztséget, felfüggesztve a rendek fejedelemválasztási jogát András fiágának kihalásáig. Ez önmagában még nem jelentett egyedülálló kiváltságot, hiszen a kitétel feltűnt már korábban, így a Báthori Istvánnak 1571-ben, majd 1575-ben adott ahdnámékban is.⁷ Ugyanígy nem újdonság az Erdély védelmére tett ígéret, a szökevények kölcsönös kiadásáról szóló pont, szintúgy a biztosíték, hogy oszmán hadak nem fogják háborgatni az országot. Báthori András – csakúgy, mint elődei – zászlót, süveget (ez értendő a szövegben található Schopia alatt) és ahdnámét kapott a Portáról. Az erdélyi fejedelem kötelezettségei között ellenben – mint arra már Papp Sándor is felhívta a figyelmet – új pontot jelentett az, hogy házasságkötési szándékát egyeztetnie kell a Fényes Portával. Az Oszmán Birodalom irányítóiban még élénken élhetett annak az emléke, hogy Báthori Zsigmond és a Habsburgok szövetségét a fejedelem és Mária Krisztierna főhercegnő esküvője pecsételte meg.⁸ Hasonló esetek elkerülése végett tün-

5 „[Z]u Constantinopel ein erfahrmer Mann”; Johann von Kospoth, Friedrich von Götzen és Christoph Naps levcle György Vilmos brandenburgi választóhoz (Krakkó, 1630. június 9.) GStA PK, I. HA, Rep. 11. 255a Siebenbürgen nr. 3. vol. 2. fol. 157–166, kiadva Történelmi Tár, 1898. 672–681. p., az idézett részlet 678. p.

6 1625-ben, 1626-ban, később pedig 1631-ben is, l. *Biró Vencel: Erdély követci a Portán.* Kolozsvár, 1921. 121–122. p.

7 II. Szelim szultán ahdnáméja Báthori Istvánnak (1572. aug.–szept.); III. Murád szultán ahdnáméja Báthori Istvánnak (1575. április 15.), kiadva Papp S.: Die Verleihungs-, Bckräftigungs- und Vertragsurkunden i. m. 214–219., illetve 220. p. (nr. 31, illetve 33.)

8 Papp S.: Die Verleihungs-, Bckräftigungs- und Vertragsurkunden i. m. 110–111. p. Báthori Zsigmond házasságáról és annak nagypolitikai folyamányairól lásd *Benda Kálmán: Erdély végzetes asszonya: Báthori Zsigmondné Habsburg Mária Krisztierna.* Bp., 1986.

hetett célszerűnek, hogy a fejedelem házassági politikáját a Porta saját ellenőrzése alá vonja.

Utóbbi kikötés nyilvánvalóan szűkítette a fejedelem jogkörét, és ezt a korlátozást csak alig ellensúlyozhatta, hogy Báthori András fiága örökjogon kapta meg a fejedelmi címet. Miért mondhatjuk mégis, hogy az ahdnáme sosem látott engedményeket tett? Különlegességét az Erdély által fizetett adóval kapcsolatos rendelkezései adják. I. Szülejmán szultán 10.000 aranyforintban határozta meg a fejedelemség által évente fizetett adó összegét, amely Báthori István hatalomra jutásával 15.000 forintra nőtt. Báthori Andrásnak és későbbi utódainak azonban az ország megromlott állapotára való hivatkozással sikerült néhány éves adóelengedést kieszközölniük, annak fenntartásával, hogy az adómentesség lejárta után ismét a régi összeget fizetik. Egyetlen fejedelemnek, Bethlen Gábornak sikerült az adót csökkentenie, amellett, hogy többször is elérte a Portán az adófizetés alóli ideiglenes felmentését. Utódjának, I. Rákóczi Györgynek diplomatái hosszas vitákat folytathattak Konstantinápolyban, hogy a fejedelem számára is újra csak a „szulejmáni” 10.000 forint befizetése legyen kötelező. Végül II. Rákóczi György bukásával emelkedett az adó összege 40.000 forintra, ahonnan aztán soha nem esett vissza az eredeti összegre.⁹ Báthori András nem áll tehát egyedül az adóelengedéssel: a Báthori Zsigmondnak 1601-ben adott ahdnáme három évre engedte el az adót, a Székely Mózesnek 1603-ban adott engedmény már nyolc évre szólt, 1604-ben pedig a „Törökországba futott magyar főembereknek” a szultán már tíz éves adómentességet ígért.¹⁰ Mindenesetre Báthori András első volt azon kevés fejedelem sorában, akiknek sikerült kijármia ezt a kiváltságot.

Hogyan lehetséges, hogy a frissen trónra került, bíborosból meglehetősen váratlanul fejedelemmé lett, korábban – szemben például Bethlen Gáborral – török kapcsó-

---

9 Erdély Portának fizetett adójának alakulásáról lásd *Cristina Feneşan: Der Harac Siebenbürgens in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts.* In: *Revue des Études Sud-Est Européennes* 34. (1996) vol. 1–2. 97–106. p. I. Rákóczi György vitáiról az adó ügyében lásd instrukcióját portai követénck, Szalánczi Istvánnak (Gyulafehérvár, 1642. október 16.), kiadva Török-magyarokri állam-okmánytár. III. Szerk.: Szilády Áron és Szilágyi Sándor. Pest, 1870. 150. p.

10 III. Mehmed szultán ahdnáméja Báthori Zsigmondnak (1601. aug. 11.), illetve I. Ahmed szultán ahdnáméja „a Törökországba futott magyar főembereknek” (1604. máj. 30. és ápr. 28. között), mindkettő kiadva *Papp S.: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden i. m. 252–254. p., illetve 258–259. p. (Nr. 51, illetve 52.)* A Székely Mózesnek adott ahdnámé nem maradt fenn, lásd részletesebben uo. 116, illetve *Papp Sándor: Székely Mózes erdélyi fejedelem hatalomra kerülésének diplomáciai tanulságai és egy nagyvezíri előterjesztés (telhis) keletkezése.* In: *Actas* 14. (1999) 4. sz. 79. p.

latokkal nem rendelkező Báthori András ilyen sikert érhetett el a Portán? Meglehetősen kevés forrással rendelkezünk Báthori András az oszmánokkal szemben folytatott diplomáciájáról, ám ezekből megkísérelhetjük a meglepő végkifejtet magyarázatát.

Az új fejedelem 1599. évi trónraléptekor Erdély és a Porta között hadiállapot állt fenn. Ahogyan arra az ahdnâme szövege is utal, Báthori Zsigmond 1594-ben nyílt szakítása óta ez volt az első alkalom arra, hogy az Oszmán Birodalom visszaszeresse elveszített hűbéresét. Báthori András, miközben állandó tárgyalásokat folytatott a császárral trónralépésének elismertetéséről, a Magyarországra hadat vezető Ibrahim pasa nagyvezírhez is elküldte követeit. Gávai Miklós és Budai Ferenc – akik az ahdnâme szövegében valószínűleg az oszmán török nyelvű dokumentum későbbi fordításának hibája miatt szerepelnek Kállay Miklós és Vajda Ferenc néven – sikeresen tárgyaltak a nagyvezírrrel, aki azonban továbbküldte őket Konstantinápolyba, mivel úgy érezte, az adó elengedése ügyében nem hozhat döntést.¹¹

A fejedelem meglehetősen magasra szabta követeléseit. Kérte elsősorban fiágának örökös fejedelmi címét, oltalmat a szultántól, de olyan módon, hogy az ne kényszerítesse, hogy oldalán háborúba vonuljon. Kikötötte, hogy csak a szokásos adó megfizetésére hajlandó, ám annak beszolgáltatását is fel akarta függeszteni hat évre. Feltételként szabta, hogy a szultán és a császár közötti békességre Erdélyt is foglalják bele, így szerezve nemzetközi garanciát a kettőjüket kötő szerződésre. Az adóelengedés mellett az igazán kényes pontot Lippa és Jenő várának kérdése jelentette: a két végvárba ugyanis, sokéves oszmán uralom után Báthori Zsigmond hadjáratának köszönhetően került újra erdélyi helyőrség. Báthori András nem mutatott hajlandóságot a várak visszaadására, amelyről azonban az oszmánok várhatóan nehezen mondtak le.¹² Hasonló helyzet elkerülése végett írta elő a fejedelem békejavaslata azt is, hogy ha Váradból kiűzik a múlt év óta ott tartózkodó német helyőrséget, a város Erdélyhez tartozzon. Végül újabb konfliktusokra számíthatott a tárgyaló küldöttség abban a kérdésben, hogy Havasalföld – Báthori Zsigmondnak

11 *Szamosközi István*: Erdély története (1598–1599, 1603). Bp., 1981. 207. p. Ugyancsak Gávai és Budai 1599-es követségét említi *Borsos Tamás* önéletrajzában: *Vásárhelytől a Fényes Portáig: Emlékiratok, levelek*. Sajtó alá rendezte Kocziányi László. Bukarest, 1972. 47. p.

12 A kortárs Szamosközi is felhívja a figyelmet, hogy a „törökök törvényei és szent szokásai ugyanis már cleve gondoskodnak arról, hogy egyetlen mezőváros, vár vagy falu, amelyben egyszer bármikor az ő pogány módjuk szerint végezték a szertartásokat, vagy rendeztek be szentélyt, semmiféle egyezkedés árán se kerülhessen vissza a keresztények birtokába” (*Szamosközi I.*: Erdély története i. m. 206–207. p., Borzsák István fordítása).

adott hűségesküje révén – továbbra is Erdély alárendeltje maradjon, Báthori András országa, bár saját vajdája, Vitéz Mihály uralma alatt.¹³

Ibrahim nagyvezír, úgy tűnik, a nyár előrehaladtával nemcsak az adóelengedés kérdését találta problematikusnak. Mint az a fejedelem egy, augusztus közepén írott leveléből kiderül, a nagyvezírtől új követ, Musztafa csaus érkezett, aki sokkal keményebb békefeltételeket tárt Báthori András elé, mint a már ezt megelőzően is a gyulafehérvári udvarban tartózkodó Hüszein csaus. A fejedelem tiltakozott a Lipppa és Jenő ügyében támasztott újabb nehézségek miatt, hivatkozva arra, hogy az ottani török helyőrség soha nem lesz képes fenntartani a békességet, így szükségszerű, hogy a várak erdélyi kézben maradjanak. Ugyanakkor Báthori András tiltakozott amiatt is, hogy Havasalföldet a Porta el akarja választani tőle: nem érti szándékukat, hiszen Vitéz Mihállal – aki Báthori Zsigmond szövetségében sikeresen szállt szembe az oszmán seregekkel Gyurgyevónál – a Porta már korábban, 1597-ben kibékült, „zászlót, zkufot, botot küldtetett” neki. Végül finom fenyegetésként utalt arra, nem ő lesz a hibás abban, ha Havasalföldön kiújul a háborúskodás.¹⁴

A Konstantinápolyba küldött követek instrukcióiba foglalt igényeket a legtöbb kutató túlzásnak tekintette, és általában úgy vélték, a Báthori István iskolájában nevelkedett, kiváló diplomata Báthori András azért szabta ilyen magasra igényeit, hogy később legyen miből engednie.¹⁵ Úgy tűnik azonban, a fejedelem nem szándékozott könnyen lemondani egyetlen követeléséről sem, és ennek érdekében akár hajlamos volt az Oszmán Birodalommal szemben némi diplomáciai erőfitogtatásra is. Nemcsak a nagyvezírnök küldött levelével tette világossá, hogy nem tekinti elengedhetetlennek az oszmán–erdélyi béke mielőbbi megkötését, de az alkalmat arra is felhasználta, hogy a pápánál erősítse pozícióit: Germanico Malaspina pápai nuncius jelenlétében bocsátotta el a nagyvezír követét, közölvén vele, hogy amennyiben Lipppa és Jenő, illetve az adóelengedés ügyében nem jutnak dűlőre, felmondja a fegyverszüne-

13 Báthori András instrukciója követéhez (dátum nélkül), kiadva: Documente privitoare la istoria Românilor. III. Culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. Bukarest, 1880. 320–322. p. Szamosközi egy kis eltéréssel ismerteti a feltételeket: szcrinte a fejedelem azt kérte, hogy a Porta nemcsak az 1594 óta ki nem fizetett ötévi adót engedje el, hanem további öt évre adjon adómentességet (vagyis az instrukcióban szereplő hat helyett tízévi, részben visszamenőleges adómentességet kért), lásd *Szamosközi I.: Erdély története* i. m. 206. p.

14 Báthori András levele Ibrahim nagyvezírnek (Gyulafehérvár, 1599. augusztus 14.) kiadva Erdélyi országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel. IV. 1597–1601. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1878. 313–314. p.

15 *Lele József*: Erdély a tizenöt éves háborúban és a Porta. In: Actas 6. (1991) 3–4. sz. 120–121.; *Tóth Sándor László*: A mezőkeresztési esata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000. 393. p.; *Horn Ildikó*: Báthory András. Bp., 2002. (Post scriptum életrajzi monográfiák, 3.) 218. p.

tet. Szamosközi feltehetőleg túlzott következtetést vont le a jelenetből, amikor a török barátság beszüntetéseként és a harci kürtök megfűvásaként értelmezte azt.¹⁶ A nagyvezír mindenestre megérthette, hogy nem számíthat egyszerűen megfélemlíthető tárgyalópartnerre, míg a nuncius a látottak terjesztésével hozzájárulhatott a Rudolf és Báthori András közötti kiegyezés létrejöttéhez.

Úgy tűnik, a Porta sem volt egységes az Erdéllyel szemben követendő politika kérdésében. A magyarországi hadszíntéren Ibrahim nagyvezír nyilvánvalóan úgy vélte, radikálisan lefaraghat a fejedelem követeléseiből. Konstantinápolyban azonban egyértelműen a hosszas alkudozás elkerülése és Erdély visszatérítése volt a legfontosabb szempont. Az ahdnámét 1599. augusztus 20-ára datálták, így valószínűtlen, hogy kiállításában Báthori András előbbieken ismertetett diplomáciai manőverei bármiféle szerepet játszottak volna, hiszen azok híre kevesebb, mint egy hét alatt nemigen juthatott el az oszmán fővárosba. A követutastítás és az ahdnáme pontjainak összehasonlításakor kitűnik, hogy a szultán nemcsak Lippa és Jenő kérdésében engedett, de az erdélyi diplomata az adóelengedés terén is komoly eredményeket értek el: még ha Erdély csak három évre mentesült is a fizetés kötelezettségétől, sikerült az ahdnáméba foglaltatni, hogy a fejedelemség a Szülejmán szultán korabeli adót, tehát 10.000 forintot fogja fizetni.

Nem említ az ahdnáme egyes pontokat, melyek az instrukcióban még szerepelnek: sem azt, amely szerint Erdély belefoglaltatik az oszmán–Habsburg békébe, sem azt, amely arról szólna, hogy a szultán nem kérhet katonai szolgálatot a fejedelemtől. Nem csodálkozhatunk ennek hiányán, hiszen a katonai segélynyújtásról való lemondás – különösen az adófizetés felfüggesztésével – gyakorlatilag Erdély hűbéri helyzetét kérdőjelezte volna meg, ebbe viszont a Porta nem mehetett bele.¹⁷ Ugyanakkor részlegesen elfogadta a Havasalfölddel kapcsolatos követelést is: nem nyilvánította ugyan ki, hogy a román vajdaság Báthori András uralma alatt lenne, de azzal, hogy lengyel, kozák, vagy más ellenséggel szemben lehetővé tette az erdélyi segítségnyújtást, gyakorlatilag elismerte a három vazallus állam katonai szövetségét. Ugyanígy, bár nem egészen a fejedelem által kért megfogalmazásban, a Porta Várad kérdésében is hajlandó volt biztosítani Báthori Andrást: a vár nem kerül oszmán hatalom alá. Igaz, a szultán nem is ígért segítséget megvívásához.

16 *Szamosközi I.*: Erdély története i. m. 214–215. p. Malaspina nuncius erdélyi tevékenységéről lásd *Horn I.*: Báthory András i. m. 223–224. p.

17 Szádeczky Lajos szerint egyértelműen a hűbéri státusz névlegessé tétele volt Báthori András szándéka, lásd *Szádeczky Lajos*: Erdély és Mihály vajda története 1595–1601. Temesvár, 1893. (Történeti Nép- és Földrajzi Könyvtár, 58.) 25–27. p. Hasonlóképpen nyilatkozik *Horn I.* is: Báthory András i. m. 218. p.

A szultáni engedékenységet – mely a legfontosabb kérdésekben egyértelműen megmutatkozott – az okozhatta, hogy az 1599 nyarán, a tatár kán kezdeményezésére elkezdődött Habsburg–oszmán béketárgyalások egyik legvitatottabb pontja Erdély hovatarozása volt.¹⁸ Amennyiben Báthori András – akármilyen feltételekkel – vállalta volna az oszmán hűbérességet, ez jelentősen megkönnyítette volna az oszmán fél helyzetét. Nemcsak azért, mert így már csak egy valós helyzetet kellett volna elfogadtatni tárgyalópartnereikkel, hanem mert az erdélyi front kiesésével nagyobb figyelmet fordíthattak volna a magyarországi hadszíntérre. Ez pedig már csak azért is fontos kérdés volt, mert a birodalom erőinek egy részét a dzseláli felkelés leverése kötötte le.¹⁹

Nem tudhatjuk, Báthori András értesült-e a szultáni ahdnáme tartalmáról, és ha igen, megfelelt-e elképzeléseinek. Ha az ahdnámét hozó díszes szultáni követség nyilvánvalóan nem is érhetett Gyulafehérvárra október előtt, a két főváros közt egy-két hét alatt járó postán keresztül a fejedelem megkaphatta kapitálhái jelentését az ahdnáme kiadásáról.²⁰ Ha másra nem is, Rudolf-fal szemben egy minél kedvezőbb szövetségi szerződés kialakulásához mindenképpen komoly segítséget nyújtott volna az ahdnáme: hivatkozási alapot teremtett volna arra, hogy a császárnak is engednie kell számos kérdésben, hiszen ellenfele, a szultán is kész volt lemondani számos előnyről az Erdély feletti fennhatóság megszerzéséért. Ezt a lehetőséget a külpolitikájában az Erdély iránt érdekelt hatalmak kölcsönös garanciáját kereső, a diplomácia területén kiemelkedően tehetséges fejedelem nyilvánvalóan nem hagyta volna kihasználatlanul.²¹ A sors iróniája, hogy Erdély történetének egyik legkedvezőbb feltételeket tartalmazó ahdnáméja sohasem volt hatással az ország életére, sőt valószínűleg el sem jutott a fejedelemségbe: ahogy Szamosközi krónikájában olvasható, Vitéz Mihály 1599 októberi támadása „mind a békeszerződést, mint magukat a követeket kizárta Erdélyből.”²²

***

18 Tóth S. L.: A mezőkeresztesi csata i. m. 303–306. p.

19 Joseph von Hammer-Purgstall: Geschichte des Osmanischen Reiches. II. 2. Aufl. Pesth, 1834. 640. p. A dzseláli felkelésről lásd Matuz József: Az Oszmán Birodalom története. Bp., 1990. 128. p. Az 1599. év részletes hadászati elemzése: Tóth S. L.: A mezőkeresztesi csata i. m. 298–308. p.

20 A Gyulafehérvár és Konstantinápoly közötti út megtételéhez általában ennyi időre volt szüksége a postának, lásd Bíró V.: Erdély követei i. m. 102. p.

21 Báthori András uralkodásának fenti jellemzőit hangsúlyozza Lele József: Erdély csélyci (Báthori András fejedelemsége, 1599.). In: Acta Historica (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae), 103. (1996) 117–120. p.

22 Szamosközi I.: Erdély története i. m. 208. p.

Függelék

III. Murád szultán ahdnáméja Báthori András erdélyi fejedelem számára (1599. aug. 20.)

Jelzete:

*Geheimes Staatsarchiv, Preussischer Kulturbesitz, I. Hauptabteilung, Geheimer Rat, Repositorium 11, 255a Siebenbürgen nr. 3. vol. 3. fol. 337–338.*²³

Török Császár Erdélyországának (Erdely Orszaganak) irt confederatio levelének pariája, Báthori András (Bathori Andras) idejében.

Az szent Istennek, ki mindenekkel bíró és gazdag kegyelmű, kinek kezdeti és vége nincsen, sem társa és tanácsosa kegyelmességéből, és az szent Mohamed (Mahumet) prófétának, ki az emberi nemzetségnek fejedelme, az seregeknek kegyelemszerzője, az elkárhozott vétkes népeknek üdvözítője, minden szenteknek szentje, és prófétáknak feje, kezdeti es végezeti, kin az Istennek kedve és áldása legyen, annak segítségéből: Én ki vagyok császároknak császára, Görögországnak (Geörögh orzaghnak), Szerecszenországnak (Szereccien orzaghnak), Perzsiának (Persianak) hatalmas ura, Hamkinek, Csinnak (Czinnak), Hittának, törököknek, Dilemnek szentelt lovasa és országinak megújítója, Belden városának és Giencsinnek (Gienczinek) ura, Asszírországnak (Aszirorszaghnak) és tartományainak ispánja, az Alkorán (Alcuranno) urának unokája, az Fehér-tenger (Feier tengör) mellett lévő nagy tartományoknak és varosoknak, az az Fekete-tenger (Fekette tenger) mellett lévő váraknak és határainak, Egyiptomnak (Aegiptomnak), Babilóniának (Babillonianak), Halepnak, Damaszkusznak (Damascusnak), Bendercsetnek (Bendercziatnak), Isten házának, az fényes mediának, Jeruzsálemnek (Jerusalemnek), az Isten szentséges városainak gondviselője, Jemenországnak (Jemen orzaghnak), Adennek, Zaannak, Habesnek, Bazernek, Lazzának (Lazzanak), mohabitáknak, cohabitáknak, gorgonusoknak, Vannak, Destinek, Kapicsiaknak (Kapicziaknak), Tatárországnak (Tatarorzaghnak), Anatóliának (Anadulianak), Karamannak és Külső-Görögországnak (Külseő Geörögh orzaghnak) és Európának (Europeanak), Havasalföldének (Hauasalföldenek), Moldvának (Molduanak) királya, és ezeken kívül minden országoknak, tartományoknak, városoknak, váraknak, népeknek és nemzetségeknek, kiket hatalmas erőnkkel, éles fegyverünkkel meghajtottunk, hatalmas és győzhetetlen császára, szultánja és örökös ura, én, ki vagyok Mehmed hán (Mehemet Hann), Szultán Murád hán fia (Szultan Murad Hanfia), ki volt Szultán Szelim hán fia (Szultan Szelim Hanfia), ki volt Szultán Szülejmán hán (Szultan Szuliman Han) fia:

---

23 Az átírás során a Bak Borbála által javasolt elveket alkalmaztam, a földrajzi és személynevek esetében zárójelben megadva a betűhív alakot is. Az eredetiben rövidített betűket dőlttel szedtem. *Bak Borbála: A XVI–XVII. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései.* Fons 7. (2000). 1. sz. 91–137. p.

Ennekelötte való erdélyi vajda, Báthori Zsigmond (Bathori Sigmond), a mi fényes Portánknak édes kenyerével és eledelével feltartatván, egynehány esztendeig nagy szép békeséges állapottal az erdélyi fejedelemséget bírván, az ország népe és az község árnyékunkban szép csendességben volt. Az mi boldog és Istenben elnyugodt eleink, Szultán Szülejmán hán (Szultan Zuliman Han) őhatalmassága idejében, és azóta mind ez ideig Erdélyországának (erdélyi orzaghanak), várainak, városinak és lakosainak az mi hatalmasságunk résziről bántásuk senkitől nem volt, sőt az szent confederatio és ahdnáme levelünknek becsülete közöttünk megtartatott. De minekutána Báthori Zsigmond (Bathori Sigmond) az német nemzetségnek hitegetésével az mi kegyelmességünket és fényes portánknak kenyerét megvet[et]te, az elejeknek hozzánk való engedelme[ss]ségüket nem követvén, sem pedig az véneknek és okos haza fiainak tanácsokat elő nem vevén, kik tudták azt, hogy minemű veszedelmek következnének abból, mindnyájan egy akaratból hogy azt eltávoztatnák, az Jézus (Jesus) hitén lévő tekintetes és nagyságos urat és az Messiás (Messias) vallásán lévő igaz hívünket, Báthori András (Bathori Andrast) vajdaságra bevívén, ő is az ő eszes, okos és bölcs itélete szerint, az mi fényes portánkhoz való engedelmisségét nem tartotta úgy kisebb dolognak lenni, és mostan főemberei közül Kállai Miklóst (Kallaý Miklost) és Vajda Ferencet (Vaýda Ferenczet) követségben mihozzánk küldvén, könyörögvén mi hatalmasságunknak levelében azon, hogy valamint az mi üdvözült eleink, Szultán Szülejmán (Zultan Szuliman) idejében az erdélyi fejedelmnek hűséget mutattak az fényes portánkhoz, ő is azt követni mindenekben akarja.

Ennek okáért az mi hatalmasságunk részéről, pasák és bégek és egyéb rendbeli hadakozó vitézink Erdélyországában (Erdeli orzaghanban) egy helyet is meg nem háborgatnának, mi is azért az régi rendtartás és szokás szerint, kegyelmességünköl botot, zászlót és süveget küldvén neki, az erdélyi fejedelemséget fiúról fiúra nekiadtuk. Ha pedig magva szakadna, tehát ismét az haza fia[i] közül egy úrfiat, kit az ország méltónak és illendőnek ismerne lenni, az mi fényes portánkra, informálván az ország kívánsága szerint, az vajdaságot semmiképpen másnak nem, ha nem annak adjuk. Ez mellett mostan kezükben lévő Lippa (Lippa) és Jenő (Jenő) várai tőlük el nem vétetik, Szultán Szülejmán (Szultan Zuliman) idejétől fogván az szokott adóján kívül semmi szedéssel-vedéssel meg ne bántassanak. Mindeneket leszállítottnak, ez jelenvaló esztendőtlől fogván három esztendeig, mivel hogy az ország megromlott, az község is megnyomorodott, adóját megengedtük, mindazáltal úgy, hogy esztendőről esztendőre ajándékokkal az mi fényes portánkat megvizitálják. Ha az bécsi királlyal meg akarnak az erdélyiek békélni, meglehet, de úgy, hogy Erdélyországát (Erdeli orzaganat) az német királynak igája alá nem engedvén, meg akarjuk mi oltalmazni.

Báthori Zsigmond (Bathori Sigmond) idejében az erdélyiektől az mely három várat az német megvett volt, az erdélyiek ismét azokat visszavették, csak hogy még Várad (Varad) vagyona a némettel. Azt is hogy erdélyiek vegyék meg, könyörögvén azon, kegyelmesen megengedtük, hogy ők megvévén, övék legyen. Ugyanezen dolog felől az mi fővezérünk, az tekintetes és nagyságos Ibrahim (Ibrahim) pasa is informála minket, hogy mutatnók minden kegyelmességünket az erdélyiekhez. Így lévén ezen a Szent Istennek kegyelmességéből és segítsége velünk lévén, az környülünk lévőktől, vagy barátságosképpen, vagy ellenségképpen hozzánk jönnek, maguknak bántásuk nem leszen, sőt akik mindenkoron mi hatalmasságunkhoz igaz hűséget mutatván, tiszta szívből engedelmesek lesznek, azoknak az mi ahdnáménk és hitlevelünk, az mi üdvözült atyáink szokása szerint, kinyitva tartatik, főként

most kegyelmességünkéből az erdélyieknek könyörgéseket meghallgatván, a Szent Jézus (Jesus) Próféta, kin az Istennek kedve és áldása legyen, születésének 1599. esztendejében, és a mi szentséges és nagy utolsó időnek prófétáknak, Mohamed Musztafa (Mahumet muztafa) születésének, kin az Istennek kedve és kegyelme legyen, 1008 esztendejében, augusztusnak huszadik napján az mi fényes portánkról zászlót és schophiát adván és ahdnámé erős hitlevelünket nekik küldtük, hogy azokhoz tartván magukat, valamint ennek előtte, az békességnek és hazánknak való engedelmességnek útját követék, azután is azt követvén, az mi birodalmunkban lévő pasák, bégek és egyéb hadakozó vitézinek, senkit az erdélyiek közül megháborítani ne merészeljenek. De így, hogy az ő kapitányai, hadnagyai és egyéb vitéző rendjci a mi hatalmasságunk országában se városainknak, se jobbágyainknak semmi kárt ne tegyenek és e szent ahdnáménak ellene senki ne cselekedjék, tilalomban legyen. Mi hatalmasságunknak valaki ellensége lészen, ők is ellenségei legyenek.

Ha Havasalföldre (haualfoldere [!]) és Moldvára (molduuara) valahonnét lengyel, kozák és egyéb ellenség jönne, ha kívántatik, az erdélyiek megsegítsék.

Ha Erdélyországra (Erdeliorzaghra) valahonnét valami ellenség jönne, nekünk híre tevén, ha kívántatik, tartozunk megsegíteni.

Ha az erdélyi fejedelem meg akarja házasodni, mi hatalmasságunk híre nélkül meg ne házasodjék.

Erdélyben (Erdeliben) vagy bég, vagy főember, vagy szegény, vagy jobbágy, a mi birodalmunkból találtatik, váltság nélkül elszabadtassanak.

És így ha a régi mód szerint mihozzánk engedelmisségét s hűségét mutatván, a mi frigylevelünk ellen nem igyekeznek jární, sőt mindenekben ez feljebb megírt articulusoknak követői lesznek, én is azon igaz hitem és lelkiismeretem szerint megesküszöm és fogadást teszek, hogy a mennyet, földet semmiből teremtő Isten engemet úgy segéljen és az nagy Szentséges Mohamed (Mahumet) prófétánk úgy üdvözítsen, hogy valamíg az erdélyiek ez felül megmondott kívánságunk és végezésünkhöz tartják magukat, és sem titkon, sem nyilván, kapitányaitól, hadnagyaitól és minden hozza tartozóitól az szent békességnek felbontására ok nem adatik, mindaddig is soha a mi részünkről semmiben meg nem háborgattnak, sőt a szent békességnek oltalmazója akarok mind addig is lenni. Így legyen mindeeknek értésükre. Etc.

Rauscher, Peter

ZWISCHEN STÄNDEN UND GLÄUBIGERN. DIE KAISERLICHEN

FINANZEN UNTER FERDINAND I. UND MAXIMILIAN II. (1556–1576).

Oldenbourg Verlag Wien-München, 2004. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Bd. 41.) 480 p.

A magyar polgári történetírás egyik legnagyobb alakja, Szekfü Gyula irányította a figyelmet arra a tényre, hogy a magyarországi védelmi rendszer fenntartását a Magyar Királyság jövedelmei nem voltak képesek fedezni. A költségek messze meghaladták még az ország uralkodói/állami összjövedelmeinek egészét is, nem is számolva azokkal a kiadásokkal, amelyekkel egy európai állam esetén mindig is számolni kellett: az államigazgatás tisztviselőinek jövedelmei, a diplomácia, valamint az udvartartás és az udvari hivatalok költségei.

A Mohács mellett lezajlott ütközetet követő évek politikai küzdelmei egyben olyan sorsfordulót is magukban rejtettek, amire korábban nem volt példa a Magyar Királyság történetében: a magyar király nem az ország területén tartotta székhelyét, illetve az uralkodó nem tartott fent külön udvarokat minden egyes országában (mint az II. Lajos esetében történt), hanem egy „koncentrált” udvart hoztak létre az egész birodalom számára. A folyamat önmagától értetődően magában hordozta azokat a fejlődési jellemzőket, amivel a Habsburgok uralta országok egésze a „birodalmi” jelzőt kiérdemelhette, vagyis a központi igazgatás és politika rendszerét, és ezzel együtt a központi pénzügyigazgatását is. Ezt az igazgatási elvet és az új rendszer kihívásait követve jött létre az Udvari Kamara, amelynek elsődleges feladata volt, hogy a birodalmi pénzügyeket igazgassa, a birodalom fenntartásához és működtetéséhez szükséges finánciális háttérrel biztosítsa, és előteremtse azokat az összegeket, amelyek ennek a sokszínű országokból és tartományokból álló konstrukciónak az igazgatását, állami és katonai irányítását elláthatták.

A Magyar Királyság 1526 után e rendszernek a részét képezte, de egyben ez a konstrukció volt az előfeltétele annak, hogy az Oszmán Birodalommal szemben alulmaradt Magyar Királyság megtarthassa maradék államiságát. A kérdést — vajon milyen összegekkel rendelkezett a Habsburg államigazgatás, és azokra milyen kiadások estek — mindaddig csupán részeiben ismertük, a teljes „állambüdzsé” ismeretlen volt a magyar és az európai kutatás számára. A nürnbergi származású, jelenleg a bécsi egyetem Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszékén oktató Peter Rauscher könyvéből mostanra a forrásadottságok által befolyásolt pontos válaszra

lelhetünk. A mintegy félezer oldalas kötet elsősorban I. Ferdinánd és II. Miksa császárok uralkodására koncentrál, mondhatni, alig két évtizedre. Mégis, ez a két évtized, illetve az előtte lévő három alapvetően határozta meg a pénzügyigazgatás rendszerét, valamint magukat a jövedelmeket. A kialakulás három évtizedét követő húsz év a felállított rendszer működtetését láttatja mindazokkal a problémákkal, amiket a birodalom egésze, és abban kiemelten a Magyar Királyság területén a két nagyhatalom között folyó küzdelem okozott.

A feldolgozás a modern osztrák történeti szemléletnek megfelelően nem a mai Ausztria területében és osztrák hercegségekben gondolkodik, hanem birodalmi szinten vizsgálja a Habsburgok és a Német-római Birodalom pénzügyeit. Így amennyiben az időhatárok szűknek tűnnének, a birodalmi keretek azon nyomban érzékeltetik a feladat nagyságát és nehézségének óriási voltát. A szerzőnek ugyanis az osztrák tartományok mellett meg kellett ismernie ennek a sokrétű, igazgatásában is igen bonyolult államnak a pénzügyeit, az államra kirótt feladatokat, valamint azokat a tartományokat (Cseh- és Morvaország, Szilézia, valamint a Magyar Királyság), amelyek szorosan kötődtek a Habsburg uralkodókhoz, valamint pénzügyeikhez.

A szerző ezt a feladatot kiválóan oldotta meg. A kötet szerkezete jól mutatja a Habsburgok vezette birodalom és pénzügyeinek sokszínűségét, egyben világossá teszi azokat a fő tartóoszlopokat, amelyeken nyugodott. A bevezetésen, valamint a szakirodalmi és levéltári forrásokat felsoroló apparátuson túl nyolc nagy fejezetre oszlik a kötet. A mű szerkezete éppen úgy alkalmazkodik a tárgyalta téma alapvető kérdéseire: a Habsburgok vezette birodalom tartományainak sokfélesége, és ezek hatásai (II. fej.), a pénzügyigazgatás jellemzői (III. fej.), a birodalom közvetlen bevételei (IV. fej.), rendi adók (VII. fej.), a Német-római Birodalomból befolyó jövedelmek (VIII. fej.), hitelek (IX. fej.), mint a megvizsgálható és feldolgozott források adottságaihoz: Georg Illung tevékenysége (III.6. fej.), a bécsi udvar finanszírozásának kérdései (V. fej.), az 1570. évi hadikiadások számadásai (VI. fej.).

A szerző, érthető módon, először meg kívánja ismertetni azt az igazgatási-politikai teret, amiben az általa kutatott és tárgyalta folyamatok zajlottak. Sorra ismerhetjük meg a Habsburgok osztrák és cseh-morva tartományait, valamint a Magyar Királyságot, a Német-római Birodalmat a pénzügyek, és az azokat szorosan befolyásoló tényezők szemszögéből. A szerző igen alaposan veszi sorra az osztrák tartományok korántsem egységes pénzügyigazgatását és meghatározó rendi viszonyait. Az osztrák történetírás az utóbbi években mind hangsúlyozottabban emeli ki azokat a különbségeket, amelyek miatt ezek a tartományok korántsem tekinthetők egységesnek, egyetlen államkonglomerátumnak. A magyar történetírás számára sem szükségtelen még ezt hangsúlyozni, hiszen az utóbbi évekig a

Habsburgok uralta osztrák tartományokat történészeink nagy többsége egységesnek láttatta, ami elfedte azokat a problémákat és a tartományok közötti különbségeket, amelyek a Habsburgok és a Magyar Királyság kapcsolatát is nagyon sokszor döntően határozták meg. A kötet osztrák tartományokat tárgyaló fejezetei arra mutatnak rá, hogy nem csupán politikailag, de a pénzügyigazgatást tekintve sem beszélhetünk egységes államról, egységes elképzelésekről és érdekekről. A császári pénzügyi politikának ugyanis nem csak a II. Lajos halálával rájuk szállt tartományok és országok rendjeivel kellett egyeztetnie, hanem a császár saját családjának tagjaival is, akik egyben egy-egy tartomány élén álló szuverén uralkodók voltak. Ez a tényező kiemelten szerepel a második fejezet első részében, valamint a hetedik fejezetben, ahol a szerző az osztrák tartományokból beszédhető rendi adókat vizsgálja.

Visszatérve a második fejezetre, itt ismerhetjük meg a Habsburg uralkodóknak a rendektől remélhető, valamint más kamarai és uralkodói haszonvételek alapján beszédhető jövedelemforrásait. A szerző mintegy kézikönyvszerűen mutatja be az összes szóba jöhető jövedelmet, azok beszédésének módját, valamint a XVI. század első negyedében tapasztalható jellemzőiket. Peter Rauscher a rendelkezésre álló szakirodalom és források alapján alapos munkát végezve összegzi ezeket a tényeket, de ezen felül elemzi azt is, hogy ezek a jövedelmek a vizsgált időszak kezdetén mennyire álltak valóban rendelkezésére a kormánynak, milyen mértékben helyezték azokat ki, és így mennyi jövedelem származhatott belőlük. Az osztrák, valamint a cseh korona országainak ilyen célú bemutatása időben a XV. század végétől a XVI. század második harmadáig terjed. Ez a tény már önmagában is jelzi: a munka e témakörben mintegy közigazgatási kézikönyvként is használható.

Ugyanez mondható el a Magyar Királyságról is, amely a kötet témájához illeszkedően különleges szerepet tölt be a feldolgozásban. A szerző ugyanis világosan érzékelteti, hogy a Habsburgok számára ebben az időszakban a legnagyobb és szinte megoldhatatlan pénzügyi probléma a Magyar Királyság területén tomboló háború, az Oszmán Birodalom elleni védelem pénzügyi háttérének létrehozása, az ellenkirály Szapolyai János, valamint az éppen ekkor kialakuló Erdélyi Fejedelemség által vezetett hadjáratok voltak. Peter Rauscher a legújabb, főként német, de magyar nyelven is elérhető szakirodalom felhasználásával oldotta meg ezt a feladatot. Ez különösen fontos, hiszen az eddigi osztrák feldolgozások az újabb kutatásokat nem ismerték, így a magyar történettudomány új eredményei nem épültek be az osztrák és azon keresztül a német és európai történetírásba. A szerzőnek lehetősége nyílt több olyan közös, osztrák-magyar-cseh szerzőket felsorakoztató tanulmánykötetre is hivatkozni, amelyek az utóbbi években jelentek meg, valamint olyan idegen nyelvű összefoglaló tanulmányra, amely éppen Ausztriában látott

napvilágot. Ennek köszönhetően reális és aktuális képet tudott felvázolni a Magyar Királyság politikai, államgazdasági, közigazgatási és katonai viszonyairól. A kötetben szerencsére az igazgatási állapotok a valóságosnak megfelelően jelennek meg, a rendek, valamint a két magyarországi kamara egymáshoz és a Habsburgokhoz fűződő viszonya árnyaltan kerül kibontásra, a vármegyéket pedig (az osztrák történetírásban helytelenül meggyökeresedett nézetnek megfelelően) nem tartományokként ábrázolja, hanem a valóságosnak megfelelő közigazgatási egységeknek. Ennek ellenére kisebb hiányosságok mégis találhatók Magyarországgal kapcsolatban. Egyrészt — a cseh és morva rendi gyűlésekkel ellentétben — hiányolható a magyar országgyűlések publikált iratanyagának használata (34. o.), másrészt kisebb tévedésként említhető meg, hogy a szerző a XVI. századra vonatkozóan magyarországi hercegekről ír (61. o.), jóllehet ez a cím csak a XVII. században jelent meg a Magyar Királyságban.

A második fő fejezet következő két alfejezete azokat a jövedelmeket veszi sorra, amelyeket a Habsburgok a Német-római Birodalomtól várhattak. Szintúgy nagy érdeme a kötetnek és szerzőjének, hogy mintegy negyven oldalon keresztül tömören és röviden láthatjuk a birodalmi jövedelemfajták alakulását, azok XVI. század előtti előzményeit, majd a török veszéllyel szembesülő újfajta adók (Gemeinen Pfennig, Römermonat stb.) bevezetését, behajthatóságát. Különösen fontos hangsúlyozni, hogy a szerző ebben az esetben is a birodalom belső problémáira, a császári hatalom korlátaira, és az ezekből adódó nehézségekre hívja fel a figyelmet. Ahogy az osztrák tartományok esetében, úgy a Német-római Birodalomnál is kiemelten fontos a magyar történetírás számára ez a szemlélet, hiszen ebben az esetben is — ha a magyar végvárok finanszírozásáról volt szó — elfelejtődtek ezek a problémák. Nem mellékesen a magyarországi védelmi rendszer finanszírozását erőteljesen befolyásolták az éppen ekkor folyó vallásháborúk, a reformált német fejedelmek és a katolikusok közötti csatározások, melyek élén éppen a császári hatalom állt. Ebben a szituációban nehezen várható ugyanis, hogy az V. Károlyral és I. Ferdinánddal szemben álló német fejedelmek éppen azt az államt finanszírozzák, amellyel háborúban állnak. A szerző ezt az igen fontos tényt hangsúlyozottan kezeli, és veszi figyelembe akkor, amikor a török háborúk birodalmi finanszírozásáról olvashatunk.

A pénzügyek tárgyalásának egyik igen fontos, de általában (bonyolult, és a vizsgálhatóság nehézségei miatt) nagyon ritkán tárgyalt „környezete” a pénzpolitika, a pénzermék gazdasági szempontú elemzése és a pénz fizetőértékének vizsgálata. A korszak finansiális viszonyait ismerve csak igazat adhatunk a szerzőnek, hogy ezt az ingoványos területet is fel kívánta térképezni. Amikor ugyanis különféle állami bevételekről és kiadásokról beszélünk, minduntalan azzal a nehézséggel szembe-

sülünk, hogy a különféle forintok (magyar és rajnai) csupán fiktív fizető eszközök, hiszen számítási forintokról beszélhetünk, amelyek értéküknek megfelelően nagyon sokféle viszonyban vannak az őket megtestesítő pénzérmekekkel. Mindemellett a különféle bevételek és kiadások értékelésénél minduntalan azzal a gyanúval élünk, hogy ezeket az összehasonlításokat a pénzromlás, illetve pénzértékváltozás számunkra ismeretlen mértékben befolyásolhatja. Az sem elvetendő szempont, hogy a különféle értékek és számok mögött milyen vásárlóérték szerepel, az adott kiadás vagy bevétel milyen áruk vásárlására, milyen szolgáltatások igénybevételére volt elegendő. A korabeli bevételekről és kiadásokról tájékoztató fennmaradt számadások sok esetben elfedik azt a tény is, hogy a pénzérmeken kívül a korszak igen kedvelt fizetési eszközei voltak a nem „érmealapú” értékek, mint különféle mezőgazdasági és ipari termékek (gondolhatunk itt a kamarai birtokokon megtermelt élelmiszerekre, vagy a zsoldjuk egy részét posztóban megkapó végvári katonaságra). Az alig húsz oldalas alfejezet ezeket a tényezőket mutatja be, szigorúan ezt a korszakot vizsgálva.

A harmadik fejezet a pénzügyek vizsgálatának következő környezetét, a pénzügyigazgatás központi és helyi szerveit, valamint az azokat működtető hivatalnokokat, döntéshozókat mutatja be. Az igazgatás tárgyalásakor ismételten a már korábbi fejezetekben megszokott jelenséggel találkozunk: a Habsburg birodalom igazgatásának egyszerre központi és helyi jellegével, amit a központi akarat éppúgy jellemez, mint a tartományok önállóságából fakadó szétagoltság. A fejezetben jól váltakoznak azok az alfejezetek, amelyek elsősorban a szakirodalom alapján, a szerző saját kutatásaival pontosítva kerülnek tárgyalásra, valamint azok a vizsgálatok, amelyek szinte kizárólag a felkutatott történeti dokumentumokat felhasználva jellemeznék egy-egy problémát. A központi és helyi szervek (a császári pénzügyigazgatás, az Udvari Kamara, az egyes tartományok és országok pénzügyi szervei, a kamarai uradalmak, a különféle pénztárak — Hofzahlamt, Kriegszahlamt —, illetve a Reichspfennigmeisteramt) strukturált bemutatásán túl megismerhetjük a rendszert fenntartó és működtető személyzetet, a döntéshozók társadalmi és ismereti hálóját, valamint az 1570-es évek elejét jellemző pénzügyi problémák gyökereit és lefolyását. A külön tárgyalta, de az igazgatástörténeti fejezetek közé jó érzékkel beékelte kisebb fejezetek mind megannyi, akár önállóan is tárgyalható témaköre a kötet fő témájának. Egyben rámutatnak arra a lehetőségekre, amelyet eddig csak kevés esetben sikerült megvalósítani: az igazgatástörténet és a társadalomtörténet közös csomópontjaira, vizsgálati lehetőségeire. A pénzügyigazgatás szereplőinek társadalomtörténeti bemutatása és Georg Illsung, mint az Augsburgba kihelyezett pénzügyi ágens tevékenységének felkutatása az egyén jelentőségére hívja fel a figyelmet, ami eddig a közigazgatás általános jellemzőit uta-

sítások, és az igazgatási szervek normáit bemutató iratok alapján dolgozó történészek érdeklődését elkerülte. Az igazgatás/politikai hatalom és a társadalomtörténet összekapcsolása más területeken (az udvarkutatások, a nemesség struktúrájának bemutatása stb.) már elkezdődött, így ez a szempont — úgy hiszem — mind az igazgatástörténet, társadalomtörténet, de a politikatörténet hazai művelői számára is új, közös irányvonalakat jelenthetnek.

A következő fejezetekben részben a rekonstruálható bevételeket és kiadásokat veszi számba a szerző, ami csak elsőre tűnik könnyű feladatnak. A fennmaradt források ugyanis korántsem teszik lehetővé, hogy az e témakörben kutatók teljességre törekedhessenek. Nem találunk olyan forrásokat, amelyek a birodalom egészéből egy időben, vagy évente befolyó bevételeket és kiadásokat rögzítenék, csupán egy-egy tartomány, bevételi vagy kiadási oldal egy-egy szeletének elszámolásait, jobb esetben olyan összesítőket, amelyek egy-egy időszak végén a kivetett és befolyt (külön hangsúlyozni kell, hogy ezek korántsem egyeztek) összegeket és a kiadásokat összegezték. A szerző szokott alaposággal mutatja be ezekben a fejezetekben is a pénzügyigazgatás politikai hátterét (itt elsősorban az osztrák tartományok I. Ferdinánd halálát követő újrafelosztásáról van szó), valamint az egyes bevételi forrásokból rendelkezésre álló jövedelmeket, illetve azokat a kiadásokat, amelyek az igazgatási rendszer fenntartásához szükségesek voltak. E részben is valóban kiemelkedő jelentőségű munkáról beszélhetünk, hiszen a Habsburgok összes tartományának ilyen jellegű számbavételére még senki sem vállalkozott. A fejezetek olvastán ezen nem is csodálkozunk, hiszen már egykorúan is roppant bonyolult, szinte átláthatatlannak tetsző állapotokkal szembesülhetünk. A jövedelmek és kiadások ugyanis sosem sorakoztak oly szép rendben, mint egy-egy fennmaradt számadáskönyv oldalain, hanem ide-oda kihelyezett és alig, vagy rendszertelenül befolyó jövedelmek sokaságával találkozhatunk e fejezetek oldalain. A bevételek összehasonlításakor érdekes tanulságokat vonhatunk le: az osztrák, cseh-morva és sziléziai tartományok esetében a legtöbb és legbiztosabb bevételeknek a vámokból beszedhető pénzek voltak, de mellette, sőt bizonyos esetekben ezeket túlszárnyalva a sóregálékból befolyó összegek, valamint a fogyasztási adók (Biergeld, Ungeld stb.), illetve a jövedelemadó játszották a legnagyobb szerepet az államháztartás fenntartásában. A Magyar Királyság területén (ezt az utóbbi években folyó kutatások végérvényesen tisztázták) a harmincad tekinthető a legfontosabb bevételnek, míg a másik két adófajta nem jelenik meg ilyen súllyal. Ezek az előzmények nyomban érthetővé teszik a mintegy egy–másfél évszázaddal később életbeléptetett intézkedéseket, amelyek során a sójövedelem mind hatékonyabb kihasználása mellett új adófajtaként éppen a fogyasztási adó (accisa) vezeték be. A Habsburg tartományokból származó közvetlen bevételek azonban még

így is az európai államok élére emelik ezt az államot, hiszen csupán az osztrák tartományokból mintegy 1,1 millió forint jövedelemre 20% a pénzügyigazgatásból fakadó kiadás esett, ami I. Miksa uralkodásának kezdetén jelentős, mintegy 900 000 forintos nettó bevételt eredményezett.

A rendi adók bevételeinek számbavétele (VII. fej.) hasonlóan fontos tanulságok levonásával jár: I. Miksa uralkodásának vége felé a török elleni háború költségeire kivetett rendi adók több mint felét (53%) a cseh-morva rendek, illetve Szilézia és Lausitz, mintegy harmadát az osztrák tartományok (32%), míg a háborút közvetlenül elviselni kénytelen Magyar Királyság csupán a teljes összeg 15%-át fizette. Ehhez járultak még hozzá a Német-római Birodalom által fizetett birodalmi adók. Azt jobbra ismertük, hogy hozzávetőlegesen mennyi ún. Römermonatot szavaztak meg a birodalmi rendek, de arról nem tudunk, hogy ebből valójában mennyi és milyen időközönként folyt be. Peter Rauscher könyvéből most már viszonylag pontos információkhoz juthatunk: a birodalmi rendek által megszavazott adók mintegy kétharmada-háromnegyede segítette valamilyen módon a török elleni védelem létrehozását, megerősítését és fenntartását, ami évente közel 300 000–350 000 forintot jelentett.

A bevételeket felsoroló fejezetekből tehát azt láthatjuk, hogy a Habsburg birodalom igyekezett a lehető legtöbb jövedelemhez jutni, hogy a török elleni védekezés financiális terheit állni tudja. A magyar történettudomány is végzett már kalkulációkat, mennyibe kerülhetett a védekezés, és ezeket az eredményeket újabb források bemutatásával most Peter Rauscher is megerősítette: a Magyar Királyság területén húzódó védelmi rendszer fenntartási költségei 1,4–1,5 millió forintot emésztettek fel, ami hatalmas összeget jelentett. A védekezés kezdeti időszakában ráadásul ennek az összegnek csak töredéke állt I. Ferdinánd és a bécsi udvar rendelkezésére, így nem csodálhatjuk, ha halálakor több mint két millió aranyforint adósság halmozódott fel. Ennek az „adóssághegynek” a legyűrésére az állandó háborús készenlét közepette a bécsi pénzügyigazgatásnak nem lehetett esélye, hiszen a védelmi költségek mellett az Udvari Kamarára a császári udvar fenntartási költségeivel (évente kb. 2 millió forint) együtt óriási teherként nehezedett a mintegy 3,5 millió forint éves kiadás. Ismerve — és Peter Rauschernek köszönhetően pontosan megismerve — ezt a pénzügyi szituációt, immáron azon kezdünk el csodálkozni, vajon hogyan sikerült egyáltalán fenntartani ezt rendszert, hogyan sikerült az állandó és nagyszemű adósság terhe mellett újabb és újabb kölcsönöket szerezni, és az államháztartáson tátongó financiális réseket újra és újra betömni.

A kérdés megválaszolására ez a könyv maradéktalanul alkalmas, hiszen a bécsi udvar pénzügyigazgatásának működése mellett megismerhetjük azokat a módszereket és azokat az embereket, akiknek mindezt a tényt köszönhetjük. A kötet külön

érdeme, hogy nem veszünk bele a számok tengerébe (ami ilyen téma esetében gyakran előfordulhat), és szinte testközelből érezhetjük azt a hatalmas erőfeszítést, ami az Oszmán Birodalom tényerésével a Habsburg birodalomra és annak pénzügyi szakembereire hárult. A rendszer folyamatos működését egyértelműen csak az tarthatta fent, ha a pillanatnyi hiányokat külső kölcsönök felvételével pótolták. Az elsősorban német birodalmi városok polgáraitól felvett kölcsönök megszerzésének, a hitelezők személyének és a hitelek visszafizetésének szövevényes történetébe enged bepillantást a szerző a kötet utolsó fejezetében.

A művet mindvégig jellemzi a pontosság és a szakszerűség, ami azt valóban alapvető kézikönyvvé avatja. Ezt a jelleget növelik a kötet végén található függelékek is, amikből nem csak a felhasznált forrásokat és szakirodalmat ismerhetjük meg, hanem rengeteg, további kutatások számára is hasznosítható táblázatot találunk, valamint az ebben az időszakban használt pénzürtékek, súlyok és mérték átváltását is. A kötet használatát személy- és helynévmutató segíti.

A szerző összegző fejezetében a kutatás folytatását ígéri, aminek egyes eredményeit már e kötet lapjain is felfedezhetjük. Amennyiben a Rudolf és a 17. századi Habsburg uralkodók uralkodásának pénzügyi viszonyait feltérképező kötet(ek) elkészülnek, úgy ezzel a szerző nem csak az osztrák és német, hanem a magyar történettudomány számára is fontos munkát fog alkotni, amivel számtalan olyan történeti probléma fog más megvilágításba kerülni, ami az alapvetően Habsburg-ellenes magyar történeti köztudatot realisabb kép megalkotására serkentheti.

H. Németh István

Tartalom

Tanulmányok

Tózsá-Rigó Attila:

A pozsonyi politikai elit a XVI. század első két harmadában. 187

Gál-Mlakár Zsófia:

Adatok Verancsics Antal udvarának történetéhez 279

Forrásközlések

Kármán Gábor:

Báthory András ahdnáméja 339

Könyvismertetés

Rauscher, Peter: Zwischen Ständen und Gläubigern.

Die kaiserlichen Finanzen unter Ferdinand I. und Maximilian II.

(1556–1576). Oldenbourg Verlag Wien-München, 2004.

(Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische
Geschichtsforschung Bd. 41.) 480 p.

— Ism.: *H. Németh István* 349

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, lemezen vagy e-mailen keresztül kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is.
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.